

2022. 24. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

47.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)

Horváth Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Robin Edina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Seidl-Pécs Olivía (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Tanácsadó testület

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Korrektor

Csiborné Horváth Andrea

2022. 24. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:

<https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Információ a korábbi nyomtatott évfolyamok köteteiről:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)

Felelős kiadó:

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Tolmácsolás

- Bakti Mária, Szabó Csilla
Tolmácsoláskutatás a tolmácsolásoktatás szolgálatában 5
- Götz Andrea
A hozzáadott diskurzusjelölők stratégiai szerepe a magyar–angol tolmácsolásban 17
- Ungár Nóra
Etikai és módszertani kérdések a jelnyelvi tolmácsolás kutatásához 32
- Szentirmay Piroska
Az egyházi tolmácsolás sajátosságai magyarról olaszra és angolra szinkrontolmácsoló beszédben 42

Fordítás

- Mány Dániel
Információátadás és érzelmi dimenzió az orvosi szakfordításban 72
- Szlávik Szilárd
A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások 87
- Sárvári Kinga Fanni, Földvári Miklós
A fordítástudomány és a zenetudomány kapcsolatáról 104

Konferenciabeszámolók

- Sonja Đelatović
Kommunikáció és nyelv IV. Nyelvi közvetítés a Kárpát-medencében a pandémia idején (Eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, online konferencia, 2021. december 3–4.) 122

Jelencsik-Mátyus Kinga, Vadász Noémi <i>A többnyelvű Európa újraformálása: A nyelvközpontú mesterséges intelligencia (3. magyar ELRC workshop, online esemény, 2022. február 7.)</i>	127
---	-----

Recenziók

Götz Andrea <i>Kovács Tímea, Adorján Mária (szerk.): Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés</i>	133
--	-----

Fáy Tamás <i>Heike Elisabeth Jüngst: Audiovisuelles Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage</i>	137
--	-----

Csiborné Horváth Andrea <i>Milena Houžvičková, Jana Hoffmannová: Čeština pro překladatele Základy teorie, interpretace textů, praktická cvičení</i>	142
--	-----

Lechner Ilona, Petrusinec András <i>Lanstyák István: „Az Istennek könyve közönséges nyelven” (Tanulmányok bibliafordításról)</i>	146
---	-----

Láncos Petra Lea <i>Szabó Csilla, Bakti Mária (szerk.): Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai</i>	151
---	-----

Karádi Gerda <i>Csikai Zsuzsa, Kóbor Márta (szerk.): Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései</i>	156
---	-----

Summaries in English	162
-----------------------------------	-----

Útmutató szerzőinknek	166
------------------------------------	-----

Tolmácsoláskutatás a tolmácsolásoktatás szolgálatában

Bakti Mária, Szabó Csilla

E-mail: bakti.maria@szte.hu, szabo.csilla@gtk.bme.hu

Kivonat: A tolmácsolás kutatása és az intézményes tolmácsolás képzés közel azonos időszakban vette kezdetét. Noha a tolmácsolás területén publikált írások mintegy egyötöde fókuszál oktatási, képzési kérdésekre, úgy tűnik, egyre mélyül a szakadék a gyakorlat, az oktatás és a kutatás között: megítélésünk szerint a tolmácsolás oktatása (a tolmácsolási munkamódtól függetlenül) nem, vagy csak nagyon ritka esetben épül kutatási eredményekre. Tanulmányunk célja, hogy áttekintést nyújtson a hazai és nemzetközi tolmácsoláskutatás elmúlt tíz évének főbb eredményeiről, kiemelve ezek közül azokat, amelyek a tolmácsolás oktatásához kapcsolódnak.

Kulcsszavak: bibliometrikus adatok, CIRIN Bulletin, tolmácsolás képzés, tolmácsoláskutatás

1. Bevezetés

A tolmácsolás kutatása és az intézményes tolmácsolás képzés közel azonos időszakban vette kezdetét. Több szerző (Gile 1997, 1998, 2000; Szabari 1999) is említi azonban a később kialakuló, egyre mélyülő szakadékot a gyakorlat, az oktatás és a kutatás között. Ennek okai között említhetjük, hogy a tolmácsolás kevésbé kutatható tevékenység: nagyon sok változóval kell dolgozni, nehéz résztvevőket toborozni az empirikus kutatásokhoz, a tolmácsolási események nem reprodukálhatók, a tolmácsolási minőség kérdése rendkívül összetett problémakör, maguk a tolmácsolók pedig jellemzően inkább tolmácsok, mintsem kutatók.

Megítélésünk szerint a tolmácsolás oktatása (a tolmácsolási munkamódtól függetlenül) nem, vagy nagyon ritka esetben épül, illetve épülhet kutatási eredményekre, köszönhetően elsősorban annak, hogy általában alacsony mintaszámra támaszkodó, ezért reprezentatív eredményekre ritkán jutó kutatásokról van szó,

bár örvendetes, hogy évről évre nő a tudományterülethez kapcsolható empirikus vizsgálódások száma. Tanulmányunk első része áttekinti a nemzetközi tolmácsoláselméleti kutatások főbb irányzatait, röviden ismertetve nyolc átfogó kutatási területet. Ezt követően az elmúlt tíz év tolmácsolással kapcsolatos kutatásait vesszük számba bibliometriai és szcientometriai adatok alapján, külön kitérve a tolmácsolás oktatásához kapcsolódó vizsgálatokra. A tanulmány harmadik része a 2010 és 2020 közötti időszak hazai kutatási eredményeit vizsgálja, a hangsúlyt a hazai, a tolmácsolás oktatását szolgáló eredményekre helyezve.

2. A nemzetközi tolmácsoláselméleti kutatások főbb irányjai

Ebben a fejezetben áttekintjük a nemzetközi tolmácsoláskutatás jelenlegi főbb irányait Pöchhacker (2016) összefoglalása alapján, amelyben a szerző nyolc nagyobb területet különít el. Az első terület a *nyelv és memória*, hiszen a tolmácsolást a nyelvhasználat olyan formájának tekinthetjük, amely lehetővé teszi az interlingvális kommunikációt. Mivel a tolmácsolás alapja a tolmács mint kétnyelvű egyén teljesítménye, a tolmácsolást vizsgálhatjuk a kétnyelvűség nézőpontjából, továbbá abból a nézőpontból is, hogy a két nyelv hogyan szerveződik az agyban. Ehhez a területhez tartoznak többek között a tolmácsolás neurolingvisztikai vizsgálatai, a memória és a tolmácsolás kapcsolatának kutatása és a figyelemmegosztás vizsgálata. A második kutatási irány a tolmácsoláshoz kapcsolódó *kognitív folyamatok* öleli fel. Ide tartozik a percepció, a produkció és az egyidejűség kutatása, a forrásnyelvi változók hatása a célnyelvi szövegre, valamint a tolmácsolási stratégiák feltérképezése. A harmadik csoportban a tolmácsolás célnyelvi termékének (*termék és hatás*) vizsgálatait említhetjük, amelyekhez kapcsolódóan Pöchhacker az alábbi kutatási témákat, alkérdéseket jelöli meg: mennyire tekinthető szövegnek a célnyelvi szöveg, milyen a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti kapcsolat, és mennyire érti a szöveget a befogadó. A negyedik csoportba a *diskurzus és interakció* tágabb témái tartoznak, például a tolmács szerepe az interakcióban, illetve a multimodalitás. Az ötödik csoport a tolmácsolás *történetét* öleli fel, míg a hatodik, nagy ívű kutatási irány a tolmács *szakmához* kapcsolódik, ideértve a szociológiai vizsgálatokat, a kompetenciához kapcsolódó kutatásokat, az etikai kérdések, illetve a tolmácsolás minőségének vizsgálatait. A hetedik nagy csoport a *technológia*, a felszerelés, illetve a távtolmácsoláshoz és a gépi tolmácsoláshoz kapcsolódó vizsgálatokat veszi végig. A nyolcadik csoportba tartoznak a *tolmácsképzés*hez kapcsolódó kutatások, például a tantervek, a pályaalkalmasság, az oktatás, értékelés és továbbképzés témái.

Az alábbiakban részletesen kitérünk a tolmácsképzéssel kapcsolatos témákra, mivel a jelen tanulmány célja a kutatás és az oktatás kapcsolatának felvázolása. A tolmácsképzéssel kapcsolatban Pöchhacker (2016) öt nagy témát különít el. Az első csoportba a képzésekhez kapcsolódó *tantervek és -anyagok* tartoznak: a képzések szintje, formája, felépítése és tartalma. Fontos kutatási téma az *alkalmassá-*

gi/felvételi vizsga a tolmácsképzésben, például a belépési követelmények és az alkalmassági vizsgák alkotóelemei. A harmadik téma magára az *oktatási folyamatra* fókuszál: szó esik a módszertani megközelítésekről, a stressz kezeléséről, valamint az információs technológia képzésben betöltött szerepéről. A negyedik feltérképezett terület az *értékelés*, az ötödik pedig a *tolmácsok továbbképzése*: ide tartozik a tolmácsképzők képzése, a szakmai továbbképzések, az ügyfelek (a tolmácsolás szolgáltatás felhasználóinak) felvilágosítása, illetve a kutatók módszertani továbbképzése.

3. Nemzetközi tolmácskutatások bibliometrikus adatok tükrében

3.1. A CIRIN Bulletin

A tolmácsolás kutatásával kapcsolatos bibliometrikus, illetve szcientometrikus adatokat a tudományterület egyik ikonikus alakja, a francia Daniel Gile tartja számon a mai napig. 1991-ben indította útjára a *CIRIN Bulletin*¹ címet viselő kiadványt, amelyet évente két alkalommal (januárban és júniusban) jelentet meg, és amelyben az előző félév során a tudomására jutott, a tolmácsolás kutatásához, illetve oktatásához köthető kiadványokat gyűjti össze és teszi közzé (ahol lehetséges, angol nyelvű absztrakttal, újabban szerkesztői megjegyzésekkel). Ezeket a kiadványokat egy összesített adatbázisban, az ún. *CIRIN Bibliográfiában* is gyűjti, amely e pillanatban a jelen tanulmányban is vizsgált időszakot (2010–2020) fedi le, és kb. 1600 tételt számol. Folyamatos azonban az adatbázis bővítése, hamarosan elkészül a 2000–2009 közötti időszak összesített bibliográfiája is. Gile 2015-ben egy külön tanulmányt is szentelt a témának, ahol a fordítástudomány (*Translation Studies, TS*) egészére vonatkozóan vázolta a fontosabb trendeket.

A *CIRIN Bulletin* hasábjain megjelenő munkákkal kapcsolatban Gile hangsúlyozza, hogy a lista nem fedi le a teljes spektrumot, hiszen több olyan írás is születik a témában, amelyet nem e szűkebb tudományterületre specializálódott folyóiratban jelentetnek meg. Gile továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a Bulletinben felsorolt munkák között több olyan is van, amely csak marginálisan kapcsolódik a tolmácsoláshoz. A kiadvány összeállítója ugyanakkor nem szeretne cenzori szerepben fellépni, és csak az olyan műveket veszi le a listáról, melyeknél például plágiumgyanú merül fel (többnyire olyan országok esetében, ahol még gyermekcipőben jár a terület kutatómódszertana).

2021 januárjában jelent meg a *CIRIN Bulletin* 61. száma, a jelen írásban vizsgált tíz esztendő felölelő periódus utolsó száma. Az *1. ábrán* összefoglaltuk, hogyan alakult a Bulletinben közzétett publikációk száma a 2010–2020 közötti időszakban (40–61. szám).

1. ábra
A CIRIN Bulletinben idézett írások számának változása 2010 és 2021 között
(40–61. szám)

Az ábrán látható, hogy nagyjából évente 150 körül mozog azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek híre eljut az összeállítóhoz, Daniel Gile-hez. A 2018-as kiugró adat azzal magyarázható, hogy Franz Pöchhacker, a Bécsi Egyetem professzora abban az évben egy tételben küldte el az egyetemen született összes mesterdolgozat címét (összesen 90 szakdolgozatot), amelyek egy hosszabb időszak alatt (2009 és 2017 között) születtek. A 2014-es 200 körüli adat pedig annak köszönhető, hogy abban az évben egy kínai kolléga összegyűjtötte, és Gile rendelkezésére bocsátotta a 2014-ben kínai nyelven megjelent munkákat.

Az 50. *CIRIN Bulletin* tanúsága szerint a 2010–2014 közötti kiadványokban az empirikus kutatásokról beszámoló művek aránya összességében 77%; ez az arány a doktori dolgozatok esetében 88%, mesterszintű szakdolgozatoknál 65%, a különböző szakterületi folyóiratokban megjelent tanulmányoknál pedig 80%. Az empirikus kutatások aránya a 2015 és 2021 között „beérkező” művek esetében átlagosan 63%², a doktori dolgozatoknál pedig 81%.³ E két számadatot tekintve elmondhatjuk, hogy a 2010 és 2020 között a *CIRIN Bulletin* hasábjain közzétett művek (tanulmányok, doktori disszertációk, mesterszintű szakdolgozatok és könyvek) 70%-a empirikus kutatásokra alapoz, míg ez az arány a doktori dolgozatok esetében az elmúlt 10 évre vetítve 80-81% körül mozog. Érdekes adat, hogy a 2010 és 2020 között született mintegy 1600 írásmű 55-60%-a erre a szakterületre specializálódott folyóiratban látott napvilágot, de Gile kiemeli, hogy a tolmácsolás nyelvi és pszichológiai aspektusaival foglalkozó tanulmányok nagy része nyelvészeti fókuszú folyóiratban jelenik meg, így ezek nagy valószínűséggel kimaradnak a *CIRIN Bulletin*-ből (*CIRIN Bulletin* 60 2020: 3).

Ami az elmúlt 10 évben született tanulmányok földrajzi megoszlását illeti, komoly szereplőnek számít Kína: az adatok azt mutatják, hogy a megjelent írások mintegy 25%-a kínai szerző tollából származik – a Kínában megjelenő írások között csak a mesterszintű szakdolgozatok száma évi 1300 körül mozog; a 2019-ben kiadott 57. számban megjelent művek több mint felét (75-ből 41-et) kínai szerző írta. További érdekesség, hogy Kínában nem konferenciatorolmányokat vagy

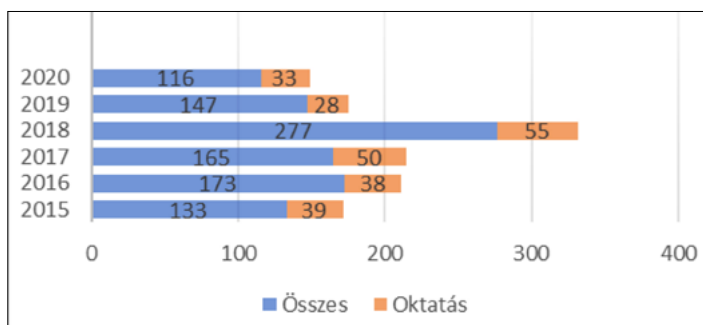
hatósági tolmácsokat képeznek, itt minden képzőintézmény „általános tolmácsokat” bocsát ki (*CIRIN Bulletin* 60 2020: 2). S míg a kutatási témákban napvilágot látott tanulmányok színvonala európai szemmel nézve nagyon vegyes, az egyetemek egyre több empirikus kutatást végeznek – kár, hogy ezek többségében kínaiul jelennek meg, és angol nyelven jó esetben is csak az absztrakt jut el a kínaiul nem tudó olvasóközönséghez. Ugyanakkor egyre több olyan ország jelenik meg a „térképen”, ahol korábban nem volt tolmácsoláskutatási tevékenység, például olyan arab országok, mint Irak, Irán, Jordánia vagy Jemen (*CIRIN Bulletin* 59 2020: 2), de ide sorolható Törökország, Brazília, Chile, Indonézia, Litvánia és Malajzia is.

A kutatási témákat végignézve elmondható, hogy nehéz kiemelkedően hangsúlyos fókuszpontokat említeni, de vannak olyan területek, amelyek vizsgálata rendre terítékre kerül. Ezek között szerepelnek a tolmácsolás kognitív aspektusai, a memória szerepe, egyes tolmácsolási stratégiák, bizonyos technológiai vonatkozások, vagy a tolmácsolás történetével kapcsolatos munkák. Kiemelt terület a jelnyelvi tolmácsolás, amelynek szakirodalmát a *CIRIN Bulletin* külön szekcióban jeleníti meg. Jellemző tendencia, hogy egyes központok vagy képzőintézmények felvállaltan egy-egy szűkebb témára fókuszálnak, és kisebb kutatócsoportok vizsgálódnak egy adott területen. Ilyen nagyobb témát vizsgál Zürichben Albl-Mikasa csoportja (az angol mint lingua franca [EFL] hatása a tolmácsolásra); Genfben Kilian Seeber irányításával a kognitív folyamatokat – elsősorban a kognitív terhelést (*cognitive load*) – vizsgálják, míg a mainzi és germersheimi központ technológiai jellegű kutatásokat folytat a CAI⁴ területén Fantinuoli vezetésével. Granadában Collados Áis irányításával a tolmácsolás minőségét vizsgálják, Heidelbergben Sylvia Kalina a tolmácsolási kompetencia meghatározására tesz kísérletet, míg Silja Chen (Southwest University, USA) a konsekutív jegyzetelésteknika területét kutatja.

A 2010 és 2020 között megjelent munkák témáját illetően rendkívül változatos a paletta, azt viszont ki kell emelni, hogy az elmúlt öt évben a kiadványok mintegy 24%-a foglalkozott a *tolmácsolás oktatásával* (1011 írásból 243). A 2. ábra az utolsó öt évre vonatkozóan szemlélteti az oktatási fókusszal megjelent írások arányát a teljes bibliográfián belül.

Fontos megemlíteni, hogy a *Bulletin* nemcsak tudományos, vagy annak szánt műveket listáz, de beszámol olyan gyakorlati jellegű tevékenységekről vagy kezdeményezésekről is, mint például a SCIC⁶ által online működtetett KCI Tudásközpont⁷, amely a konferenciatolmácsolásban, illetve annak oktatásában megvalósult jógyakorlatokat hivatott a képzőintézmények oktatóival és hallgatóival megismertetni.

2. ábra
Az oktatáshoz köthető, 2015 és 2020 között megjelent munkák aránya
a CIRIN Bulletinben⁵

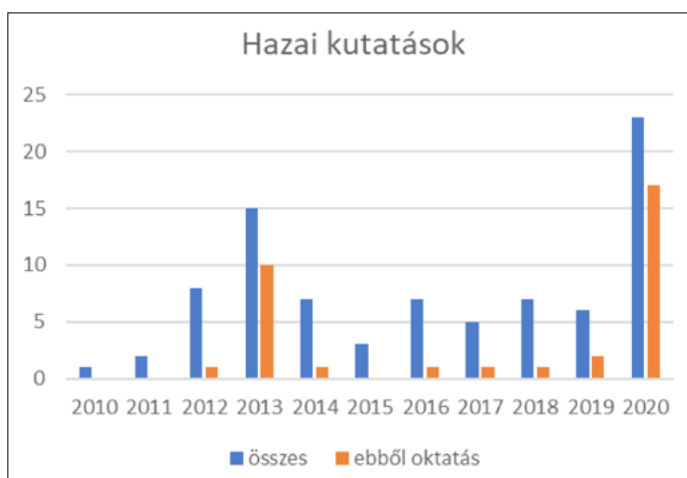
2.2 Oktatási fókusz a *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* alapján

A 2015-ben megjelent *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* című enciklopédiát⁸ Franz Pöchhacker szerkesztette azzal a céllal, hogy a fordítástudomány árnyékából kilépve egy kötetben gyűjtse össze és írja le a tolmácsolástudomány legfőbb kulcskifejezéseit. A kötetben összesen 300 címszó szerepel alfabetikus sorrendben, melyek közül összesen 62 szócikk foglalkozik szűkebben vagy bővebben az oktatással, tehát itt is az írások mintegy 20%-a köthető oktatási, képzési szempontokhoz. A címszavak kivétel nélkül beilleszthetők a Pöchhacker által 2016-ban vázolt öt nagyobb, oktatáshoz kapcsolódó kategóriába, amelyet az 1. pontban részletesen vázoltunk. A szerkesztő a kötet bevezetőjében a kimondottan oktatási fókusszal írt címszavak közé az alábbi 12 témát sorolja: alkalmassági vizsga, értékelés, tesztelés, CAI, tanterv, oktatás, e-learning, pedagógia, tolmácsolást megelőző feladatok, pszichometria, szerepjáték, shadowing, de számos olyan nagyobb kategóriát említ (pl. modellek, helyszínek, folyamat, termék és teljesítmény, szakmai kérdések stb.), amelyek többségének komoly oktatási vonatkozásai vannak.

3. Hazai kutatások

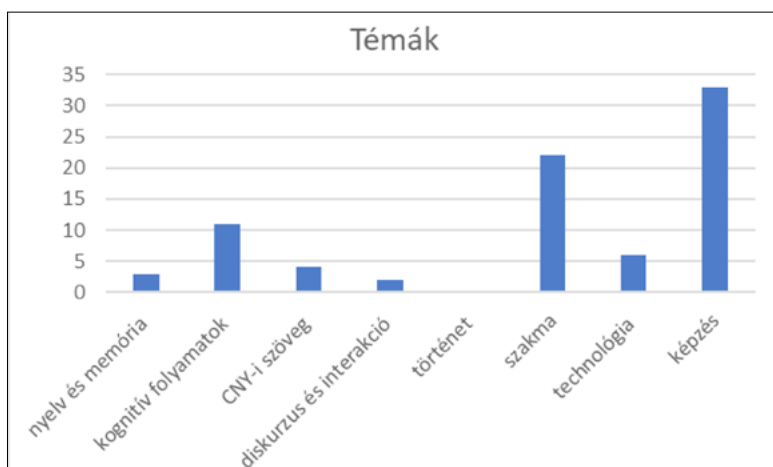
Az elmúlt évtized hazai tolmácsolástudományi kutatásait a terület folyóiratainak (*Fordítástudomány, Szaknyelv és szakfordítás, Porta Lingua*) elmúlt tíz évben (2010–2020) megjelent számai, a MANYE Kongresszusok kötetei, az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában született PhD-dolgozatok és a területen megjelent önálló kötetek, tanulmánykötetek alapján térképeztük fel. A 3. ábra a területen megjelent publikációkat mutatja éves bontásban.

3. ábra
*Hazai tolmácsolástudományi és a tolmácsolás oktatásával
 foglalkozó publikációk száma*

A hazai tolmácsolástudományi tanulmányokat besoroltuk a Pöchhacker által felvázolt nagy kutatási témákba, az eredményt a 4. ábra mutatja.

4. ábra
A hazai tanulmányok megoszlása téma szerint

Az ábra szerint a legtöbb tanulmány a képzés és a szakma tágabb csoportjába tartozik, ezt követi a kognitív folyamatok vizsgálata, a technológia, a célnyelvi szöveg, a nyelv és memória, majd a diskurzus és interakció témája. A tolmácsolás történetével kapcsolatban nem jelent meg hazai publikáció. Meg kell jegyeznünk

azonban, hogy a besorolás nem minden esetben egyértelmű, a 4. ábra csupán a hazai tolmácsoláskutatás általános trendjeit mutatja.

A tolmácsoláshoz kapcsolódó nyelvi és kognitív folyamatokat több tolmácsolási munkamódban is vizsgálták, például a beszédtervezés- és kivitelezés temporális sajátosságait (Bóna és Bakti 2014) vagy a beszédszüneteket és a hezitációkat (Tóth 2013) is feltérképezték a szinkrontolmácsok beszédprodukciónak. Emellett a blattolás hazai, kognitív szempontú vizsgálata is megkezdődött (Felekné 2014), és a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás részfolyamatait is górcső alá vették (Rohonyi 2015, 2016). A konszekutív tolmácsolás során egy időben zajló folyamatok közül kiemelkedik a jegyzetelés vizsgálata (Szabó 2020).

A tolmácsolási szöveggel mint a tolmácsolási folyamat eredményével kapcsolatos vizsgálatok száma is növekedett az utóbbi évtizedben. A leglényegesebb előrelépés a tolmácsolási szöveg terminus megalkotása és jellemzőinek leírása (Szegh 2017). Születtek vizsgálatok a tolmácsolás szövegek grammatikai kohéziós viszonyainak bemutatására (Bakti 2018), illetve az explicitáció tolmácsolás célnyelvi szövegekben való megjelenési formáinak feltérképezésére (Bakti 2020).

A tolmács szakmához kapcsolódó hazai kutatások nagyon sokszínűek. A hazai kutatók figyelme a 2010-es évek elején kezdett a közösségi tolmácsolás felé fordulni; az első tanulmányok célja a terület bemutatása és a kapcsolódó terminológia tisztázása volt (Kelemen 2012, Beták 2014). A tanulmányok hangsúlyozzák annak fontosságát is, hogy a tolmácsképzésben megjelenjenek a tanulmányokban bemutatott új jelenségek, tolmácsolástípusok, mivel így a hallgatók piacképes tudással léphetnek ki a munkaerőpiacra.

A hazai kutatásokban a közösségi tolmácsolási helyszínek közül a legalapabbban vizsgált terület a bírósági tolmácsolás. A bírósági tolmácsolást általánosságban mutatja be Horváth (2013), Farkasné áttekinti a bírósági tolmácsolás alapelveit (Farkasné Puklus 2016), Csörgő (2013) pedig a szakmai identitás, a lojalitás és a nyelvi változatok szerepét vizsgálja a bírósági tolmácsolásban.

A közösségi tolmácsolási helyszínek közül viszonylag kevésbé kutatott hazánkban az egészségügyi tolmácsolás; a vizsgált időszakból egy tanulmányt találunk a témában (Horváth, Szendi 2017), amely hiánypótló módon tekinti át az egészségügyi tolmácsolás nemzetközi szakirodalmát egy esettanulmány bemutatásának bevezetéséeként.

A tolmács szakma szociológiai vizsgálatának körébe tartozik a tolmácsok motivációjának (Válóczy 2012), illetve a tolmács szakma presztízsének vizsgálata (Patak 2018).

A technológia növekvő szerepet kap a tolmácsok munkájában és képzésében is. Ehhez a témához kapcsolódnak a távtolmácsolást bemutató hazai vizsgálatok (Seresi 2013, 2017), melyek a távtolmácsolás, illetve a videókonferencia-helyzetben történő tolmácsolás előnyeit és hátrányait mutatják be, illetve a videókonferencia lehetséges oktatási felhasználását taglalják. A hazai, technológia és tolmácsolás kapcsolatát vizsgáló kutatások (Móricz 2016, 2017) bemutatják az IKT-eszközök használatát a tolmácsolásban, áttekintik az ide kapcsolódó szakirodalmat és a tol-

mások eszközhasználatát tolmácsolás során. Beták és Hajós (2020) tanulmánya a CASSIS-projektet mutatja be, illetve a projekthez kapcsolódó eszközt és alkalmazásának alapelveit, lehetőségeit vázolja fel.

A képzéssel kapcsolatos jó gyakorlatokra fókuszál többek között a *Szaknyelv és szakfordítás* 2013-as száma, amelyben több tanulmány is foglalkozik a tolmácsolásban használható feladattípusokkal. Az ELTE FTK 2013-as jubileumi kötetében külön fejezet foglalkozik a tolmácsolással, többek között az EMCI-képzés történetével, a tolmácsolás új kihívásaival vagy az értékelés szerepével (Klaudy 2013). Számos projektről is beszámolnak a kollégák a folyóiratok hasábjain, ezek a projektek jó gyakorlatként, mintaként szolgálhatnak a szakma és a képzés közötti kapcsolatok kialakításakor (Beták 2016). Besznyák tanulmánya pedig egy specifikus kontextusra, a vizsgahelyzetre fókuszál: az írás a stressz szóbeli közvetítés minőségére gyakorolt hatását tekinti át a tolmácsoláson (2019).

2020-ban két jelentős tanulmánykötet is megjelent a tolmácsolás oktatását támogató kutatások területén. A Szabó és Bakti szerkesztette *Iránytű a tolmácsolás oktatásához* (2020) című kötet 14 tanulmányt tartalmaz. Az általános bevezető tanulmány célja a tolmácsolási kompetencia-modellek áttekintése, ezt követi a különböző tolmácsolási munkamódok által megkövetelt kompetenciák bemutatása: a blattolói kompetencia, a fülbesúgásos tolmácsolási kompetencia és a szöveggel támogatott szinkrontolmácsoláshoz szükséges kompetenciák. A tanulmánykötet második fejezetében található tanulmányok a kompetenciafejlesztés lehetőségeit mutatják be a tolmácsolásban. A feldolgozott témák: a fejlesztő értékelés, a gyakorlászövegek graduálása, a blattolás szerepe a kompetenciafejlesztésben, tolmácsolók gyakornoki tapasztalatai, valamint a retorika és a stilisztika oktatásának fontossága a tolmácsolásban. A kötet harmadik fejezete a különböző tolmácsolási helyszínek és a kompetenciák kapcsolatát tekinti át: a bírósági tolmácsolás és az üzleti tolmácsolás mellett olvashatunk a tolmácsolásra mint szolgáltatásra vonatkozó ISO-szabványokról és a tolmácsoló végzettségű hallgatók pályakövetéséről.

A *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolásban* (Seresi, Eszenyi, Robin 2020) a pandémia idején a fordító- és tolmácsolásban szerzett oktatásmódszertani tapasztalatokat foglalja össze. A konferenciatolmácsolás oktatása aszinkron módszerekkel és a konferenciatolmácsolás online oktatása mellett megismerkedhetünk az online záróvizsgáztatás kihívásaival is.

4. Összegzés

A nemzetközi trendeket elsősorban a Pöschhacker által azonosított kutatási területek alapján vizsgáltuk, néhány releváns statisztikai adatot a Gile által szerkesztett *CIRIN Bulletin*, illetve a *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* (Pöschhacker 2015) tartalomjegyzéke alapján mutattunk be.

A kiadvány szerkesztője a *CIRIN Bulletin*ben az elmúlt 10 évben kb.1600 művet listázott, amelynek 24%-a oktatási céllal született. Az itt felsorolt mun-

kák 70%-ban empirikus kutatásokra alapoznak, míg a doktori dolgozatok 80%-a empirikus jellegű. Ebben a szakaszban soroltuk fel az egyes egyetemi központok által végzett kutatásokat, amelyek közül az alábbi területeket emeltük ki: az angol mint lingua franca (EFL) hatása a tolmácsolásra, kognitív terhelés, tolmáctechnológiák, tolmácsolási minőség, valamint a tolmácskompetenciák és a jegyzetelés-technika.

A *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* (Pöchhacker 2015) 300 szócikkben mutatja be a tolmácsolástudomány főbb területeit, s míg ezek közül a szerkesztők 12 területet kötnek közvetlenül az oktatáshoz, ennél jóval nagyobb arányban, az írások mintegy 20%-a foglalkozik közvetve oktatással és képzéssel.

A nemzetközi trendekhez viszonyítva két lényeges eltérésre szeretnénk felhívni a figyelmet: az első a jelnyelvi tolmácsolás helye a kutatásban. Otto Kade (1968, idézi: Pöchhacker 2016) tolmácsolás definíciója már az 1960-as években a tolmácsolás részének tekintette a jeltolmácsolást, ez a terület mára már központi szerepet élvez a tolmácsolástudományon belül. A hazai irodalomban az első tanulmány a jelnyelvi tolmácsolás kutatásának helyéről a fordítástudományban 2020-ban jelent meg (Ungár 2020).

A második jelentős eltérés a nemzetközi kutatási trendektől a társadalmi fordulathoz kapcsolódó témák viszonylagos hiánya a hazai kutatásokban. A fordítás-kutatásban végbement „kulturális fordulathoz” (Snell-Hornby 2006) hasonlóan a tolmácsoláskutatásban az 1990-es évek végétől „társadalmi fordulat” (*social turn*) zajlott le, melynek eredményeképpen korábban marginálisnak tartott területek, tolmácsolási helyszínek kerültek a kutatók figyelmének középpontjába. Ahogy korábban említettük, a bírósági tolmácsolás nagyon alaposan kutatott terület hazánkban, azonban az egészségügyi, oktatási, rendőrségi tolmácsolás területéről nincsenek még vizsgálatok, ezek feltáratlan területek.

A tolmácsképzés területén a hazai kutatások szorosabban követik a nemzetközi trendeket. A hazai kutatások fő témái a kompetencia és annak fejlesztése, a távtolmácsolás, a vizsgák, vizsgaszövegek és a szorosabb vagy lazább kapcsolat a tolmácsszakmával. Érdemes lenne több figyelmet fordítani az oktatásban a jó gyakorlatok és az értékelés területére.

Irodalom

- Bakti M. 2018. Aszimmetrikus grammatikai kohéziós viszonyok a tolmácsolásban. Eltolódások a grammatikai kohéziós eszközök használatában angoloról magyarra blattolt és konsekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekben. In: Dombi, J., Farkas, J., Gúti, E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció- Aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: Szak Kiadó. 487–507.
- Bakti M. 2020. *Explicitáció és tolmácsolás*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Besznyák R. 2019. A stressz hatása a szóbeli nyelvi közvetítés minőségére tolmácsvizsgákon. *Fordítástudomány* 21. évf. 2. szám. 80–100.

- Beták P. 2014. Közösségi tolmácsolás: Szociális és hatósági tolmácsolás. *Porta Lingua* 49–57.
- Beták P. 2016. A BME-TFK-PROFORD mentorprogram. *Porta Lingua* 27–36.
- Beták P., Hajós K. 2020. Cassis — a XXI. századi tolmács varázssitala. *Porta Lingua* 29–39.
- Bóna J., Bakti M. 2014. A beszédtervezés- és kivitelezés temporális sajátosságai a szinkrontolmácsok beszédprodukciónak. *Fordítástudomány* 16. évf. 1. szám. 16–28.
- Csörgő Z. 2013. Kihez és mihez legyen lojális a bírósági tolmács? *Fordítástudomány* 15. évf. 2. szám. 51–71.
- Farkasné P. M. 2016. Bírósági tolmácsolás — alapelvek és elvárások. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 40–52.
- Felekné Cs. E. 2014. A fordítás és tolmácsolás határán: a blattolás kutatása. *Fordítástudomány* 16. évf. 2. szám. 24–36.
- Gile, D. 1997. Interpretation Research: Realistic Expectations. In: Klaudy, K., Kohn, J. (szerk.) *Transfere necesse est*. Budapest: Scholastica. 43–52.
- Gile, D. 1998. Observational Studies and Experimental Studies in the Investigation of Conference Interpreting. *Target* Vol. 10. No. 1. 69–93.
- Gile, D. 2000. Issues in Interdisciplinary Research into Conference Interpreting. In: Englund-Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds) *Language Processing and Simultaneous Interpreting*. Amsterdam: Benjamins. 89–106.
- Gile, D. 2015. Analyzing translation studies with scientometric data: From CIRIN to citation analysis. *Perspectives* Vol. 23. No. 2. 240–248.
- Horváth I. 2013. *Bírósági tolmácsolás*. Pécel: magánkiadás.
- Horváth I., Szendi, E. 2017. Egészségügyi tolmácsolás a Sziget fesztiválon. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 21–44.
- Kade, O. 1968. *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Kelemen É. 2012. A tolmácsolás néhány válfajának nemzetközi és hazai újraértékelése. *Porta Lingua* 189–199.
- Klaudy K. 2013. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Móricz K. A. 2016. Információs és kommunikáció technológiai eszközök használata a tolmácsolásban. *Fordítástudomány* 18. évf. 1. szám. 50–65.
- Móricz K. A. 2017. Kérdőíves felmérés a magyar konferenciatolmácsok eszközhasználatáról. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 45–59.
- Pataky É. 2018. The Prestige of Interpreters in Hungary. In: Horváth, I. (szerk.) *Latest Trends in Hungarian Translation Studies*. Budapest: OFFI. 8–32.
- Pöchhacker, F. 2015. *Routledge encyclopedia of interpreting studies*. London and New York: Routledge.
- Pöchhacker, F. 2016. *Introducing Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.
- Rohonyi B. 2015. Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben. 1. rész. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 23–37.
- Rohonyi B. 2016. Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben. 2. rész. *Fordítástudomány* 18. évf. 1. szám. 31–49.
- Seresi M. 2013. A kommunikációs távolság szerepe a videokonferenciákon távtolmácsolás esetén. *Fordítástudomány* 15. évf. 2. szám. 40–50.

- Seresi M. 2017. *Videokonferencia a konferenciatolmácsolás oktatásában: a közvetítő médium hatása a tolmáccsal bővített kommunikációs helyzetre, valamint a pedagógiai folyamatra*. Doktori disszertáció, ELTE BTK.
- Seresi M., Eszenyi R., Robin E. 2020. (szerk.) *Távolítói oktatás a fordítói- és tolmácsolás-területen. Oktatásmódszertani tapasztalatok a COVID-19 idején*. Budapest: ELTE Fordítói- és Tolmácsolás Tanszék.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam: Benjamins.
- Szabari K. 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szabó Cs. 2020. Empirikus kutatások és gyakorlati tapasztalatok a konsekutív jegyzetelés-technikában. *Fordítástudomány* 20. évf. 1. szám. 86–104.
- Szabó Cs., Bakti M. 2020. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Szegh H. 2017. Harmadik kód a tolmácsolásban: Létezik tolmácsolási szöveg? *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 60–74.
- Tóth A. 2013. *A beszédzűnetek és hezitációk vizsgálata a szinkrontolmácsolás célnyelvi beszédprodukcójában*. Doktori disszertáció, ELTE BTK.
- Ungár N. 2020. A jelnyelvi tolmácsolás kutatásának helye a fordítástudományban. *Fordítástudomány* 22. évf. 2. szám. 44–62.
- Válóczy M. 2012. A tolmácsolás motivációi. *Fordítástudomány* 14. évf. 1. szám. 82–97.

Források

- CIRIN Bulletin. <https://www.cirinandgile.com/>. (Letöltve: 2021.01.10.)
- CIRIN Bibliográfia. <https://www.cirinandgile.com/Bibliohome.html> (Letöltve: 2021. 01. 12.)
- KCI, Knowledge Centre on Interpretation: <https://ec.europa.eu/education/knowledge-centre-interpretation> (Letöltve: 2021.01.16)

Jegyzetek

- ¹ Conference Interpreting Research Information Network.
- ² A 2018-as adatok, illetve a 2019-es első félévi adat itt nem állt rendelkezésre.
- ³ A vizsgált művek egy részénél nem lehet megállapítani, hogy empirikus kutatás áll-e a háttérben, mivel vagy nem áll rendelkezésre leírás, vagy ha igen, nem angol (leginkább kínai, portugál stb.) nyelven.
- ⁴ Computer-assisted interpreting.
- ⁵ Gile csak az utolsó öt évben (49–60. szám) tüntette fel, hogy a megjelent publikációk közül melyek foglalkoznak oktatással. A 2010–2015 közötti időszak írásai közül cím vagy absztrakt alapján nem lehet ezt eldönteni, ezért ez az időszak nem szerepel az ábrán.
- ⁶ SCIC: az Európai Bizottság Tolmácsolási Szolgálat.
- ⁷ KCI: Knowledge Centre on Interpreting.

A hozzáadott diskurzusjelölők stratégiai szerepe a magyar–angol tolmácsolásban

Götz Andrea

E-mail: gotz.andrea@kre.hu

Kivonat: A jelen tanulmány a hozzáadott diskurzusjelölők stratégiai használatát vizsgálja a magyar–angol európai parlamenti (EP) tolmácsolásban. Bár a korpuszalapú tolmácsolástudomány legújabb kutatásai kimutatták, hogy a diskurzusjelölők gyakoriak a tolmácsolt diskurzusban, ezen tendenciának az okait még nem vizsgálták behatóan. A jelen tanulmány a hozzáadott diskurzusjelölőket a tolmácsolási stratégiák viszonyában tárgyalja. A vizsgálat figyelembe veszi a tolmácsok nemét és az általuk végzett tolmácsolás típusát is. Az eredmények szerint a korpuszban a legfontosabb stratégia a kohézió.

Kulcsszavak: korpuszalapú tolmácsolástudomány, szinkrontolmácsolás, európai parlamenti tolmácsolás, diskurzusjelölők, nem, retúr tolmácsolás, relé tolmácsolás

1. Bevezetés

Az utóbbi években egyre több kutatás mutatta ki, hogy a kötőelemek gyakorisága növekszik a tolmácsolt diskurzusban (Defrancq et al. 2015), illetve azt, hogy egyes elemek gyakorisága a tolmácsolt diskurzusban meghaladhatja az azonos nyelvű, eredeti diskurzusban mértet (Defrancq 2016, 2018; Pollkläsener 2021). E tendencia ellentmond azon korábbi feltételezéseknek, amelyek feltételezték, hogy a szinkrontolmácsolás intenzív kognitív terhelése miatt a tolmácsok a pragmatikai elemeket kihagyják, ezért ezen elemek gyakorisága a tolmácsolt diskurzusban csökken (Defrancq et al. 2015).

Az említett kutatások azonban nemcsak a pragmatikai elemek gyakori használatára derítettek fényt, hanem arra is, hogy ezen elemek nagy része hozzáadás eredményeként kerül a tolmácsolt célszövegbe (l. Defrancq et al. 2015; Götz 2021). Ez a megfigyelés arra enged következtetni, a pragmatikai elemek nemcsak, hogy

nem „fölöslegesekek”, hanem éppen ellenkezőleg, fontos szerepet játszanak a tolmácsolás diskurzus szövegszervezésében. Defrancq et al. (2015: 198) szavaival élve a hozzáadott ellentétes és következtető kötőelemek (pl. *so, but, nevertheless*) „drasztikusan újraformálták” az angolra és hollandra tolmácsolás francia európai parlamenti (EP) felszólalások diskurzusszerkezetét.

A jelen tanulmány célja a hozzáadott kötőszavak stratégikus szerepének vizsgálata a magyarról angolra tolmácsolás európai parlamenti felszólalásokban. Mivel a tolmácsolási stratégiák problémamegoldó mechanizmusok, a pragmatikai elemek pedig a tolmács nyelvi problémamegoldását szolgálhatják, például a kohézió újratemtése vagy erősítése, az önjavítás vagy az udvariatlan kifejezések semlegesítése révén (Defrancq 2016, Magnifico és Defrancq 2017), célszerű lehet a hozzáadott elemeket a stratégiák keretében vizsgálni.

Mivel magyarról angolra az EP-ben gyakran nem anyanyelvi angol, hanem relé- és magyar anyanyelvű tolmácsok dolgoznak, valamint a tolmácsolás diskurzus egyes tulajdonságait a tolmácsok neme is befolyásolhatja (Magnifico és Defrancq 2017; Magnifico és Defrancq, 2016), a jelen elemzés ezen szempontokra is kitér.

A tanulmány a következőkben röviden tárgyalja a diskurzusjelölők és a stratégiák szerepét a tolmácsolásban, ezek után bemutatja a kutatás korpuszát, módszertanát, ezt követően pedig ismerteti eredményeit és következtetéseit.

2. Kötőelemek és stratégiák a tolmácsolásban

Az elmúlt években egyre több kutatás foglalkozott a diskurzusjelölők, kötőelemek és más pragmatikai elemek témájával a korpuszalapú tolmácsolástudomány területén. Ennek főként az az oka, hogy ezen elemek használata tükrözheti a tolmácsolás diskurzus nagyobb nyelvi tendenciáit, amelyek megkülönböztetik az eredeti diskurzusproduktiótól.

Bár ezen elemek vizsgálata nem új keletű (pl. Hale 1999), szisztematikus vizsgálatuk csak nagy, elektronikus korpuszok elterjedésével vált lehetővé (l. Bendazoli 2018). Az ilyen korpuszokon alapuló vizsgálatok az elmúlt évtizedben számos fontos eredményre vezettek mind ezen elemek gyakoriságának, mind pragmatika használatának tekintetében.

Mindenekelőtt a kutatások cáfolták azt az általánosan elfogadott nézetet, miszerint a pragmatikai elemeket a tolmácsok kihagynák a tolmácsolás szövegekből, hiszen az angol tolmácsolás diskurzus nagy arányban tartalmaz hozzáadott kötőelemeket (Defrancq et al. 2015). Ezen hozzáadott elemek „drasztikusan átformálják a forrásszöveg diskurzusszerkezetét” (Defrancq et al. 2015: 198). Ez a megfigyelés arra enged következtetni, hogy a tolmácsok bizonyos céllal adják hozzá ezen elemeket diskurzusukhoz.

Továbbá bizonyos diskurzusjelölők gyakorisága meghaladhatja az összehasonlítható diskurzusban mértet. Az elemzések arra mutatnak, hogy a tolmácsolás diskurzusban még az olyan célnyelv-specifikus pragmatikai elemek, mint a *well* is

gyakoriak (Defrancq 2016). A *well*, *now* és *so* elemek gyakorisága a francia, az olasz és a spanyol EP-felszólalások angol tolmácsolásában nagyobb az eredeti angol diskurzusban mértnél (Defrancq 2018). Hasonló eredményt mutat a *well* és a *now* vizsgálata a németről angolra tolmácsolás, valamint az eredeti angol beszédben (Pollkläsener 2021). A kötőelemek a magyar–angol tolmácsolás európai parlamenti diskurzusban is gyakoribbak, mint az eredeti angol diskurzusban (Götz 2021).

A pragmatikai elemek magas gyakorisága szintén meghatározott célt szolgálhat. Egyes elemek magas gyakorisága magyarázható a beszélt nyelv tulajdonságaiival (Defrancq et al. 2015). Így például a *so* és a *but*, amelyek „laza kapcsolatot” hoznak létre a beszélt diskurzusban, „költésghatékony” eszközt kínálnak a tolmácsoknak a „kohéziós problémák megoldására” (Defrancq et al. 2015: 216). Más, célnyelv-specifikus elemek használatát azonban a beszélt nyelvi jellemzők nem magyarázzák meg, amíg egyéb, a tolmácsolás diskurzus mediált jellegéből adódó jellegzetességek igen. A *well* használatát például indokolhatja a tolmácsok azon „törekvése, hogy a beszélők mentális modelljeit reprezentálják” (Defrancq 2016: 124). Ezen túlmenően a tolmácsok saját diskurzusuk szervezésére, valamint tolmácsolásspecifikus feladatok, például az önjavítás céljából is alkalmazhatnak pragmatikai elemeket. A *hedge* vagy tompító elemként ismert elemek például köthetők a tolmácsok önjavításához és azon arcvédő munkájához, amelyet tolmácsolási hibák váltanak ki (Magnifico és Defrancq 2017).

Ezen kutatásokból kitűnik, hogy a tolmácsok nyelvi megoldásai mögött meghúzódó okok összetettek, bár bizonyos megfontolások dominánsnak tűnnek. Az egyik ilyen ok a nyelvi problémamegoldás, amely magában foglalhatja a tolmácsolás diskurzus kohéziójának fenntartását, az eredeti beszélő attitűdjének tükrözését vagy a tolmácsok önjavítását. Mivel a problémamegoldást a tolmácsolástudományban többnyire a stratégiák szempontjából tárgyalják, hasznos lehet a tolmácsolási stratégiákat és a hozzáadott pragmatikai elemeket egymás viszonylatában kutatni.

Bartłomiejczyk (2006: 152) definícióját idézve „a tolmácsolási stratégiák olyan eljárások, amelyek potenciálisan elősegíthetik a tolmácsok által tapasztalt problémák megoldását vagy általában a tolmács feladatának megkönnyítését és a lehetséges problémák megelőzését.” Bár a jelen tanulmány keretein túlmutat a tolmácsolási stratégiák irodalmának részletes tárgyalása, a következőkben e tanulmány áttekinti a jelen kutatás szempontjából releváns stratégiákat.

A kohéziós és kötőelemeket gyakran említik az explicitációs stratégia részeként (Kajzer-Wietrzny 2021; Gumul 2021; Dong et al. 2019; Li 2015; Wang 2012). Azt tekintve azonban eltérnek a vélemények, hogy az explicitációs átváltások mind stratégikusnak tekinthetők-e a tolmácsolás diskurzusban. Gumul (2006) eredményei szerint például az angol–lengyel hallgatói tolmácsolásban az explicitációt eredményező átváltási műveletek többnyire nem stratégikusak, emellett azonban megjegyzendő, hogy kutatásában a kötőszók hozzáadása volt a leggyakoribb explicitációs művelet.

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, a legtöbb empirikus kutatás hallgatói tolmácsolással foglalkozik, amelyből a hivatásos tolmácsolási viselkedésre vonat-

kozóan nem feltétlenül általánosíthatunk. Dong et al. (2019) például azt találták, hogy a hallgatók gyakrabban használják azokat a tolmácsolási stratégiákat, amelyeket az oktatóik ajánlottak nekik, mint azokat, amelyeket nem. Ugyanakkor az explicitáció kétségkívül gyakori stratégia a hivatásos tolmácsok diskurzusában is (Dayter 2020).

A magyar tolmácsolás területén Rohonyi (2018) a blattolási stratégiákat kutatva kísérletes módon – ezen stratégiák azonban nem hasznosíthatók a jelen kutatás szempontjából. Szegh (2021) az explicitáció és az implicitáció alkalmazását vizsgálta európai parlamenti felszólalásokban, eredményei szerint a legtöbb művelet a problémamegoldást szolgálja, és az implicitációs műveletek száma meghaladja az explicitációsokét.

3. Korpusz és módszerek

3.1 Korpusz

A tanulmány a Magyar Európai Parlamenti Intermodális Korpuszon (MEPIK) alapul (Götz 2017), amely a Pannonia Korpusz (Robin et al. 2016) részét képezi. A jelen kutatásban használt magyar–angol korpusz eredeti magyar nyelvű EP-felszólalásokból, valamint azok angol tolmácsolásából és az eredeti, valamint tolmácsolts felszólalások szó szerinti és normalizált átírásából áll. Az 1. táblázat a korpusz tulajdonságait mutatja be. Amint a táblázatból kiderül, három tolmácscsoport véggez magyarról angolra tolmácsolást az EP-ben: (1) L1 (angol anyanyelvű tolmácsok, akik közvetlenül tolmácsolnak angolra), (2) L2 vagy retúr (magyar anyanyelvű tolmácsok, akik angolra tolmácsolnak), és (3) relé tolmácsok (angol anyanyelvűek, akik egy közvetítő nyelvről vagy pivot nyelvről tolmácsolnak angolra).

1. táblázat
A korpusz tulajdonságai

Tolmács	Nem	Szószám
L1	nő	9 855
	férfi	365
L2 (retúr)	nő	2 707
	férfi	9 340
Relé	nő	5 887
	férfi	9 202
Összesen		37 356

A korpuszban 41 tolmács munkája figyelhető meg. A 2. táblázat az egyes tolmácsok diskurzusának adatait mutatja. Az *E* arra utal, hogy az adott tolmács anyanyelve az angol, a *H* a magyart jelöli, az *F* a nő tolmácsok kódja, az *M* a férfiaké.

2. táblázat
Az egyéni tolmácsok diskurzusa

Tolmács	Típus	Szósorszám	Tolmács	Típus	Szósorszám
EF01	L1	5151	EM05	relé	463
EF02	L1	4535	HF12	L2	448
HM02	L2	2737	EF05	relé	396
HM04	L2	2675	EM11	relé	339
HM08	L2	2647	EM15	relé	330
EM02	relé	1531	EF07	relé	329
HF08	L2	1370	EF10	relé	328
HM01	L2	1281	EM10	relé	287
EM01	relé	1184	EF11	relé	286
EM09	relé	1182	HF11	L2	256
EM03	relé	978	EF15	relé	202
EM04	relé	942	EM13	relé	200
EM12	relé	842	EM14	L1	199
EM06	relé	810	EF08	relé	181
EF19	relé	687	EF09	L1	169
EF03	relé	684	EM07	L1	166
EF17	relé	656	EF16	relé	161
EF04	relé	645	EF14	relé	155
HF05	L2	633	EF13	relé	130
EF18	relé	548	EM08	relé	114
EF06	relé	499			

A statisztikai elemzések a jamovi programmal, az ábrák a beautiful.ai programmal készültek.

3.2 Diskurzuszjelölők

A jelen tanulmány a következő, a tolmácsolt diskurzusban hozzáadás eredményeképpen megjelenő diskurzuszjelölők stratégikus használatát vizsgálja: *as a result, but, however, nevertheless, now, so, that is why, therefore, though, thus, well, yet*. Az elemzés akkor tekinti hozzáadottnak az elemeket, ha a forrásszövegek nem tartalmaznak megfelelő magyar elemeket ugyanabban vagy hasonló pozícióban.

3.3. Stratégiák

Hangsúlyozni kell, hogy a jelen tanulmány nem a tolmácsolt diskurzusban alkalmazott stratégiák általános áttekintését nyújtja, hanem csupán azokat a stratégiákat azonosítja, amelyek megvalósítását a fent említett hozzáadott kötőszavak segítik elő. A jelen korpuszban a következő tizenhat, hozzáadott kötőszavak által megvalósított stratégia figyelhető meg: (1) hozzáadás, (2) egyetértés, (3) kohézió, (4) megjegyzés, (5) tömörítés, (6) következtetés, (7) kontraszt, (8) időnyerés, (9) ellenkezés, (10) explicitáció, (11) arctámadás, (12) beszédforduló-nyitás, (13) reformuláció, (14) önjavítás, (15) topikfelvétel, (16) topikváltás. A *kohézió* kivételével az itt felsorolt stratégiák megegyeznek a Bartłomiejczyk (2006) és Dong et al. (2019) által tárgyalt stratégiákkal, valamint a Crible (2018) által elemzett diskurzusfunkciókkal.

A kohéziót a jelen tanulmány gyűjtőfogalomként használja olyan esetekben, amikor a hozzáadott diskurzuszjelölő célja a diskurzus folytonosságának fenntartása vagy megteremtése. Bár a kohéziós elemek vagy eszközök használata gyakran szerepel a különböző stratégiák között (vö. Dong et al. 2019; Gumul 2006), maga a kohézió általában nem jelenik meg önálló stratégiaként.

Az alábbi példák a korpuszban azonosított stratégiák közül mutatnak be néhányat. A magyar eredeti felszólalásokat a relétolmácsolás (amennyiben ilyen van) (a), ezután az angol tolmácsolás (b), majd pedig a forrásbeszédre vonatkozó adatok (képviselő neve, felszólalás dátuma) olvashatók. Az (1) példa az explicitáció esetét mutatja be.

- (1) [...] a kohéziós politika költségvetését 2014-től lényegesen csökkenteni.
Ez öngyilkos lépés lenne.
- (a) [...] den Haushalt von 2014 grundsätzlich kürzen wollen.
Das ist Selbstmord.
- (b) [...] would like to cut the budget quite seriously in 2014.
But that would just be shooting ourselves in the foot.
Tabajdi_Csaba Sándor_2011_06_23

Az (1) példában a *de* elemet a tolmács anélkül adja hozzá az angol szegmenshez, hogy a német pivottolmácsolásban hasonló elem szerepelne, ezért az elem hozzáadottnak minősül. Ez a tanulmány csak akkor tekinti a diskurzuszjelölőket hozzáadottnak, ha a tolmács nem kap inputot a forrásnyelvből vagy a pivotnyelvből.

A (2)-ben a *but* explicitálja a példában szereplő első és második mondat közötti diskurzusviszonyt.

A (2) a kohézió esetét szemlélteti. Ebben a példában az eredeti felszólalásban aláhúzással jelölt részt a tolmács kihagyja, majd a *but* elem hozzáadásával hidalja át a kihagyást.

- (2) [...] GDP-arányos uniós befizetésüket márpedig a válság és recesszió ellenére is kezdjék növelni.

Ugyanakkor szilárd gazdasági alapokat kell teremteni ahhoz, hogy az unió, amelyet elképzelünk magunknak valóban polgárai szolgálatában tudjon állni.

Ehhez megfogalmaztuk a céljainkat, meg kell valósítanunk az EU2020-as stratégiát.

- (a) [...] to increase their GDP based contributions.

But the EU has to be at the service of its citizens.

We have drawn up our objectives we simply need to carry out the EU's 2020 strategy.

Herczog_Edit_2011_06_23

A (2)-ben a tolmács a második szegmens első felét kihagyja és a *but*-tal kapcsolja az előző, tolmácsolt szegmenshez. A hozzáadott *but* nem explicitál létező diskurzuskapcsolatot, ezért nem köthető az explicitációhoz, hanem a diskurzuskohézió fenntartására irányul. Ebből az okból a jelen elemzés szerint a kohézió stratégiáját valósítja meg.

A (3) példában a tolmács a felszólalás első szegmenséhez hozzáadja a *well* elemet. A *well* az új beszédforduló megnyitására szolgál.

- (3) Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani önöknek [...]

- (b) *Well*, first and foremost I would like to extend thanks to all of you [...]

Tabajdi_Csaba_Sándor_2010_10_19

3.4. Kutatási kérdések és hipotézisek

Korábbi kutatások alapján a kohézió alapvető szerepet játszik a tolmácsolt diskurzus kötőelem használatában (Defrancq et al. 2015), ezen megállapítást azonban rendszeresen még nem vizsgálták. Emellett egyes eredmények arra utalnak, hogy a kötőelemek gyakoribbak a férfi tolmácsok diskurzusában (Magnifico és Defrancq 2020). Ezen állítások vizsgálatának céljából a jelen kutatás a következő kérdésekre keresi a választ és a következő hipotéziseket teszteli:

Kérdések:

- (1) A kohézió a leggyakoribb stratégia?
- (2) Eltér a kohézió gyakorisága az egyes tolmács csoportok között?
- (3) Eltér a kohézió gyakorisága a férfi és nő tolmácsok között?

Hipotézisek:

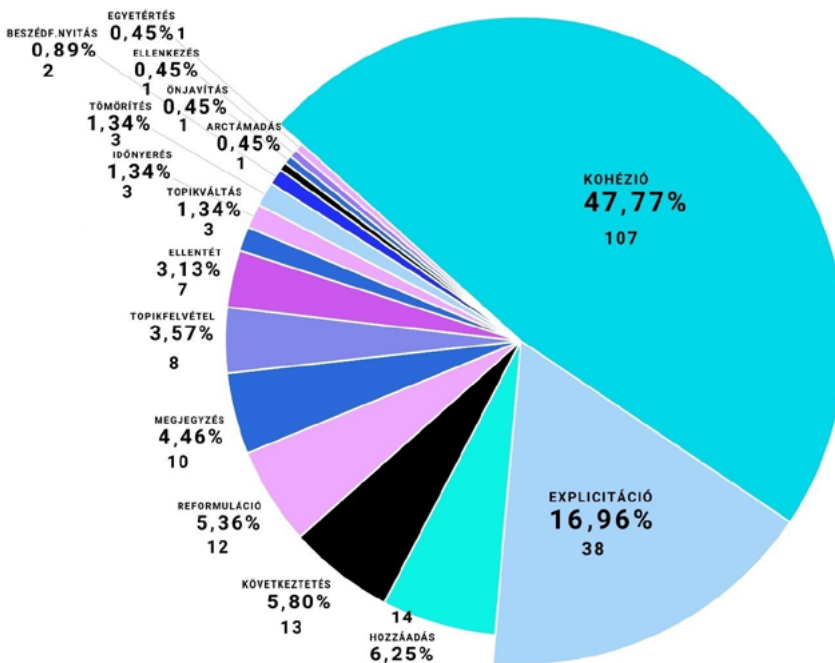
- (1) A kohézió a leggyakoribb stratégia.
- (2) A kohézió a leggyakoribb a relé tolmácsok diskurzusában.
- (3) A kohézió a leggyakoribb a férfi tolmácsok diskurzusában.

4. Eredmények és tárgyalás

4.1. Stratégiák

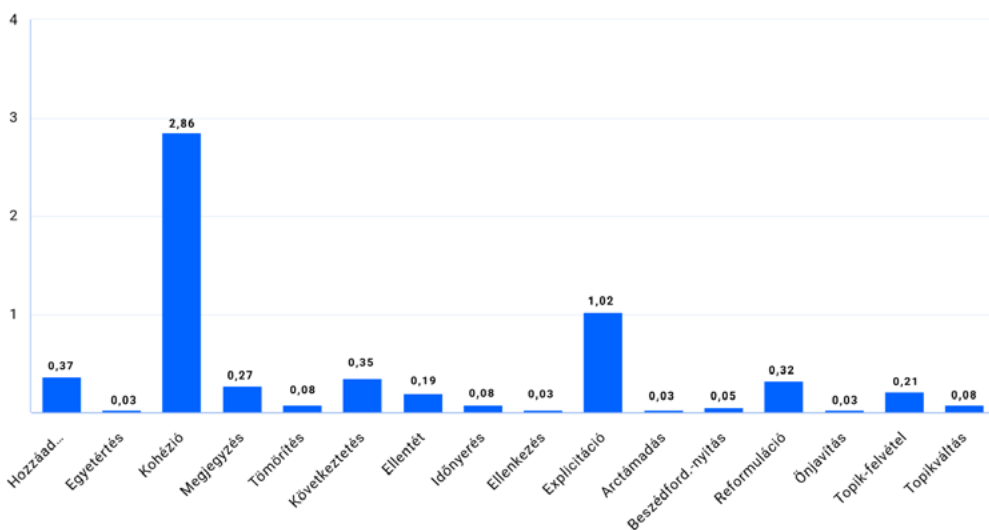
Az 1. ábra az egyes stratégiák abszolút gyakoriságát és az egyes stratégiák százalékos arányát mutatja a korpuszban található stratégiák abszolút számához (224) képest, míg a 2. ábra az egyes stratégiák normalizált gyakoriságát. A korpuszban a hozzáadott elemek majdnem fele a kohéziót szolgálja, ezt követi az explicitáció, amely a megfigyelt stratégiák majdnem 17%-áért felel.

1. ábra
Stratégiák száma és aránya a korpuszban

A tizenhat stratégia abszolút gyakorisága statisztikailag szignifikánsan eltér ($F = 2,3$, $p = 0,006$, $\eta^2 = 0,181$). Az öt leggyakoribb stratégia, vagyis a kohézió, az explicitáció, a hozzáadás, a következtetés és a reformuláció összesen a stratégiák 82,14%-át teszi ki. Ezen öt stratégiát tekintve a gyakoriság szintén szignifikánsan eltér ($F = 4,472$, $p = 0,002$), pontosabban a kohézió gyakorisága szignifikánsan meghaladja az explicitációt ($p = 0,01$). A többi stratégia nem eredményez megfelelő számú megfigyelést statisztikai teszteléshez.

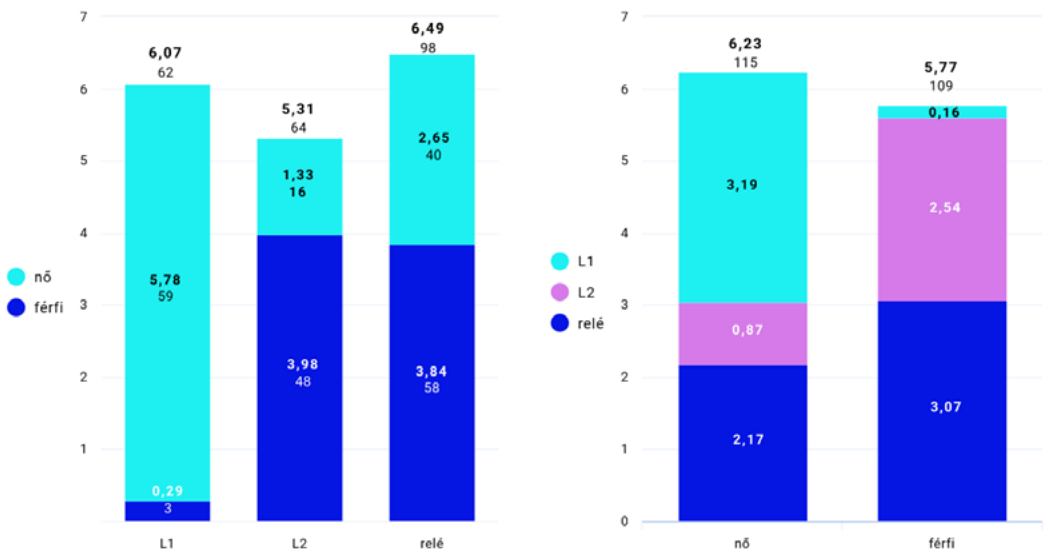
2. ábra
Stratégiák normalizált gyakorisága

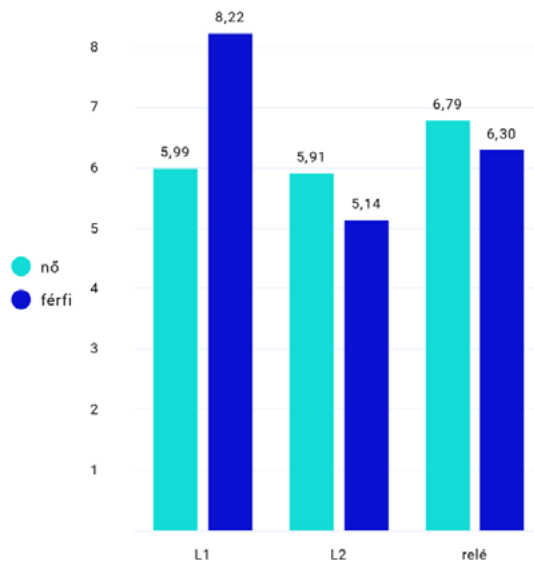
4.2. Csoportok

A 3. és 4. ábrák a stratégiák normalizált, illetve abszolút gyakoriságát mutatják a tolmácscsoportok és a nem arányában. A 3. ábra a normalizált gyakoriságot a tolmácscsoportok arányában, a 4. ábra az alkorpuszokhoz viszonyítva tünteti fel. A stratégiák gyakorisága legmagasabb a relétolmácsok diskurzusában, azonban nem szignifikánsan haladja meg a másik két csoportban mértet ($F = 1,88$, $p = 0,162$). Megjegyzendő, hogy az L1 csoportban a férfi tolmácsok szövszáma meglehetősen alacsony. A stratégiák a nő tolmácsok beszédében összességében gyakoribbak, a különbség azonban szintén nem szignifikáns ($z = 0,85$, $p = 0,39$).

3. ábra
Stratégiák normalizált gyakorisága

4. ábra
Stratégiák normalizált gyakorisága

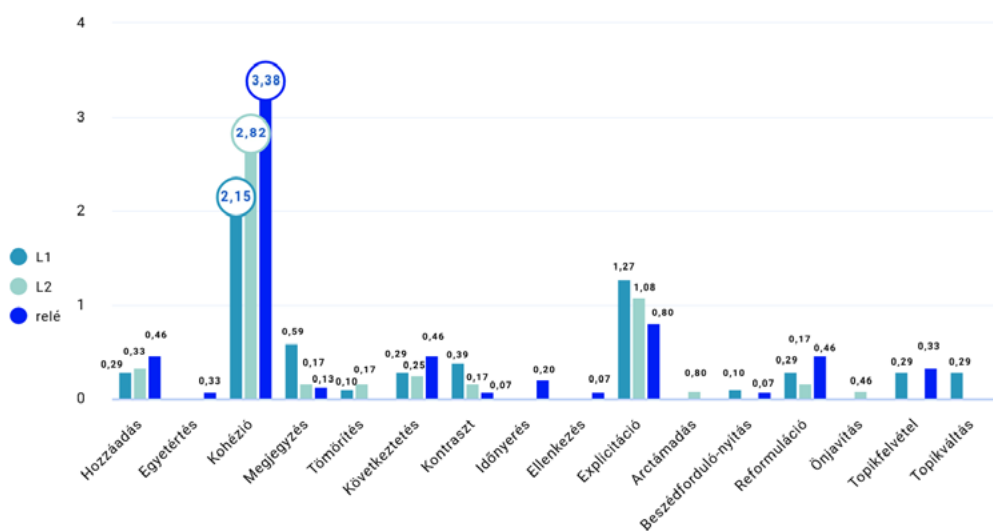

A tolmácsolási csoportokon belül a női és férfi tolmácsok között megfigyelt gyakorisági különbség egyik csoportban sem szignifikáns (L2: $z = 0,294$, $p = 0,385$, relé: $z = 0,465$, $p = 0,319$).

Az 5. ábra az egyes stratégiák normalizált gyakoriságát mutatja a tolmácscsoportok körében. Ugyan a stratégiák összesített gyakorisága nem különbözik szignifikánsan, bizonyos stratégiák gyakorisága szignifikánsan eltér. A kohézió szignifikánsan gyakoribb a relétolmácsok diskurzusában az L1 tolmácsokéban mérthez képest ($F = 5,959$, $p = 0,002$), ahogyan a következtetés ($F = 3,55$, $p = 0,045$) és a reformuláció ($F = 3,45$, $p = 0,043$) is.

5. ábra

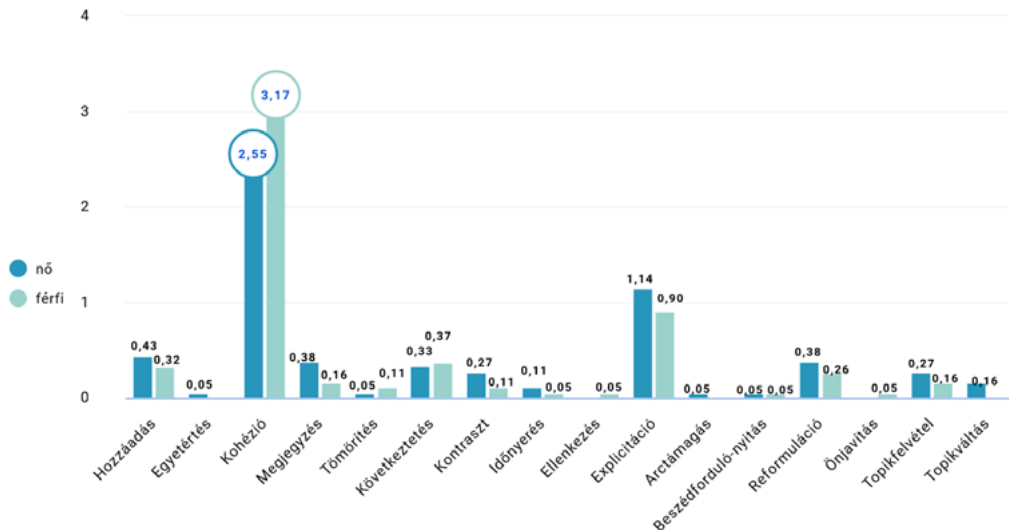
Stratégiák normalizált gyakorisága a tolmácsolási típusok viszonyában

A 6. ábra az egyes stratégiák gyakoriságát a tolmácsok nemének viszonylatában tárja fel.

Hasonlóan a tolmácsolási típusokhoz, a nő és férfi tolmácsok stratégiahasználata is csak bizonyos stratégiák gyakoriságát tekintve tér el szignifikánsan: a kohézió ($z = 2,716$, $p = 0,003$), valamint a következtetés ($z = -1,681$, $p = 0,046$) esetében.

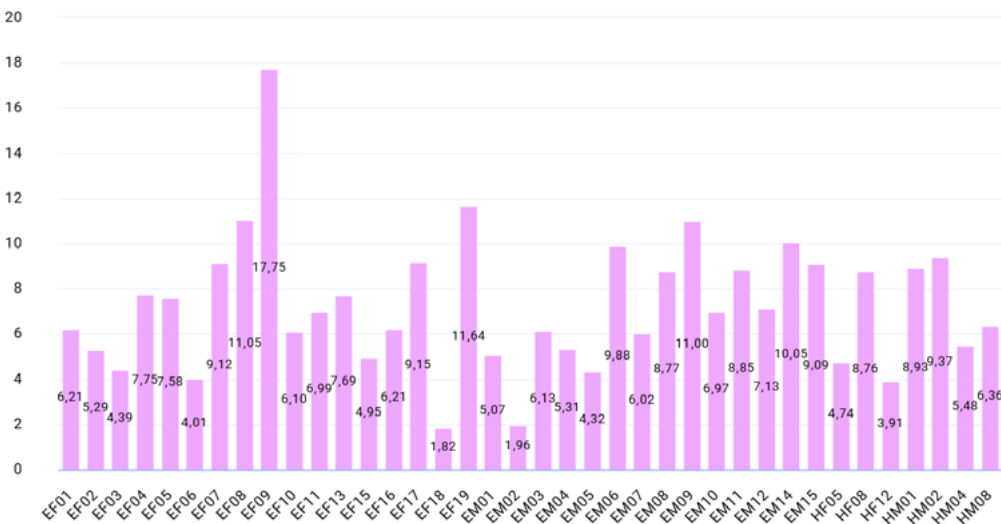
6. ábra
Stratégiák normalizált gyakorisága a nem viszonyában

4.3 Egyéni különbségek

A 7. ábra a stratégiák normalizált gyakoriságát mutatja az egyes tolmácsok diskurzusában.

7. ábra
Stratégiák normalizált gyakorisága az egyes tolmácsok diskurzusában

A gyakoriság nagyfokú egyéni eltérése ellenére a stratégiák normalizált gyakorisága nem különbözik szignifikánsan az egyes tolmácsok között ($F = 0,452$, $p = 0,77$). Az egyes tolmácsok eltérő szószáma révén a fenti adatok nem egyformán informatívak.

5. Következtetések

A jelen tanulmány a hozzáadott diskurzusjelölők stratégiai használatát vizsgálta a magyar–angol tolmácsolási irányban európai parlamenti felszólalásokban. Az elemzések továbbá figyelembe veszik a tolmácsolási csoportok (L1, L2, relé) esetleges különbségeit és a tolmácsok nemét. A tanulmány elsősorban arra kereste a választ, hogy a tolmácsok milyen stratégikus célból adnak hozzá elemeket a tolmácsolt diskurzushoz. A tanulmány elemzései a következő eredményekhez vezettek:

- (1) A legtöbb hozzáadott diskurzusjelölő a kohéziót szolgálja ($p = 0,01$);
- (2) A relétolmácsok adják hozzá a legtöbb diskurzusjelölőt stratégikus céllal ($p = 0,162$);
- (3) A kohézió ($p = 0,002$), a következtetés ($p = 0,045$), valamint a reformuláció ($p = 0,043$) stratégiájának gyakorisága magasabb a relétolmácsolásban;
- (4) Bár a nők több hozzáadott diskurzusjelölőt használnak, a különbség nem szignifikáns a stratégiák összesített gyakoriságát illetően ($p = 0,39$);
- (5) A férfi tolmácsok azonban szignifikánsan gyakrabban használják a kohézió ($p = 0,003$) és következtetés ($p = 0,046$) stratégiáját.

A fenti eredmények megerősítik a tanulmány által vizsgált következő három hipotézist:

- (1) A kohézió a leggyakoribb stratégia.
- (2) A kohézió a leggyakoribb a relé tolmácsok diskurzusában.
- (3) A kohézió a leggyakoribb a férfi tolmácsok diskurzusában.

Az eredmények alapján a vizsgált, hozzáadott diskurzusjelölők elsődleges célja a kohézió elősegítése. Ez az eredmény megfelel a korábbi kutatások megfigyelésének. A kohézió gyakorisága a legmagasabb a relétolmácsolásban. Mivel a relétolmácsok már tolmácsoló szöveget közvetítenek, nem meglepő, hogy számukra a kohézió fenntartása különösen fontos feladat. Megjegyzendő azonban, hogy a relétolmácsoló alkorpuszban a férfi tolmácsok szószáma jelentősen meghaladja a nőkéét.

Az összes stratégiát tekintve a nő tolmácsok diskurzusában a stratégikusan használt diskurzusjelölők gyakorisága magasabb – az L1 tolmácscsoportot kivéve, amelyben a férfi tolmácsok szószáma igen alacsony. Mivel a nő és férfi tolmácsok szószáma az összes csoportban kiegyensúlyozatlan, e tekintetben a kutatás eredményei nem alkalmasak általános következtetések levonására.

Hasonlóképpen, az egyéni tolmácsok eltérő szószámának következtében az egyéni eltérések eredményei is csak eligazításképpen szolgálhatnak. Annyi azon-

ban ezen adatokból is kiderül, hogy az elemzett diskurzusjelölők tekintetében a hozzáadott elemek stratégikus használatában számottevő egyéni különbségek jelentkeznek. Ahhoz azonban a jelen kutatás nem rendelkezik elég adattal, hogy az egyes stratégiák használatában az egyéni különbségekre fényt deríthessen. Az egyéni eltérések vizsgálata azonban ígéretes kutatási irányt jelent.

Irodalom

- Bartłomiejczyk, M. 2006. Strategies of simultaneous interpreting and directionality. *Interpreting* Vol. 8. No. 2. 149–174. <https://doi.org/10.1075/intp.8.2.03bar>
- Bendazzoli, C. 2018. Corpus-Based Interpreting Studies: Past, Present and Future Developments of a (Wired) Cottage Industry. In Russo, M., Bendazzoli, C., Defrancq, B. (eds) *Making Way in Corpus-Based Interpreting Studies*. Singapore: Springer, 1–19. https://doi.org/10.1007/978-981-10-6199-8_1.
- Crible, L. 2018. *Discourse Markers and (Dis)fluency: Forms and functions across languages and registers*. Amsterdam: Benjamins.
- Dayter, D. 2020. Strategies in a corpus of simultaneous interpreting. Effects of directionality, phraseological richness, and position in speech event. *Meta* Vol. 65. No. 3. 543–783. <https://doi.org/10.7202/1077405ar>.
- Defrancq, B. 2016. Well, interpreters... a corpus-based study of a pragmatic particle used by simultaneous interpreters. In Corpas Pastor, G.–Seghiri, M. (eds) *Corpus-based Approaches to Translation and Interpreting*. Bern: Peter Lang, 105–128. <https://doi.org/10.3726/b10354>
- Defrancq, B. 2018. The European Parliament as a discourse community: Its role in comparable analyses of data drawn from parallel interpreting corpora. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 23. 115–132. <https://doi.org/10.13137/2421-714x/22401>
- Defrancq, B., Plevoets, K., Magnifico, C. 2015. Connective Items in Interpreting and Translation: Where Do They Come From? in Romero-Trillo, J. (ed.) *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics 2015*. Cham: Springer 195–222. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17948-3_9
- Dong, Y., Li, Y., Zhao, N. 2019. Acquisition of interpreting strategies by student interpreters. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 13. No. 4. 408–425. <https://doi.org/10.1080/1750399X.2019.1617653>
- Götz A. 2017. Az első magyar intermodális korpusz bemutatása. Kutatási lehetőségek. *Argumentum* 13. évf. 126–39.
- Götz A. 2021. Kötőelemek gyakorisága a magyar–angol európai parlamenti tolmácsolásban. *Modern Nyelvoktatás* 27. évf. 3–4. szám. 72–81. <https://doi.org/10.51139/mo-nye.2021.3-4.72.81>
- Gumul, E. 2006. Explicitation in Simultaneous Interpreting: A Strategy or a By-product of Language Mediation? *Across Languages and Cultures* Vol. 7. No. 2. 171–190. <https://doi.org/10.1556/Acr.7.2006.2.2>
- Gumul, E. 2021. Interpreters who explicitate talk more. On the relationship between explicating styles and retrospective styles in simultaneous interpreting. *Perspectives* [published online first] 1–19. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2021.1991401>

- Hale, S. 1999. Interpreters' treatment of discourse markers in courtroom questions. *Forensic Linguistics* Vol. 6. No. 1. 57–82. <https://doi.org/10.1558/sll.1999.6.1.57>
- Kajzer-Wietrzny, M. 2021. An Intermodal Approach to Cohesion in Constrained and Unconstrained Language. *Target* [published online first] doi:10.1075/target.19186.kaj.
- Li, X. 2015. Putting interpreting strategies in their place: Justifications for teaching strategies in interpreter training. *Babel* Vol. 61. No. 2. 170–192. <https://doi.org/10.1075/babel.61.2.02li>
- Magnifico, C., Defrancq, B. 2017. Hedges in conference interpreting: The role of gender. *Interpreting* Vol. 19. No. 1. 21–46. <https://doi.org/10.1075/intp.19.1.02mag>
- Magnifico, C., Defrancq, B. 2020. Norms and gender in simultaneous interpreting: A study of connective markers. *Translation & Interpreting* Vol. 12. No. 1. 1–17. <https://doi.org/10.12807/ti.112201.2020.a01>
- Pollkläsener, C. 2021. *A Comparison of Discourse Particles in English Original and Simultaneous Interpreted Speeches*. Elhangzott: UCCTS, September 5, Bertinoro.
- Robin E., Götz A., Pataky É., Szegh H. 2017. Translation Studies and Corpus Linguistics: Introducing the Pannonia Corpus. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* Vol. 9. No. 3. 99–116. [10.1515/ausp-2017-0032](https://doi.org/10.1515/ausp-2017-0032).
- Rohonyi B. 2018. *A szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás vizsgálata angol–magyar nyelvi irányban*. Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Szegh H. 2021. *Harmadik kód a tolmácsolásban: Vajon létezik tolmácsolási szöveg?* Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Wang, B. 2012. A Descriptive Study of Norms in Interpreting: Based on the Chinese-English Consecutive Interpreting Corpus of Chinese Premier Press Conferences. *Meta* Vol. 57. No. 1. 198–212. <https://doi.org/10.7202/1012749ar>

Szoftverek

- Beautiful.ai 2022. beautiful.ai (Version February 15, 2022) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.beautiful.ai/>
- The jamovi project 2021. *jamovi*. (Version 1.6) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.

Etikai és módszertani kérdések a jelnyelvi tolmácsolás kutatásához

Ungár Nóra

E-mail: ungarnora@gmail.com

Kivonat: A jelnyelvi tolmácsolással foglalkozó kutatások tervezésénél, a kutatási paradigma és módszertan kiválasztásánál a társadalomtudományi kutatásokhoz hasonló etikai szempontokat kell a kutatónak figyelembe vennie. A jelnyelvi tolmácsolás kutatásában az etikai paradigmák fontosságát elsősorban az indokolja, hogy a kutatásban érintettek vagy résztvevők, a jelnyelvhasználó siket személyek egy, az esélyegyenlőség szempontjából társadalmilag hátrányos helyzetű, sérülékeny csoport tagjai. A jelen szakirodalmi áttekintés célja, hogy bemutassa a kisebbségi, társadalmi hatalommal nem rendelkező közösségekben való kutatás során alkalmazott részvételi kutatási paradigmát és módszereket, melyeket a társadalomtudományokból átvettek a siket tanulmányok témakörében vizsgálódó kutatók, és alkalmazásuk elvárható a jelnyelvi tolmácsolás kutatásában is.

Kulcsszavak: jelnyelvi tolmácsolás, siket tanulmányok, etika, részvételi kutatás, emancipációs kutatás

1. Bevezető

A jelnyelvi tolmácsok a többségi társadalom tagjaiként vállalnak nyelvi és kulturális közvetítő szerepet, hogy egy, a társadalomban több szempontból is hátrányos helyzetű nyelvi kisebbség tagjai – a jelnyelvet használó siket személyek – és a többség, beszélt nyelvet használó tagjai között közvetítsenek. A tolmácsolási helyzetekben a résztvevők társadalmi csoporthoz tartozása, társadalmi státusza, az erőforrásokhoz való hozzáférése és társadalmi tőkéje eltérő, és az interakciók során a társadalmi hatalmuk befolyásolja az érdekérvényesítő képességüket. A jelnyelvi tolmácsolás célja az esélyegyenlőség biztosítása, és a tolmácsok szerepe részben a hatalmi viszonyok befolyásolása a hátrányos helyzetű fél javára. Ugyanakkor a tolmácsok is rendelkeznek hatalommal, hiszen befolyásolni tudják a résztvevők

viszonyát (Mole 2018). A jelnyelvi tolmácsok etikai kódexei és a jelnyelvi tolmácsolás etikai kérdéseinek kutatása azt a célt szolgálja, hogy a tolmácsok képesek legyenek tudatosan kompenzálni a saját privilégiumukból adódó hatalmukat és támogathassák a hatalom szempontjából gyenge ügyfeleiket saját autonómiájuk és érdekeik érvényesítésében.

A társadalmi erőviszonyok kompenzálása, a siket közösség tagjainak emancipációja nemcsak a jelnyelvi tolmácsolásról való gondolkodásban, de a jelnyelvel és a siket közösséggel foglalkozó tudományos diskurzusban is megjelenik, a társadalomtudományi paradigma hatásaként is.

Jelen cikk az etika és a jelnyelvi tolmácsoláskutatás viszonyát vizsgálja meg a kutatómódszertan szempontjából. A tágabb tudományos kontextusból kiindulva a második rész a nyelvi kisebbségek nyelvészeti kutatásának etikai kérdéseibe és javaslataiba ad betekintést. A harmadik rész a jelnyelv révén a jelnyelvi tolmácsoláshoz kapcsolódó siket tanulmányok tudományterületének kutatási gyakorlatát tekinti át etikai, kutatómódszertani szempontból. Végül a negyedik rész a jelnyelvi tolmácsolás kutatásán belül mutatja be az érdekérvényesítés és az etika szempontjából releváns kutatási témákat és a vizsgálatukhoz ajánlott módszertani szempontokat.

2. Etika a nyelvészeti kutatásokban

A tudás és hatalom, az etikus kutatási módszerek problémaköre – hasonlóan a többi társadalomtudományhoz, mint a kulturális antropológia, néprajz és szociológia – a szociolingvisztikában is jelen van. A kis nyelvi közösségek, kisebbségek, marginalizált társadalmi csoportok nyelvének és nyelvhasználatának kutatására a szociolingvisztika, a többi társadalomtudománnyal megegyezően, kvalitatív kutatási módszereket használ, és a kutatás során az adatgyűjtésbe szükségszerűen be kell vonnia a vizsgált csoportok tagjait, illetve a terepmunka során résztvevő megfigyelőként be kell vonódnia a közösség életébe.

Cameron és szerzőtársai (1992) úgy érvelnek, hogy a nyelvészeti kutatás mindig társadalomtudományi kutatás, mert a nyelvet csak társas kontextusban használják és értelmezik, így pozitivista, „objektív” kutatási módszerekkel nem vizsgálható, és vizsgálata során nem lehet elvonatkoztatni a nyelv társadalmi és politikai kontextusától. A kutató és a kutatásának tárgya közötti kapcsolatot, a kutatást ezért az etika, az érdekképviselés és az érdekérvényesítés szempontjából vizsgálták. Az etikus kutatói magatartás két alapfeltétele, hogy a kutató körültekintően mérlegelje a kutatás hatását a vizsgált csoportra, és ne használja ki a kutatása alanyait. Ehhez védenie kell az alanyok személyazonosságát, és a kutatás során okozott kellemetlenségekért megfelelően kompenzálnia kell őket. Ha ennél is nagyobb felelősséget érez a kutatót csoport vagy a kutatás alanyaiért, akkor vállalhatja a képviselőt (advocacy). Az érdekképviselő kutatói hozzáállás azt jelenti, hogy a kutató nemcsak a kutatás alanyairól, de a kutatás alanyai érdekében is készíti a

kutatását, és a kutatás eredményeinek felhasználásával, publikálásával képviseli az ügyüket. Ezt a hozzáállást két elv motiválhatja: egyrészt a csoporttal vagy a nyelvi jelenséggel kapcsolatos téves ismeretek korrigálása – megváltoztatva ezzel a vizsgált csoporttal szemben tanúsított társadalmi hozzáállást –, másrészt a kutatás alanyai felé fennálló tartozásának törlesztése, azaz a kutatás során szerzett tudás visszajuttatása az adott csoporthoz, hogy ők is hasznosíthassák. Az érdekérvényesítést segítő (*empowerment*) emancipatív kutatás a bevonódás következő szintje, ahol a foucault-i értelemben vett hatalommal nem rendelkező vizsgált csoportot segítő tudáshoz a kutatás az igazságrezsimekkel szemben. Az érdekérvényesítést segítő kutatás nemcsak a kutatás alanyairól, a kutatás alanyairért, de a kutatás alanyaival együtt készül. Cameron és társai (1992) összefoglalása szerint az emancipatív kutatás három szempontnak kell megfeleljen: 1) interaktívnek kell lennie, és a résztvevőket, partnerekként, nem alanyokként kell bevonnia, 2) figyelembe kell vennie a kutatás alanyainak saját ügyét, melyet képviselni szeretnének, és 3) meg kell osztania az összegyűjtött tudást a résztvevőkkel.

Az érdekérvényesítést segítő kutatás (*empowerment research*) elvei és módszertana a 80-as évektől fokozatosan jelent meg a társadalomtudományokban, és akciókutatásként is szokták nevezni (Perkins és Zimmermann 1995). Magyarországon a neveléstudományban akciókutatásként (Vámos 2013), a fogyatékoságtudomány területén inkluzív, emancipatív vagy participatív kutatásként (Heischer et al. 2014) hivatkoznak a paradigmára és a módszertanra. A következő rész a siket közösséghez kapcsolódó, a siket közösséget és a jelnyelvet vizsgáló kutatások etikai kérdéseit és a kutatási paradigmák változását mutatja be.

3. A siket közösség és jelnyelv kutatásának etikai kérdései

A siket egyének a többségi, halló társadalomban hátrányos helyzetű csoportot alkotnak. A többségi társadalomban uralkodó orvosi siketségmodell elsősorban fogyatékosnak tekinti a siket személyeket, és a fogyatékoság korábbi, egyéni modellje szerint elsősorban a siket egyéntől várja el, hogy a tudomány, a technológia és a gyógypedagógia eszközeire támaszkodva alkalmazkodjon és boldoguljon a többségi társadalomban. Bár a jogalkotás, a szakpolitikák és az ellátások területén már a fogyatékos, köztük a siket egyének érvényesüléséhez szükséges feltételek biztosítását a társadalom felelőségének tekintő társadalmi fogyatékoságmódelldel érvényesül, a társadalom tagjainak hozzáállása lassabban változik, és a gyakorlatban a jelnyelvhasználó siket személyek még mindig egy hozzáférés és esélyek szempontjából hátrányos helyzetű csoport tagjai.

A társadalmi elvárások egyenlőtlenségét és a halló személyek, halló értékek kiváltságosságát foglalja össze az „audizmus” fogalma. Az audizmus, a kifejezést megalkotó Humphries (1975) meghatározása szerint a siket személy intelligenciájának és egyéni sikereinek szüntelen kritikája az egyén halló (többségi) nyelvi és kulturális kompetenciájának függvényében. A siket közösség emancipációjában

fontos szerepet kapott az audizmus, a siketek diszkriminációja elleni küzdelem, a többségi társadalomban és a siket közösségen belül is (Bauman 2004). A siket közösség elsődleges szerepe a kezdetektől egy „siket tér” (*Deaf space*) kialakítása volt, ahol az érvényesüléshez szükséges feltételek – a fizikai környezet, a tájékozódás és kommunikáció módja – a jelnyelvhasználó közösség tagjainak kedveznek, és a „halló világ” feltételrendszere nem érvényesül (Gulliver 2009).

A siket közösséggel kapcsolatba kerülő halló személyek – orvosok, tanárok, a siketek szervezeteiben dolgozó halló munkatársak, a jelnyelvet tanulók, a jelnyelvi tolmácsok vagy a siket közösséget, kultúrát, jelnyelvet tanulmányozó kutatók – privilegizált csoportot képeznek a siket közösségen belül. A kiváltság a hallás és az akadálytalan kommunikáció képességéből, a többségi társadalomba való tartozásból ered, amely az élet minden területén előnyhöz juttatja a halló személyeket a siket és nagyothalló közösség tagjaival szemben (Ladd 2003). A diszkrimináció leküzdésének egyik eszköze a közösségen belül, hogy a siket közösség normáinak és kulturális értékeinek elfogadása alapvető elvárás a tágabban értelmezett siket közösség tagjaivá váló halló személyekkel szemben. A többségi társadalomban érvényesülő diszkriminációval szemben a siket közösség mint nyelvi és kulturális kisebbség elismertetése bizonyult közösségi szinten az első lépésnek.

Az angol nyelvű tudományos közösség „siket tanulmányoknak” (*Deaf Studies*) hívja összefoglalóan a jelnyelvet, a siket közösség történelmét, kultúráját, szociológiáját kutató egyetemi képzéseket, kutatásokat és az ezekben összegyűjtött tudományos eredményeket.

A siket tanulmányok megjelenését az 1970-es években az egyetemeken az 1950-60-as évek jelnyelvi kutatásai (Tervoort 1953, Stokoe et al. 1965) készítették elő. A jelnyelvi kutatások igazolták, hogy a jelnyelvek önálló nyelvek, melyeket tudományosan lehet vizsgálni. Az 1970-es évek polgárjogi mozgalmainak légkörében a siket tanulmányok célkitűzése az volt, hogy a siketség orvosi modelljét megcáfolva igazolja, hogy a siket közösség nem egyszerűen fogyatékos emberek egy csoportja, hanem azonos élettapasztalatokkal bíró egyének közössége, amely kulturális, nyelvi kisebbségnek tekinthető. A következő évtizedekben a nyelvészeti munkák mellett számos szociológiai, kulturális antropológiai kutatás készült a siket közösség történelméről, kultúrájáról és társadalmi helyzetéről (Kusters et al. 2017). A siket egyének és közösség emancipációjában fontos szerepet játszott a jelnyelv elismerése és a siketség kulturális modellje is.

Mivel a siket tanulmányokban a kutatások célja vállaltan a kezdetektől a siket közösség ügyének képviselője és előmozdítója volt, ezért a siket adatközlők és résztvevők bevonása mellett érvényesült a siket ontológia, a siket közösség tapasztalatainak, szemléletének közvetítése is. Általános, hogy a videós jelnyelvi adatgyűjtés módszerét, a gyűjtött adatok felhasználását és tárolását pontosan szabályozzák, kéri az adatközlők hozzájárulását a róluk készült felvételek kezeléséhez, és a publikálás során is biztosítják az adatközlők kért névtelenségét. A siket közösség tagjainak bevonása adatközlőként elengedhetetlen, és a kutatásokat végző csoportoknak mindig legalább egy siket tagja volt. A jelnyelven készült adatközlői interjúk

felvételét, a jelnyelvi adatok elsődleges elemzését többnyire a siket közösség tagjai, siket kutatók vagy munkatársak készítik. Ugyanakkor a siket tanulmányokon belül, az egyetemi tanszékeken és kutatóközpontokban is fennmarad a siket és halló kutatók között a hatalom egyenlőtlensége. Bár volt egy-két nagy hatású siket kutató, akik jelentős eredményekkel járult hozzá a tudományterülethez, a legtöbben sokáig csak nyelvi adatközlőként, kulturális közvetítőként vagy kutató asszisztensként kaptak szerepet az egyetemeken zajló tudományos kutatásokban, és a hozzájárulásukat sokszor nem ismerték el (Kusters et al. 2017). A siket kutatók száma most is alacsony és a túlnyomó többségben lévő halló kutatókkal szemben az egyetemi közegben és a tudományos életben, alacsonyabb társadalmi tőkékük miatt korlátozottak az érvényesülési lehetőségeik (O'Brian és Emery 2013).

Harris és munkatársai (2009) a siket közösségekben kutatók számára Mertens (2009) transzformatív kutatási paradigmájából kiindulva, Osborne és McPhee (2000) „benszüllött kultúrák kutatási alapelveire” (*indigenous terms of reference*) alapozva dolgozták ki a jelnyelvi közösségek kutatási alapelveit (*Sign language communities' terms of reference*). Néhány, korábban a siket közösségben vizsgálódó halló kutató munkájával kapcsolatban kritikaként fogalmazódott meg, hogy olyan állításokat és kutatási eredményeket mutattak be a siket közösségről és tagjairól, melyek nem adták meg az egyéneknek és a közösségnek járó tiszteletet, nem törekedtek a kutatásban részt vevők védelmére és gyarapítására, és a kutatás során igazságtalanul, nem egyenlő félként kezelték a siket közösség tagjait (Harris et al. 2009). A Mertens (2009) által javasolt transzformatív kutatási paradigma célja, hogy a kulturálisan összetett, társadalmi szempontból hátrányos helyzetű csoportokban folytatott kutatások elveit alapozza meg. A transzformatív paradigmát követő etikus kutatás figyelembe veszi és tiszteletben tartja a vizsgált csoport kultúráját, értékrendszerét és közvetíti a csoport világszemléletét, a valósággal kapcsolatos élményeit és arról alkotott képét. Ezek hiteles közvetítéséhez szükség van a csoport tagjainak bevonására, és olyan kutatási módszerek alkalmazására, melyek interaktívvá teszik a kutatást, beleszólási, érvényesülési lehetőséget adnak a hátrányos helyzetű csoport tagjainak. Az etikus kutatás eredményeiből a közösség is gazdagodni tud. Ezzel párhuzamosan fontos szerepet kap a kutató önmeghatározása és reflexivitása a kutatás során, ami lehetővé teszi számára, hogy a kulturális relativizmust szem előtt tartva objektív és szakmailag hiteles eredményeket mutathasson be. A kutatási alapelvek alapján az etikus kutatás a tervezéstől kezdve bevonja a közösség tagjait a kutatásba, a kutatócsoport tagjai számára egyenlő feltételeket teremt, védi a kutatásban részt vevő adatközlők névtelenségét, az összegyűjtött tudást megosztja, visszajuttatja a közösséghez és társszerzőként kezeli a kutatásban közreműködőket (Harris et al. 2009).

4. A jelnyelvi tolmácsolás kutatásának etikai kérdései

A jelnyelvi tolmácsok tagjai a jelnyelvhasználók közösségének és tágabb értelemben a siketek közösségének is. Vannak tolmácsok, akik siket szülők gyermekeiként (CODA-ként) sajátították el a jelnyelvet és szocializálódtak a siket közösségben, míg a többség a jelnyelv tanulása során ismerte meg és alakított ki kapcsolatokat a siket közösség tagjaival. Arról, hogy milyen mértékben tekinti tagjainak a siket közösség a tolmácsokat, eltérőek a vélemények (pl. Miner 2021, Mindess 1999), azonban abban egyetértés van, hogy a jelnyelvi tolmácsoktól mint kulturális, nyelvi közvetítőktől a siket közösség és a szakmai normák szerint is elvárt a siket kultúra, a jelnyelv ismerete, a siket közösség normáinak és értékeinek elfogadása és tisztelete, a megfelelő attitűd. Ezenkívül a jelnyelvi tolmácsokkal szemben az is elvárás, hogy aktívan vegyenek részt a közösség életében, és legyen élő személyes kapcsolatuk annak tagjaival (Subak 2016, Miner 2021).

Ahogy a bevezetőben szó volt róla, a jelnyelvi tolmácsolás kapcsán is megjelenik a siket közösség és a jelnyelvhasználó siket egyének mint hátrányos helyzetű csoport és tagjai érdekeinek a védelme. A velük dolgozó tolmácsoknak szakmai és etikai szempontból is nagyon körültekintően, az etikai szabályokat betartva kell munkájukat végezniük. Elvárás, hogy szükség esetén „szövetségesei” legyenek a siket közösség tagjainak, támogatva őket saját érdekeik érvényesítésében, és igény esetén a tolmácsoláson túl moderátor, segítő szerepet is betöltsenek (Llewellyn-Jones és Lee 2014).

Bár a jelnyelvi tolmácsolás nem része a siket tudományoknak, a jelnyelv révén kapcsolódik hozzá. A jelnyelvi tolmácsolás normáiban és a tolmácsok etikai szabályzataiban is érvényesülnek az előző részben bemutatott jelnyelvi közösségek kutatási alapelveinek főbb, a kultúra és a közösség értékeire, az egyén védelmére és érvényesülésének támogatására vonatkozó pontjai és a kutatás tárgyán keresztül megjelennek a jelnyelvi tolmácsolás kutatásában is. A jelnyelv nyelvészeti kutatásokkal azonos módon a jelnyelvi tolmácsolás kutatásában is általános, hogy a jelnyelvi forrás- és célszövegek nyelvi normának megfelelését a kutatásba bevont siket, „anyanyelvi” jelnyelvhasználó személyek tudják hitelesen értékelni, és a felhasználók igényeire, elvárásaira és elégedettségére vonatkozó vizsgálatokba is magától értetődő módon be kell vonni őket.

Azonban a siket tanulmányok területén végzett kutatásoktól eltérően a jelnyelvi tolmácsolás kutatása az a terület, ahol a halló többségi társadalom tagjait, a jelnyelvi tolmácsokat, autentikus kutatónak tekintik a siket közösség érdekei szempontjából is (Heyerick 2021).

A jelnyelvi tolmácsolás kutatása kapcsán – a jelnyelvi tolmácsok közösségére vonatkoztatva – szintén releváns szempont a kutatásban részt vevő adatközlők tiszteletben tartása, anonimitásának védelme, illetve ennek nehézségei. Az adatgyűjtés módja, a jelnyelvi tolmácsolási kutatási korpusz feldolgozásának módszerei, a videófelvetelek kezelése és a kutatási eredmények közzétevése során nehéz kiküszöbölni az adatközlők beazonosíthatóságát egy nagyon kicsi szakmai közösségen

belül. Szintén fontos szempont, hogy a kutatásban részt vevők érdekeit, véleményét közvetítse a kutatás és a kutatásban való részvétel, a kutatás eredményei számukra is hasznosak legyenek (Wurm és Napier 2017). A következő rész mutatja be, hogy milyen érvek támasztják alá a jelnyelvi tolmácsolás részvételi akciókutatási módszerekkel kutatását.

4.1 A jelnyelvi tolmácsolás kutatása, mint akciókutatás

A siket közösség státusza és a siket tanulmányokra is jellemző hatalmi egyenlőtlenségek miatt indokolt, hogy a felhasználókat, a jelnyelvi tolmácsolást befogadó közönség tolmácsolással kapcsolatos tapasztalatait, elvárásait vizsgáló kutatások a jelnyelvi közösségek kutatási alapelveit követő módszertannal valósuljanak meg.

Wurm és Napier (2017) két olyan kutatást mutat be, amelyek jelnyelvi tolmácsolással kapcsolatos kérdésekre keresik a választ a transzformatív paradigma és a részvételi kutatás módszerei segítségével. Az egyik kutatás azt vizsgálta, hogyan jutnak az egészségügyi ellátásukkal kapcsolatban jelnyelven információhoz az ausztrál siket közösség tagjai (Napier et al. 2014). A másik kutatás a brit siket ügyfeleknek azt az élettapasztalatát vizsgálta, hogy bizonyos személyek csak a jelnyelvi tolmácsoláson keresztül, közvetve ismerik és értik meg őket (Napier et al. 2016).

Az első kutatásban a részvételi kutatás módszerei közül hármat alkalmaztak: 1) A tolmácsolásban érintettek képviselőik munkacsoportja a kutatás több pontján is konzultált a kutatócsoporttal az adatgyűjtési módszerekről és az összegyűjtött adatok felhasználásáról. 2) Az adatgyűjtéshez siket asszisztenseket toboroztak, akik felkészítést kaptak az interjúk készítéséhez és rögzítéséhez, valamint a feldolgozáshoz. 3) A kutatás során a siket asszisztensek által felvett, félig strukturált interjúk formájában gyűjtöttek adatot.

A második kutatás már ennél nagyobb interaktivitást lehetővé tévő módszereket alkalmazott: 1) a kutatócsoport maga is vegyes volt, halló és siket kutatók dolgoztak együtt a teljes kutatás alatt. 2) A tolmácsolásban érintettek konzultációs csoportja a kutatás folyamán a siket közösség számára fontos szempontok érvényesülését és az etikai szempontokat kísérte figyelemmel, és folyamatosan tájékoztatta a képviselt csoportokat, biztosítva a kutatás támogatottságát a vizsgált közösségekben. 3) A két közösségi részvételi csoport siket tagjai moderált csoportos beszélgetések során gyűjtötték össze a kutatás témájával kapcsolatos saját tapasztalataikat. 4) A fókuszcsoportok és interjúk készítése során a jelnyelvi tolmácsolásban érintett halló résztvevőket: siket gyermekek szüleit, jelnyelvi tolmácsokat és siket személyek munkatársait vonták be a kutatásba adatközlőként. Az összegyűjtött adatok feldolgozásában a siket és halló kutatók valamennyien részt vettek.

A második kutatás módszertanilag meghaladta az elsőt. Több, a tolmácsolásban érintett csoporttól gyűjtöttek adatokat, és aktívabban bevonták a siket közösséget a kutatás folyamatába. A kutatás fontos további eleme volt, hogy a kutatók folyamatosan reflektáltak a kutatás témájához való hozzáállásukra és arra, hogy ez milyen módon befolyásolja őket az adatok feldolgozásában. Összességében a

közösség érdekérvényesítő képességének támogatása szempontjából a részvételi kutatás bizonyult a leghatékonyabbnak, azonban a módszer hátránya az, hogy sokkal forrás- és időigényesebb egy ilyen kutatás megvalósítása. Ez azt is eredményezi, hogy csak kis mintás, kvalitatív kutatásokat lehet ezzel a módszerrel megvalósítani (Wurm és Napier 2017).

A részvételi kutatás etikai és módszertani szempontjai hasznosak és alkalmazhatóak az igénybe vevőkkel kapcsolatos kutatásokon kívül más kutatási kérdésekre irányuló kutatások tervezéséhez is. A jelnyelvi tolmácsok tapasztalataira vonatkozó kutatások alanyai szintén tekinthetők a tudáshoz való hozzáférés szempontjából – a kutatókhoz képest – kevesebb hatalommal rendelkező csoportnak. A tolmácsolás folyamatára vagy nyelvi aspektusaira koncentrált kutatások is jelnyelvi tolmács vagy jelnyelvhasználó siket adatközlők bevonásával valósulnak meg, ezért az emancipatív, részvételi kutatás etikai és módszertani szempontjainak érvényesítése ezekben a kutatásokban is indokolt lehet.

4.2 A jelnyelvi tolmács mint kutató

Gile (1994) gyakorló kutatóknak (*practisearchers*) nevezte a tolmácsolást kutató tolmácsokat, felhívva a figyelmet a kutatók ezen csoportjára. A gyakorló kutatók nem kívülről érkeznek, hanem maguk is tagjai az általuk vizsgált szakmai közösségnek, és akár a saját gyakorlatukat is a kutatás tárgyává tehetik. A gyakorló kutatók által készített kutatásokat a kutató személyének és motivációjának bemutatása, a kutatás folyamatára és a kutatás tárgyával való viszonyára tett reflexió teszi hitelessé. A részvételi kutatás során a kutatónak reflektálnia kell a közte és a kutatásban részt vevők közötti kapcsolatra, a hatalmi viszonyokból eredő dinamikára és ezek hatására a kutatás eredménye szempontjából (Wurm és Napier 2017).

Young és Temple (2014) szintén kiemelik, hogy önmagában az nem kérdőjelezi meg a siket tanulmányok témakörében végzett kutatás eredményeinek hitelességét, hogy halló kutató készítette, de alapvető, hogy a kutató reflektáljon a társadalmi, politikai kontextusra, saját helyzetére, az abból fakadó hatalmi előnyökre a vizsgálatának tárgyához vagy a kutatásába bevont résztvevőkhöz képest. A kutató saját helyzetére és nézeteire való reflexiója segít megérteni, hogy a személye és a hozzáállása mennyiben befolyásolja a kutatás eredményét, a kutatásban részt vevők által közölték közvetítését, értelmezését és a kutatás eredményeinek majdani befogadót.

Irodalom

- Bauman, H.-D. L. 2004. Audism: Exploring the Metaphysics of Oppression. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* Vol. 9. No. 2. 239–246. <http://www.jstor.org/stable/42658711> Utolsó megnézés: 2022. 02. 15.
- Cameron, D., Frazer, E., Harvey, P., Rampton, M. B. H., Richardson, K. 1992. Introduction. In: *Researching language: Issues of power and method*. Routledge: London, New York. 1–28.

- Gile, D. 1994. Opening up in Interpreting Studies. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds) *Translation Studies: An interdiscipline*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 149–158.
- Gulliver, M. 2009. *DEAF space, a history: The production of DEAF spaces emergent, autonomous, located and disabled in 18th and 19th century France*. PhD Dissertation. University of Bristol.
- Harris, R., Holmes, H. M., Mertens, D. M. 2009. Research Ethics in Sign Language Communities. *Sign Language Studies* Vol. 9. No. 2. 104–131. <http://www.jstor.org/stable/26190667> Utolsó elérés: 2022. 02. 15.
- Heiszer K., Katona V., Sándor A., Schnellbach M., Sikó D. 2014. Az inkluzív kutatási módszerek meta-szintű vizsgálata. *Neveléstudomány* No. 3. 53–67.
- Heyerick, I. 2021. *A descriptive study of linguistic interpreting strategies in Dutch - Flemish Sign Language interpreting. Exploring interpreters' perspectives to understand the what, how and why*. PhD disszertáció. KU Leuven.
- Humphries, T. 1975. *Audism: The making of a word*. Unpublished essay
- Kusters, A. M. J., O'Brien, D., De Meulder, M. 2017. Innovations in Deaf Studies: Critically Mapping the Field. In: Kusters, A., De Meulder, M., O'Brien, D. (eds) *Innovations in Deaf Studies: The Role of Deaf Scholars*. Oxford University Press. 1–53.
- Ladd, P. 2003. *Understanding deaf culture: In search of deafhood*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Llewellyn-Jones, P., Lee, R. G. 2014. *Redefining the role of the community interpreter: The concept of "role-space"*. Lincoln: SLI Press.
- Mertens, D. M. 2009. *Transformative Research and Evaluation*. New York: Guilford Press.
- Mindess, A. 1999. *Reading Between the Signs: Intercultural Communication for Sign Language Interpreters*. Intercultural Press.
- Miner, C. J. 2021. Finding their Fit: An Exploratory Study of Interpreters' Perceptions of their Membership in the Deaf Community. *Journal of Interpretation* Vol. 29. No. 1. <https://digitalcommons.unf.edu/joi/vol29/iss1/4> Utolsó elérés: 2022. 02. 15.
- Mole, H. 2018. *Narratives of power: Critical reflections on signed language interpreting*. PhD dissertation. Heriot-Watt University.
- Napier, J., Sabolcec, J., Hodgetts, J., Linder, S., Mundy, G., Turcinov, M., Warby, L. 2014. Direct, translated or interpreter-mediated? A qualitative study of access to preventative and on-going healthcare information for Australian Deaf people. In: Nicodemus B., Metzger, M. (eds) *Investigations in healthcare interpreting*. Washington, DC: Gallaudet University Press. 51–89.
- Napier, J., Young, A., Oram, R., Skinner, R., O'Connell, N. 2016. *Translating the Deaf self*. Unpublished research report, AHRC UK, Heriot-Watt University and the University of Manchester.
- O'Brien, D., Emery, S. D. 2013. The Role of the Intellectual in Minority Group Studies: Reflections on Deaf Studies in Social and Political Contexts. *Qualitative Inquiry* Vol. 20. No. 1. 27–36. <https://doi.org/10.1177/1077800413508533> Utolsó megtekintés: 2022. 02. 15.
- Osborne, R., McPhee, R. 2000. *Indigenous Terms of Reference (ITR)*. Paper presented at the 6th UNESCO-ACEID International Conference on Education, Bangkok.

- Perkins, D. D., Zimmerman, M. A. 1995. Empowerment theory, research, and application. *American Journal of Community Psychology* Vol. 23. No. 5. 569–579.
- Subak, L. 2016. Becoming HEARING: Describing Co-Construction of Expert ASL/English Interpreter Deaf-World Cultural Competence. *Conference of Interpreter Trainers*. <https://cit-asl.org/becoming-hearing/> Utolsó megtekintés: 2022.02.15.
- Stokoe, W. C., Casterline, D.C., Croneberg, C. 1965. *A dictionary of American Sign Language on linguistic principles*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Tervoort, B. 1953. *Structurele analyse van visueel taalgebruik binnen een groep dove kinderen* [Structural analysis of visual language use within a group of deaf children]. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgeverij.
- Vámos Á. 2013. A gyakorlat kutatása a neveléstudományban: az akciókutatás. *Neveléstudomány* 2013 No. 2. 23–42.
- Wurm, S., Napier, J. 2017. Rebalancing power: Participatory research methods in interpreting studies. *Translation & Interpreting*. Vol. 9. No. 1. 102–120.
- Young, A., Temple, B. 2014. *Approaches to social research: The case of Deaf Studies*. New York: Oxford University Press.
- <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199929535.001.0001>

Az egyházi tolmácsolás sajátosságai magyarról olaszra és angolra szinkrontolmácsoló beszédben

Szentirmay Piroska

E-mail: szentirmay.piroska@gmail.com

Kivonat: A leíró esettanulmány a 2021. szeptember 5–12. között Budapesten megrendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus (NEK) egy szinkrontolmácsolási eseményét vizsgálja az egyházi környezetben dolgozó tolmácsok munkájának nyelvi és nem nyelvi sajátosságaira koncentrálnak. Az esettanulmány egyszerre párhuzamos és többnyelvű korpusza egy, a NEK-en elhangzott magyar forrásnyelvi spontán beszédből, valamint annak olasz és angol célnyelvi változataiból épült. A vizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy a vallási kontextus sajátos jellemzői, terminológiája, az intertextuális utalások, valamint a formulaszerű nyelvi elemek speciális felkészültséget követelnek meg a tolmácsoktól, amit a tanulmány nyelvi példák segítségével kíván bemutatni, mint a tolmácsolás ezen speciális fajtájának egyik legfontosabb jellemzőit. A vizsgálat az egyházi tolmácsolás jellemzőire fókuszáló PhD disszertációhoz próbakutatásként szolgál, és eredményei hozzájárulnak a kutatási kérdések és hipotézisek megfogalmazásához, az alkalmazott kutatási módszerek meghatározásához a feltérképezett kutatási úrkörülhatárolásával.

Kulcsszavak: tolmácsolás speciális fajtái, egyházi tolmácsolás, vallási kontextus, intertextualitás, formulaszerű elemek

1. Bevezetés

James S. Holmes 1972-ben Michael Mulkey (1967: 48) szavaival élve jelenti ki, hogy a tudomány fejlődését újabb és újabb, még fel nem tárt területek kutatása révén érheti el. Nemcsak Szabari (Szabari 2002: 79), hanem Alexieva (1997: 153) is Snell-Hornbyhoz hasonlóan fogalmazza meg a kérdést, hogy miért is van szükség tipológiára. Snell-Hornby szerint a kategorizálásra való hajlam az ember természetes hajlama, és minden tudományos fejlődés hajtóereje (Snell-Hornby 1988:

28). Ez is magyarázat arra, hogy mióta a tolmácsolástudományra önálló tudományágként tekinthetünk, a tudományterületen belül újabb és újabb részterületekre irányul a figyelem. Ilyen részterületek például a tolmácsolás speciális fajtái, amelyek csoportosítására számos tipológiát találunk a szakirodalomban, és a kutatások folyamatosak az egyes fajták sajátosságainak mind átfogóbb leírása érdekében (Setton 1999, Pöchhacker és Shlesinger 2007, Pöchhacker 2016, Jones 2002, G. Láng 2002, Szabari 2002, Horváth 2013, Seresi 2016b, Gheorghiu 2020).

Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Doktori Programjában 2009 és 2022 között fokozatot szerzett 54 PhD-hallgató közül nyolc foglalkozott tolmácsolástudományi kutatási területtel (Somos 2010, Bakti 2010, Tóth 2013, Sato 2014, Seresi 2016a, Rohonyi 2018, Puklus 2019, Szegh 2021, Móricz 2021), amelyek közül három vizsgálta a szinkrontolmácsolás (Bakti 2010, Tóth 2013, Rohonyi 2018), három a konferenciatolmácsolás (Somos 2010, Seresi 2016a, Móricz 2021), egy a telefonos, táv- és videókonferencia tolmácsolás (Seresi 2016a), egy a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás (Rohonyi 2018) sajátosságait. Ha a tolmácsolás kommunikációs helyzet szerinti speciális fajtáit tekintjük, a PhD-kutatások eddig a vállalati és üzleti tolmácsolásra (Sato 2014) és a bírósági tolmácsolásra (Puklus 2019) koncentráltak. A tolmácsolástudomány területén született magyar doktori disszertációk közül négy tekinti át a tolmácsolás tipologizálásának nemzetközi és hazai szakirodalmát, jellemzően a disszertáció kutatási céljainak megfelelően.

Az eddigi nemzetközi szakirodalom és a doktori disszertációk megközelítései alapján azonban körvonalazódni látszik két nagyobb csoportja azoknak a szempontoknak, amelyek szerint a tolmácsolás speciális fajtái kategorizálhatók. Az egyik megközelítés a tolmácsolás módjára, technikai körülményeire koncentrálnak (például konzekutív, szinkron-, szöveggel támogatott szinkron-, telefon-, táv-, vagy videókonferencia tolmácsolás), a másik inkább a tolmácsolási helyzetre, a kommunikációs eseményre és szereplőinek viszonyára (például üzleti, bírósági, egészségügyi, katonai, diplomáciai tolmácsolás). Ez utóbbi megközelítésben, véleményem szerint, az egyházi környezetben dolgozó tolmácsok munkája is a tolmácsolás egy speciális fajtája, tehát kutatásra érdemes terület a hazai tolmácsolástudományon és így a hazai fordítástudományon belül, hiszen többek között speciális terminológia és téma ismeretét követeli meg (Herbert 1952: 21), a tolmácsnak speciális elvárásoknak kell megfelelnie (Puklus 2019: 24–26), tisztában kell lennie az egyházi kontextus szokásaival, protokolljával, szertartásával, tehát a szituációs kontextussal (Horváth 2015: 38–39), annak nyelvi és nem nyelvi aspektusaival. A tanulmányban bemutatott próbakutatás eredményei tehát a tolmácsolás speciális fajtái közül az egyházi tolmácsolásra koncentrálnak, amellyel a hazai tolmácsolástudományi szakirodalom eddig nagyon keveset foglalkozott.

2. A tolmácsolás tipologizálásának rövid szakirodalmi áttekintése

2.1. A *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* tolmácsolásra vonatkozó címszavai

Ha a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* három kiadását (Baker 1998, Baker és Saldanha 2009, 2020) összehasonlítjuk és megnézzük, hány címszót szenteltek az enciklopédiák a tolmácsolás speciális fajtáinak, azt látjuk, hogy a címszavak száma folyamatosan változott, illetve növekedett 1998, 2009 és 2020 között. Míg az 1998-ban és 2009-ben megjelent első és második kiadás öt címszóban, addig a harmadik kiadás 2020-ban már nyolc címszóban foglalkozik a tolmácsolással.

1. táblázat

A tolmácsolásra vonatkozó címszavak a Routledge Encyclopedia of Translation Studies három kiadásában

1. kiadás (1998)	2. kiadás (2009)	3. kiadás (2020)
Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szövetsége (Association internationale des interprètes de conférence) (AIIC)	Közösségi tolmácsolás (Community interpreting)	Közösségi tolmácsolás (Community interpreting)
Közösségi tolmácsolás (Community interpreting)	Konferenciatolmácsolás (Conference interpreting)	Konferencia- és szinkrontolmácsolás (Conférence and simultaneous interpreting)
Konferencia- és szinkrontolmácsolás (Conference and simultaneous interpreting)	Bírósági tolmácsolás (Court interpreting)	Dialógus v. közösségi tolmácsolás (Dialogue interpreting)
Bírósági tolmácsolás (Court interpreting)	Dialógus v. közösségi tolmácsolás (Dialogue interpreting)	Egészségügyi tolmácsolás (Healthcare interpreting)
Jelnyelvi tolmácsolás (Signed language interpreting)	Jelnyelvi tolmácsolás (Sign language interpreting)	Tolmácsolás jogi környezetben (Legal interpreting)
		Médiatolmácsolás (Media interpreting)

1. kiadás (1998)	2. kiadás (2009)	3. kiadás (2020)
		Nem professzionális tolmácsolás (Non-professional interpreting)
		Jelnyelvi tolmácsolás (Sign language interpreting)

A címszavak bővülése a kutatási terület bővülésére enged következtetni, annál inkább, mert mire a fordítástudomány enciklopédiájának harmadik kiadása megjelent, addigra már a tolmácsolástudomány enciklopédiája is napvilágot látott, a *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* (Pöchhacker 2015), amely messze túlszárnyalja a Baker és Saldanha szerkesztésében kiadott enciklopédiák tolmácsolásra vonatkozó címszavait. A tolmácsolás speciális fajtáit mód, kontextus és az alkalmazott technológia szerint is csoportosítja, amelyet a 2. táblázat foglal össze. A 2. táblázat második oszlopában már összesen negyven címszóval találkozunk, amelyek mind a tolmácsolás egy-egy módját, illetve speciális fajtáját jelölik, mutatva az egyes részterületek gyarapodását, ahol a sajátosságok kutatása az adott módra vagy kontextusra koncentrál. E címszavak között már megtaláljuk a vallási környezetben megvalósuló tolmácsolást is, mint önálló címszót.

2. táblázat

A tolmácsolása speciális fajtáira vonatkozó címszavak Pöchhacker Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies 2015. évi kiadásában

Címszavak tematikus csoportjai	Tolmácsolás speciális fajtáira vonatkozó címszavak
Mód	konzekutív-, dialógus-, relé-, jelnyelvi-, szimultán-, szöveggel támogatott szimultán t., beszéd tolmácsolása írásban, blattolás, transliteráció, t. siketnémáknak
Helyzet	üzleti t., közösségi t., konferencia-, tárgyalótermi t., diplomáciai t., katasztrófavédelmi t., film-, egészségügyi t., jogi t., média t., katonai t., hírt., talk show t., színházi t., bírósági t., menedékjogi k., t. konfliktus zónában, t. oktatási környezetben, mentális egészségügyi k., parlamenti k., gyermekgyógyászati k., rendőrségi k., börtön k., vallási k. ,
Technológia	gépi-, szimultán konzekutív-, telefon-, videó-táv-, videokonferenciatolmácsolás, videó relé szolgáltatás

Rövidítések: t=tolmácsolás, k=contextus

A tolmácsolástudomány neves kutatói (Harris 1994, Alexieva 1997, Pöchhacker 2016, Szabari 2002, Horváth 2013) foglalkoztak a tolmácsolás fajtáinak meghatározásával, a lekülönbözőbb szempontok alapján azonosított aspektusok, változók rendszerezésével. A tolmácsolás professzionálódásával, a különböző tolmácsolási fajták hatékonyságának és minőségének biztosítása érdekében megerősödött a tudományos érdeklődés az adott tolmácsolási fajtának leginkább megfelelő felkészülés, tolmácsolási mód(ok), segédeszközök, vagy akár tolmácsszemélyiség meghatározása iránt (Szabari 2002: 78).

2.2. Harris professzionális tolmácsolási taxonómiája

Harris (1994) a tolmácsolást a fordítás egy fajtájának tekinti, amely nem írásban valósul meg, hanem lehet vizuális nyelvi tolmácsolás (Visual Language Interpreting), illetve hang tolmácsolása (Voice Interpreting), vagyis szóbeli tolmácsolás (Oral Interpreting). Megkülönbözteti a professzionális fordítást (Professional Translation) a nem professzionális fordítástól (Non-professional Translation), és ezt a kettősséget a tolmácsolásra is kiterjeszti. Harris professzionális tolmácsolási taxonómiájában mód és funkció szerint tagolja tovább a jellemzőket. A tolmácsolás funkciója alatt öt funkciót jelöl meg: konferencia- (Conference), bírósági (Court), katonai (Military), közösségi (Community) és kísérelő (Escort) tolmácsolást.

Harris taxonómiája számos, a tolmács munkáját meghatározó változót tartalmaz tükrözve a szóbeli nyelvi közvetítés komplex természetét. Ezek a változók, kategóriák egyfajta címkék, melyek közül választani kell, hogy az adott tolmácsolási módra, típusra alkalmazható-e vagy nem, tehát Harris rendszere nem jelenít meg az egyes kategóriák között átfedéseket, árnyalatokat, a kategóriák nem rugalmasak; az, hogy egy változó mennyire tipikus tagja egy kategóriának vagy többnek, nem jelenik meg Harris rendszerében.

2.3. Alexieva multiparaméteres tipológiája

Alexieva multiparaméteres tipológiája (1997), Harris taxonómiájához hasonlóan, figyelembe veszi a kommunikációs helyzetben az előadás módját és a kisegítő eszközök használatát, valamint szerepet játszanak benne a térbeli és időbeli viszonyok, a szövegtípus, valamint a kommunikációs esemény célja és résztvevői is. Alexieva tipológiájának kiindulópontja nem a kategória, hanem a prototípus, és számol a kommunikációs esemény kultúraspecifikusságával is. Rendszerében így egyszerre több paramétert is figyelembe vesz a tolmácsolási események jellemzősekor, mivel azok annyira eltérőek, annyira sok változó határozza meg őket, hogy merev kategóriákkal nem jellemezhetők. A prototípusra épülő taxonómiában az úgynevezett központi tagok, vagyis a prototípusok köré típuscsaládok csoportosulnak, a központhoz közelebb és távolabb álló, vagyis perifériás tagokkal, amelyek pozíciójuknak megfelelően egy kontinuum mentén azonosíthatók. Alexieva

tipológiájának egy másik meghatározó eleme a kulturális beágyazottság, mivel a tolmácsok nemcsak nyelvek, hanem kultúrák között is közvetítenek. A tolmácsolási események különböző paraméterei tehát különböző mértékben befolyásolják a kulturális beágyazottságot és viszont, a kulturális beágyazottság befolyásolja a paraméterek megjelenését és erőteljességét. A kulturális beágyazottság kontinuum az egyetemes és kultúraspecifikus paraméterek közt feszül.

2.4. Mire terjednek ki a tolmácsoláselmélet területei és dimenziói Pöchhacker szerint?

Az Alexieva tipológiájára jellemző sokoldalú megközelítés jellemzi Pöchhacker (2016) tolmácsolásfelfogását is. A tolmácsoláshoz kapcsolódó fogalmi dimenziók és paraméterek sokféleségét nem prototípusok köré rendezi, hanem horizontális skála mentén helyezi el. E skálák mentén jelöli ki azokat a területeket és dimenziókat, amelyek az elméleti és empirikus tolmácsoláskutatásban vizsgált jelenségek széles spektrumát mutatják be.

Pöchhacker a tolmácsolás gyakorlati aspektusait és kutatási területeit nyolc kontinuum: a médium, a szituáció, a mód, a nyelvek, a diskurzus, a szereplők, a tolmács és a probléma skálája mentén helyezi el. Ezek a kontinuumok horizontálisan és vertikálisan is értelmezhetők: egy adott skála egy adott pontján megjelenített paraméter, az alatta, illetve felette található kontinuum ugyanazon pontján található paraméterekkel kombinálva adja ki a különböző tolmácsolástípusokra jellemző paraméterek változatos készletét (Pöchhacker 2016: 24–25). Pöchhacker a tolmácsolást speciálisan meghatározó kommunikációs helyzetek közül a multilaterális konferenciát, a nemzetközi szervezeteket, a médiát, az oktatási környezetet, a bíróságot, a rendőrséget és az egészségügyi/közösségi kontextust jeleníti meg a tolmácsoláskutatás területeit és dimenzióit szemléltető nyolcas skálán.

Pöchhacker a tolmácsolás speciális fajtáit a különböző társadalmi interakciók, szituációk szerint is rendszerezi, a nyolcas skálához képest még több speciális fajtát említve. Ezek között már megjelenik a vallási környezetben (religious settings) megvalósuló tolmácsolás is az adminisztratív társadalmi kontextus halmaza alatt a hivatali, jogi és bírósági tolmácsolással egy csoportban, amelyekre inkább a társadalmakon belüli és erőteljesen intézményesült közeg a jellemző. E szerint a rendszer szerint a tolmácsolás speciális fajtáit egy társadalmon belüli és társadalmak közötti spektrum mentén helyezi el, megjelölve az interakció intézményesülésének mértékét is. A vallási tolmácsoláshoz viszonyítva például a spektrum ellenkező pontján helyezkedik el az expedíciók során megvalósuló tolmácsolás, amely társadalmak között előfordul, teljesen egyedi interakció, nem szabályozzák intézményi előírások. E két véglethez képest középen helyezkedik el például az üzleti tolmácsolás, amelyet bizonyos szinten egyedi, de ugyanakkor már intézményesült érintkezési formák is jellemeznek, valamint társadalmak között és társadalmon belül is jellemzően előfordulhat (Pöchhacker 2016: 15–16).

2.5. Milyen sajátosságok megfigyelésével jellemezhetők a tolmácsolás speciális fajtái?

Horváth számos munkájában foglalkozik a tolmácsolás egy speciális fajtájával, a bírósági tolmácsolással (2013, 2014, 2017). Módszere jó példa arra, hogy milyen változók megfigyelésével, leírásával határolja körül az adott speciális tolmácsolási fajta sajátosságait, így foglalkozik a bírósági tolmácsolás történetével, gyakorlatával, módjaival, alapelveivel és dilemmáival. Olyan szempontokat is figyelembe vesz, hogy mi jellemzi a bírósági tolmács munkáját, milyen tudásra és képességekre van szüksége, mi a tolmács szerepe a bírósági tárgyalásokon, valamint hogy létezik-e egyáltalán a bírósági tolmácsoknak szakmai szervezete, etikai kódexe, van-e képzés, amely kifejezetten erre a tolmácsolási fajtára készíti fel a tolmácsot, és az miként járul hozzá a felkészüléséhez. Horváth szempontjai tovább bővítik azoknak az aspektusoknak a körét, amelyeket érdemes figyelembe venni a tolmácsolás egy speciális fajtájának, így az egyházi tolmácsolásnak a jellemzése, leírása során.

A tolmácsoláskutatás mindazon szempontjának figyelembevételével és kiegészítésével, amelyek segítségével a szakirodalomban már leírást találunk a tolmácsolás egyes speciális fajtáinak ismérveiről, az egyházi kontextusban megvalósuló tolmácsolási események nyelvi és nem nyelvi sajátosságai is tovább vizsgálhatók, az ismeretek tovább mélyíthetők. A téma relevanciáját az is alátámasztja, hogy maga a Katolikus Egyház is a múlt században vezette be a helyi nyelvek használatát (Pio XII: 1943), ami szükségessé tette a fordítás és tolmácsolás gyakorlatát is beépíteni az egyházi kommunikációba, annak szakmai kérdéseivel azonban szisztematikusan még nem foglalkozott.

3. Az egyházi kontextusba ágyazott tolmácsolási esemény vizsgálata

3.1. A próbakutatás tudományos szemlélete és az eredmények elemzéséhez alkalmazott tolmácsolástudományi modellek, elméletek

Az egyházi kontextusban megvalósuló tolmácsolás vizsgálatában a leíró szemlélet határozta meg a kutatási módszerek megválasztását és a kutatási eredmények összegzését. A tolmácsolás gyakorlatban megnyilvánuló jelenségeinek megfigyelése által kívántam azokat a jellemző aspektusokat azonosítani, amelyek az egyházi kontextusra sajátosan jellemzők. A tolmácsok beszédprodukciónak elemzése alapján kívántam a tolmácsolástudományban már elért eredmények és modellek segítségével következtetéseket levonni, és ahol a következtetésekhez nem támaszkodhattam biztos alapokra, ott a további kutatási lehetőségeket meghatározni.

A vizsgálatoknál fontos kiindulópont volt Reiss fordításközpontú szövegtipológiája (Reiss 1986), mely a szövegetek domináns funkciójuk szerint kategorizálja, ami lehet ábrázoló, kifejező vagy felhívó funkció. Az ábrázoló funkciót betöltő szövegek tartalomközpontú szövegek, a kifejező funkció a formaközpontú szöve-

gekre jellemző, a felhívó funkció pedig a funkcióközpontú szövegekre. E három kategória egészül ki még az audio-mediális szövegek kategóriájával. Az esettanulmányban vizsgált beszédben a felhívó, meggyőző funkció dominált, amikor a fordító feladata Reiss szerint leginkább ennek a funkciónak, kommunikációs szándéknak a megvalósítása.

A megfigyelt tolmácsolási esemény nyelvi példáinak vizsgálatához Gile gravitációs modellje (Gile 1995) és Chernov valószínűség előrejelzés modellje (2004) volt a legalkalmasabb. Gile gravitációs modellje a nyelv aktív és passzív ismeretét egy gravitációs rendszerrel modellezi, amelyben a röppályán szavak és szabályok találhatóak mind az aktív zónában, mind a passzív zónában. Minél közelebb találhatóak a szavak és a szabályok a rendszer középpontjához, annál könnyebben hozzáférhetőek, és ez igaz akkor is, ha egy adott szakterületre, tudományra fókuszálunk, tehát a röppályán meghatározhatunk egy körülhatárolt szektort.

Gile-hez hasonlóan Chernov elméletében is fontos szerepet játszik, hogy a tolmács háttértudásának köszönhetően mennyire ismeri azt a kommunikációs kontextust, amelyben éppen dolgozik (Chernov 2004: 57). Többek között ez a kontextuális háttérismeret is befolyásolja a szinkrontolmácsolás egyik legalapvetőbb kognitív folyamatát, az anticipációt. Az anticipáció során a tolmács információs csúcsokat, csomópontokat azonosít a forrásnyelvi szövegben, amelyek a diskurzus még el nem hangzott szegmensei valószínű kimenetelének előrejelzésében segítik (Chernov 2004: 171), így a mondat elején képes a mondat végét előre jelezni, anticipálni, kognitív energiáit átcsoportosítani a beszédpercepció és a beszédprodukciónak között.

A beszédpercepcióra és beszédprodukciónak fordított kognitív erőfeszítéshez kapcsolható Heltai definíciója a formulaszerű lexikai elemek meghatározására, amely szerint ezeket a formulaszerű lexikai elemeket „a mentális lexikon egységként raktározza és hívja elő, így feldolgozásukhoz kisebb erőfeszítésre van szükség: a beszélőnek is könnyebb egy állandósult szókapcsolatot felidéznie, mint egy újszerű szókapcsolatot kigondolnia, és a hallgató is könnyebben azonosítja az állandósult szókapcsolatokat” (Heltai 2010: 183). Ebben a próbakutatásban a vizsgált nyelvi elemek többsége bibliai idézet, amelyek gyakran szállóigeként, állandósult lexikai elemként rögzülnek a kognitív környezetben.

A bibliai utalások, idézetek, de akár más formulaszerű elemek megalkotása nem elvárás a szinkrontolmácsolás munkájában, legfőképpen akkor nem, ha nem az A nyelvükre, hanem a B nyelvükre dolgoznak. Mind Seleskovitch és Lederer (1989), mind G. Láng (2002) részletesen kifejtik, hogy a tanult nyelven a kifejezőképesség az anyanyelvhez képes csökken, a beszédprodukciónak több kognitív erőfeszítést igényel, a szófordulatok többször az anyanyelv interferenciájának hatása alatt születnek. Bár a tolmács anyanyelvén mélyebben megérti a forrásnyelvi szöveget, nagyobb valószínűséggel felismeri a kulturális utalásokat, azokat visszaadni azonban szinte lehetetlen a tanult idegen nyelven, a tolmács B munkanyelvén. Erre akkor van esélye, ha az adott idegen nyelven olyan stabil és aktív az adott lexikai elem ismerete, hogy azt könnyen aktivizálja a mentális lexikonból, ellenkező esetben túl sok kognitív energiát fordít annak előhívására vagy újraalkotására.

ra, s ha mégis megkísérli a lexikai egység megalkotását, fennáll annak a kockázata, hogy az a célnyelven idegenül hangzik.

3.2. Vallási, egyházi kontextusban megvalósuló tolmácsolás empirikus kutatása

A vallási tolmácsolásra vonatkozóan az elmúlt évtizedben egyre nagyobb figyelem irányult a tolmácsolástudományon belül, mind az elméleti szakirodalmi publikációkban, mind az empirikus kutatásokban. Míg az Európai Fordítástudományi Társaság (EST – European Society for Translation Studies) 2010-ben tartott 6. Kongresszusának programjában egyetlen előadás foglalkozott vallási szövegek fordításával (Alves Filho 2010), a 2013-ban Germersheimben megtartott 7. Kongresszus és az Aarhusban megtartott 8. Kongresszus már külön panelbeszélgetést szentelt a vallási fordításnak és tolmácsolásnak (Downie és Karlik 2010, Hokkanen és Downie 2016). A vallási, egyházi tolmácsolás területén egymás után jelennek meg publikációk, amelyek empirikus kutatási eredményekről is beszámolnak (Salawu 2010, Hokkanen 2012, 2017a, 2017b, Sing'oei Biamah 2013, Balcı Tison 2016, Hild 2017, Da Silva, Soares, Esqueda 2018, Tekgül 2020, Mlundi 2021). Ezek az empirikus kutatások különböző vallási felekezetek tolmácsolási eseményein, változatos nyelvpárokra vonatkozóan, a legkülönbözőbb módszerek alkalmazásával vizsgálják olyan tolmácsolási eseményeket, amelyeken túlnyomórészt tolmácsolók képzettséggel nem rendelkező önkéntes tolmácsok végeznek nyelvi közvetítést. A 3. táblázat olyan vallási tolmácsolási események vizsgálatára hoz példákat, amelyeket az elmúlt évtized során publikáltak.

A 3. táblázatban feltüntetett empirikus kutatásokban leggyakrabban alkalmazott kutatási módszer a terepen végzett megfigyelés, jegyzeteléssel, hang- illetve képanyag rögzítésével, amely lehet fotó, de videófelvétel is. A felvételek segítségével a kutatók átiratokon szövegelemzést végeztek, amelyek az esetek többségében szemantikai, lexikai eltéréseket tártak fel. Hangsúlyos szerepet kapott ezekben a kutatásokban mint kutatási módszer, a félstrukturált interjú és a kérdőíves felmérés a megrendelőkkel, jellemzően az adott felekezet képviselőjével, a lelkésszel, ezen kívül a tolmácsokkal, valamint a gyülekezet tagjaival, a hívekkel. A kutatási eredmények olyan aspektusokra fókuszáltak, mint a tolmácsok nyelvismerete, képzettsége, felkészülése, a tolmácsolás iránya, a lexikai nehézségek és a kulturális háttértudás, a tolmácsolás módja és a tolmácsolás külső segédeszközei, mint írott szövegek, bibliafordítások, technikai felszerelés, valamint a tolmácsolt beszéd típusa. Kiemelt szerepet kapott ezekben a vizsgálatokban a tolmács státusza és szerepe a kommunikációs eseményben, hiszen a legtöbb esetben képzettség nélküli, önkéntes tolmácsokról van szó, akik viszont a vallási kontextust alaposan ismerik, így szerepük elfogadott a tolmácsolási esemény résztvevői számára.

A 3. táblázatban nem találunk olyan empirikus kutatást, amely a katolikus egyház vallási eseményein zajló tolmácsolási eseményt vizsgálna, de olyan eredményeket sem, amelyek a hazai egyházi tolmácsolásra vonatkoznának, annak ellenére, hogy

Magyarországon is élő gyakorlat a nyelvi közvetítő közreműködése vallási eseményeken. A tanulmányban bemutatott próbakutatás erre, a hazai tolmácsoláskutatásban még nem vizsgált területre kívánja irányítani a figyelmet; a hazai egyházi tolmácsolásra, olasz–magyar és angol–magyar nyelvpárokban.

3.3. Az egyházi tolmácsolásra vonatkozó próbakutatás relevanciája

A próbakutatás elvégzésének aktualitását a 2021. szeptember 5–12. között Budapesten megrendezett Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus (NEK) adta, ahol egy hét alatt közel 50 beszéd tolmácsolására került sor összesen hat nyelvre, magyarra, angolra, olaszra, franciára, németre és spanyolra. A beszédek videófelvételei az esemény hivatalos közösségi videomegosztó oldalán¹ mind a hat nyelvi változatban nyilvánosan elérhetők, így a tolmácsolás elemzésére az anonimitás biztosításával, a személyes kapcsolatteremtésből eredő elfogultság minimalizálásával kerülhetett sor, mindamellett, hogy a tolmácsok munkakörülményeit sem befolyásolta a megfigyelés ténye. Ezen internetes oldalon elérhető videóanyagok biztosították a próbakutatásként elvégzett esettanulmányomhoz a vizsgálati korpuszt, egyúttal magában rejtve a korpusz további bővítésének lehetőségét is a kutatások folytatására, bővítésére. A vizsgált tolmácsolási esemény és a párhuzamos korpuszba összegyűjtött szövegek római katolikus egyházi környezetben elhangzott beszédekből állnak.

4. A próbakutatás célja és kutatási kérdései

A próbakutatás célja bemutatni azokat a nyelvi és nem nyelvi sajátosságokat, amelyek az egyházi kontextusban a tolmácsok munkáját jellemzik a katolikus egyházra vonatkozóan.

A kutatási cél elérése érdekében a próbakutatás fő kutatási kérdésében arra kerestem a választ, hogy milyen problematikus területekre világít rá a tolmácsok teljesítménye (lexikai, szakterületi, terminológiai, kulturális felkészültség). Arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy melyek azok az egyházi kontextust egyértelműen tükröző nyelvi elemek, amelyeket elhagytak, nem fordítottak le vagy behelyettesítettek a tolmácsok.

A vizsgálatok megkezdése előtt saját szakmai tapasztalatokból, valamint a tolmácsolás speciális fajtáit leíró szakirodalomból (Harris 1994, Alexieva 1997, Pöchlhacker 2016, Baker és Saldanha 2009, 2020, Horváth 2013, Puklus 2019) kiindulva azt feltételeztem, hogy a tolmácsok munkáját jelentős mértékben befolyásolja a vallási, egyházi kontextus, a speciális terminológia, az összetett kulturális háttér és az egyházi, vallási kommunikáció sajátos célja.

¹ <https://www.youtube.com/c/52ndInternationalEucharisticCongress?app=desktop>

3. táblázat

A vallási tolmácsolás empirikus kutatása 2010 és 2021 között

Publikálás éve	Kutató neve	Alkalmazott módszer	Nyelvi irányok	Tolmácsolási mód	Tolmács státusza	Szövegtípusok	Felekezet	Ország
2010	Karlik, J.	tolmácsolási szövegek hang- és videórögzítés utáni kvalitatív vizsgálat, interjú, kérdőíves felmérés	angol–mandzsa	rövidszakaszos konzekutív, blattolás	képzettség nélküli kétnyelvűek	bibliai szakaszok	Metodista Egyház	Gambia
2010	Salawu, A.	megfigyelés, kérdőíves felmérés, adatok kvantitatív és kvalitatív elemzése	kétirányú angol–joruba	konzekutív	képzettség nélküli kétnyelvűek	prédikációk	keresztény (felekezet megadása nélkül)	Nigéria
2012	Hokkanen, S.	megfigyelés, jegyzetelés, beszélgetések tolmácsolással	finn–angol	szinkron-tolmácsolás	képzettség nélküli önkéntes	szóbeli imák, énekek, prédikációk, tanúságtételek, rövid beszédek	Pünkösdista Egyház	Finnország
2013	Sing'oei Biamah, J. J.	megfigyelés, hangrögzítés, kérdőíves felmérés, interjú	angol–szuahéli	–	–	prédikációk	keresztény (felekezet megadása nélkül)	Kenya
2016	Balcı Tison, A.	etnográfiai és autó etnográfiai megfigyelés, kvalitatív szöveg-elemzés, félstrukturált interjú, kérdőíves felmérés	kétirányú angol–török	konzekutív, szimultán	önkéntes, képzettség nélküli és képzett tolmács	prédikációk	Evangelikus Egyház	Törökország

2017	Hild, A.	megfigyelés, hang- és videórögzítés, felstruktúrált mélyinterjú, kérdőíves felmérés	angol–német	–	képzettség nélküli önkéntes	proféciák, prédikációk, gyógyítások, zenei események	Pünkösdista Egyház	Svájc
2017	Hokkanen, S.	auto-etnográfiai megfigyelés	finn–angol	szinkrontolmácsolás, szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás	képzett önkéntes	szóbeli imák, énekek, prédikációk, tanúságtételek, rövid beszédek, konferencia előadások	Pünkösdista Egyház és Lutheránus Egyház	Finnország
2017	Hokkanen, S.	auto-etnográfiai megfigyelés	finn–angol	szinkrontolmácsolás	képzett önkéntes	szóbeli imák, énekek, prédikációk, tanúságtételek, rövid beszédek	Pünkösdista Egyház	Finnország
2018	Da Silva, I. A. L., Soares, E. B., Esqueda, M.D.	kérdőíves felmérés folyamatközpontú kísérlet	kétirányú angol–portugál	rövid- és hosszúszakaszos konzekutív jegyzeteléssel	képzettség nélküli önkéntes / fordítóhallgatók	beszédek, imák	Evangelikus Egyház	Brazília
2020	Tekgül, D.	etnográfiai megfigyelés	kétirányú örmény–török	szinkron- és összekötő tolmácsolás,	képzettség nélküli önkéntes	prédikációk, templomi énekek, áldások	Örmény Református Egyház	Törökország
2021	Mlundi, S.	megfigyelés, interjú, kérdőív, fókuszcsoporthoz vita	angol–szuahéli	–	képzettség nélküli önkéntes	prédikációk	Karizmatikus és Pünkösdista Egyház	Tanzánia

5. Az esettanulmány előzményei, a vizsgálati korpusz

Az esettanulmányként elvégzett próbakutatáshoz a NEK hivatalos programkiadványa alapján rendszerezve digitális adatbázist hoztam létre az esemény hivatalos közösségi videómegosztó oldalán elérhető videóanyagokból. A rendezvényen biztosított hat nyelvi változat közül minden beszéd esetén a magyar, az olasz és angol nyelvi változatot vizsgáltam, a francia, német és spanyol változatok nem képezték a vizsgálati korpusz részét. Így egyszerre egy párhuzamos és egy többnyelvű korpuszt is kiadtak az összegyűjtött szövegek, nyelvenként 48, összesen 144 különböző hosszúságú szöveggel. Ez lehetővé teszi nemcsak a forrásnyelvi és a célnyelvi tolmácsolt beszédek, hanem a két célnyelvi beszéd összehasonlítását is. Az így létrehozott korpuszt a *NEK korpusz* elnevezéssel láttam el, és az előadásoknak megfelelően 48 alkorpuszra osztottam, minden alkorpuszban egy magyar, egy olasz és egy angol nyelvi beszédváltozattal. Az alkorpuszokat az előadók nevével azonosítottam.

A NEK korpusz 48 beszéde közül egyet választottam ki a próbakutatáshoz, Bőjte Csaba ferences szerzetes beszédét (Bőjte Csaba alkorpusz) az alábbi szempontok alapján:

- a beszédben forduljanak elő olyan nyelvi elemek, amelyek az egyházi kontextusra jellemzők és amelyek fordításánál a különböző tolmácsok eltérő megoldást alkalmaznak,
- spontán élő beszéd legyen, amelyben az előadó nem előre megírt beszédet olvas fel papírból,
- a tolmácsoknak nem áll rendelkezésre a beszéd írott változata sem az előadás nyelvén, sem a célnyelven.

A kiválasztási szempontok azt a célt szolgálták, hogy egyértelműen egyházi kontextusra jellemző beszéd legyen a vizsgált szöveg, a tolmácsolás módja és körülményei a lehető legnagyobb bizonyossággal zárják ki a külső segédeszközök használatának lehetőségét.

Az egyházi kontextust biztosította egyrészt maga a rendezvény jellege, a forrásnyelvi előadó személye, a hallgatóság összetétele és a beszéd típusa. Az előadó egy ferences szerzetes pap volt, hallgatósága pedig jellemzően az egyházi rendezvényen részt vevő hívek. A beszéd típusa a prédikáció és tanúságtétel egyfajta keveréke volt, tartalmazott szabad bibliai idézeteket, utalásokat a katolikus egyház szentjeire, valamint formulaszerű liturgikus szövegeket, egy imádságot és egy áldást. A forrásnyelvi beszélő előadásmódja alapján feltételeztem, hogy a tolmácsok nem készülhettek fel a beszédből előre, tehát a beszédprodukciójukban vizsgált nyelvi elemeket saját mentális lexikonjukból hívhatták elő, és nagy valószínűséggel külső segédeszköz használatára sem volt lehetőségük, hacsak a kabin-társ nem segített, mivel kognitív kapacitásukat a forrásnyelvi beszéd tempója és számos más változója vehette igénybe. A magyar anyanyelvű forrásnyelvi előadó

beszédtempója kifejezetten gyors volt, regisztere és kiejtése az erdélyi tájszólás jellegzetességeit is magán viselte – s ahogy az (1)-(3) példák is szemléltetik – szokatlan és meglepő kollokációkat alkalmazott a beszéd hallgatóságra gyakorolt hatásának növelése érdekében, amelynek egyik legfontosabb eszköze a humor volt és a bibliai történetek párbeszédes formában történő, dramatizált felidézése.

- (1) „S mert eljönni karácsony éjszakáján, egyedül, zöldmezős beruházás, nem? 3 kg 20 dkg. Nem is volt teljesen szobatiszta”
- (2) „Jézus [...] írt egy nagy pályázatot az Európai Unióhoz a világ megváltásának infrastrukturális fejlesztéséért.”
- (3) „És akkor logikusan, jól dömöcskölik és megmossák és kinek ne esne jól.”

A tolmácsok magyar anyanyelvűek voltak, tehát nem az A nyelvükre dolgoztak, ami megnehezítette (Seleskovitch és Lederer 1989) az egyházi kontextusra jellemző intertextuális utalások, idézetek, formulaszerű nyelvi elemek (Heltai 2010) megalkotását a célnyelvi beszédprodukción.

A kiválasztási szempontok és a videófelvétel biztosították, hogy valóban direkt szinkrontolmácsolási munkát vizsgáljon az esettanulmány, ugyanis a NEK korpuszon belül számos olyan alkorpusz található, amelyek esetén relétolmácsolás és blattolás befolyásolta a tolmácsolási folyamatot.

A próbakutatás tehát egy többnyelvű, ugyanakkor párhuzamos korpuszra támaszkodott, amelyben a magyar forrásnyelvi beszédet és annak olasz, illetve angol célnyelvi változatát vizsgáltam. A forrásnyelvi beszéd időtartamát tekintve 62 perces élő, spontán beszéd volt, amelyet az előadó anyanyelvén, magyarul mondott el. A videófelvételen egyértelműen látszik, hogy a forrásnyelvi beszélő nem papírra lejegyzett, előre elkészített beszédet mond, illetve olvas fel, hanem teljesen spontán beszél. Így teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a tolmácsok sem rendelkezhetek a forrásnyelvi beszéd írásos változatával, azt előzőleg nem fordíthatták le írásban a kívánt célnyelvre, és azt papírból nem is olvashatták a tolmácsolási esemény során, tehát biztosan szinkrontolmácsolási munkát vizsgál az esettanulmány. A teljes 68 perces hanganyag elején kb. 4 percben és végén kb. egy percben a moderátor információközlő, papírból felolvasott beszéde hallható, amely a vizsgálati korpusznak nem része.

A próbakutatás Bójte Csaba alkorpuszának jellemző paramétereit a 4. táblázat foglalja össze, és azt mutatja, hogy mind az olasz, mind az angol tolmácskabinban 2-2 tolmács dolgozott, akik mind magyar anyanyelvűek voltak. A tolmácsok anonimitása érdekében O1, O2 és A1, A2 jelekkel kódoltam a tolmácsokat. A tolmácsok szakmai felkészültségére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre pontos és megbízható háttérinformációk, ezért az alkorpusz ezen változók vizsgálatára nem volt alkalmas. Az O1 tolmács összesen 66 percet, az O2 tolmács 2 percet tolmácsolt a 68 percből. Ezzel szemben az angol szinkrontolmácsok többször is váltották egymást. A korpuszok terjedelmét a szavak számában is meghatároztam.

4. táblázat
Böjte Csaba alkorpuszának jellemző paraméterei

Böjte Csaba beszéde			
A beszéd nyelve	magyar	olasz	angol
A beszéd időtartama	68 min	68 min	68 min
A beszélő anyanyelve	magyar anyanyelvű előadó	magyar anyanyelvű tolmács O1 magyar anyanyelvű tolmács O2	magyar anyanyelvű tolmács A1 magyar anyanyelvű tolmács A2
Munkamegosztás a tolmácskabinban	–	66 min + 2 min	22 min + 21 min + 5 min + 18 min + 2 min
A korpusz terjedelme szavakban	6780 szó	5345 szó	6871 szó

6. Az esettanulmány módszertana, a kutatás korlátai

Az esettanulmány vizsgálati korpuszának bemutatásánál figyelembe vett szempontok alapján kiválasztott élő spontán beszéd videófelvételéből metaadatokkal ellátott átiratokat készítettem mind a három nyelvi változatban. Az átiratokban az egyházi kontextusra jellemző nyelvi és nem nyelvi elemeket igyekeztem azonosítani mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi beszédekben, amelyek elsősorban intertextuális utalások voltak bibliai helyekre, a szentek hagyományaira, valamint liturgikus cselekményekhez kapcsolódó szövegek, mint például egy ima és egy áldás formula. A következő lépésben ezeket a nyelvi és nem nyelvi elemeket hasonlítottam össze nemcsak a forrásnyelv és a célnyelv, hanem a két célnyelv viszonylatában is, és az eltérések, valamint azonosságok alapján kíséreltem meg az egyházi tolmácsolás sajátosságainak megnyilvánulásait azonosítani.

A kutatás módszertana kizárólag a kutatási korpusz vizsgálatára, a nyelvi elemek megfigyelésére korlátozódott, így a jelenségek okainak mélyebb feltárására – amire a tolmácsokkal végzett interjúk jelentenék a megfelelő kutatási módszert – nem nyújtott lehetőséget. Így az esettanulmány nem terjedhetett ki olyan kérdések megválaszolására, hogy a tolmácsok használtak-e, és ha igen, milyen technikai segédeszközöket, képzett tolmácsok voltak-e vagy nem, milyen volt a tolmácsok együttműködése a tolmácskabinban, mennyire lehettek az adott beszéd tolmácsolása idején frissek vagy fáradtak, dolgoztak-e már a nap folyamán másik tolmácsolási eseményen és mennyit, milyen előzetes tájékoztatást kaptak a szervezőktől az elhangzó beszédekkel, azok tartalmával kapcsolatosan, meg kellett-e felelniük például olyan elvárásnak, hogy mely bibliafordítás alkalmazása elvárás az eseményen.

7. A vizsgálat eredményei

A spontán élőbeszéd átiratainak elkészítése után számszerűsíthetővé vált a beszéd szószáma, amely a magyar forrásnyelvi szöveg esetén 6780 szó, az olasz tolmácsolt célnyelvi szöveg esetén 5345 szó, míg az angol tolmácsolt célnyelvi szöveg esetén 6871 szó, mindhárom nyelvi változat esetén azonos időtartam, 68 perc alatt. Mivel mindkét tolmácskabin esetén megfigyelhető volt nemcsak szavak vagy mondatrészeket, hanem egybefüggő szövegrész kihagyása, vagy külső körülménynek köszönhető kimaradása, a szavak számának összehasonlítása csak óvatos következtetésekre ad lehetőséget. Az olasz tolmácskabin esetén egy 84, az angol tolmácskabin esetén egy 736 és egy 68 szó hosszúságú forrásnyelvi szövegrészhez nem volt lehetőségem célnyelvi megfelelőt rendelni, aminek okait a tolmácsokkal készíten-dő interjú módszerének támogatása nélkül végzett korpuszalapú vizsgálatok nem tárhatták fel, azonban hozzájárultak a további kutatások irányának feltérképezéséhez, valamint a szükséges módszerek megválasztásához.

7.1. A tolmácsok együttműködése a kabinban

A forrásnyelvi és célnyelvi beszédek teljes terjedelmét felölelő átiratok elkészítése lehetővé tette a tolmácsok együttműködését megfigyelni a tolmácskabinban az időbeosztás és a váltások tekintetében. Az erre vonatkozó adatokat a 4. táblázat negyedik és ötödik sorai szemléltetik. Az adatok alapján megállapítható, hogy mindkét nyelvi kabinban két-két tolmács dolgozott, az olasz tolmácskabinban a munkamegosztás jelentős mértékben eltért az angol tolmácskabinban dolgozó tolmácsokétól.

Az olasz nyelvi kabinban a kezdő pillanattól dolgozó O1 tolmács a 66. percig tolmácsolt. Bár a 27. percben az olasz beszéd közben magyar nyelven elhangzik, hogy „*jelzek majd*”, biztosan nem lehet kijelenteni, csak feltételezhető, hogy a kabintársa jelezhette felé az idő múlását, miszerint túl voltak a szinkrontolmácsolás gyakorlatának megfelelő kb. 20 perces időintervallumon (Nolan 2005: 4, Sere-si 2019: 141), és kész átvenni a mikrofont. Az O1 tolmács azonban folytatta a tolmácsolást, egészen a forrásnyelvi beszélő előadásának végéig. Így az O2 tolmács mindössze bő 1 percet dolgozott, amikor már a moderátor beszélt a színpadon.

Az olasz nyelvi tolmácskabinnal szemben az angol nyelvi szinkrontolmácsok többször is váltották egymást. A 22. perc végéig az A1 tolmács dolgozott, majd „hirtelen” váltottak. A váltás azért mondható hirtelennek, váratlanak, mert nem egy gondolati egység végén, vagy a forrásnyelvi beszélő egyik beszédszünetében következett be, hanem egy célnyelvi mondat közepén. Ezzel szemben az A2 tolmács által tolmácsolt második, 21 perces szakasz után a váltás egy hosszabb forrásnyelvi beszédszünetben következett be, amikor a közönség tapsolt. Ezt a váltást azonban 5 perc tolmácsolás nélküli szakasz követte, amikor a forrásnyelvi előadó magyar nyelvű beszéde hallatszott, majd az A1 tolmács tolmácsolása 18 percen át. A tolmácsolási eseményt az A2 tolmács 2 perces szakasza zárta.

A tolmácsok együttműködése a kabinban annyiban releváns változója az egyházi tolmácsolásnak, amennyiben rávilágít a megrendelő elvárásait meghatározó prioritásokra, amely szerint a tolmácsokkal szemben támasztott elvárások között meghatározó szerepe van a vallási meggyőződésnek, tehát elfogadható a nem professzionális tolmács alkalmazása, ha katolikus, de legalább keresztény, és nyelvtudásán túl az egyházi terminológiában, kontextusban megfelelően jártas.

7.2. Az egyházi kontextus, terminológia és kultúra szerepe a tolmács munkájában

Az egyházi kontextus, terminológia és kultúra sajátosságai több ponton is vizsgálhatók a Bőjte Csaba alkorpusz forrásnyelvi szövegében, annak nyelvi és nem nyelvi vonatkozásaiban egyaránt, amelyek közül az intertextuális utalásokra és kulturális háttérre fókuszáltam. Bár a forrásnyelvi előadó papír nélkül, spontán beszélt, előadása számos intertextuális utalást tartalmazott a Szentírásra vonatkozóan. Az egyházi kommunikációnak markáns jellemzője a tanítás, a hallgatóság meggyőzésének szándéka (Alexieva 1994: 183). Bőjte Csaba ferences szerzetes is, mint a Katolikus Egyház képviselője, a tanítás és meggyőzés szándékával tartott tanúságtételt. A tanúságtételben a beszélő különböző témákat érinthet, de a lényeg mindig ugyanaz, tanúskodni Isten jelenlétéről az életében. Az ilyen jellegű beszédeknek nemcsak az előadásmódja, megkapó stílusa vagy retorikai fordulatai adják a meggyőző erejét, hanem az abban elhangzó állítások alátámasztása a hallgatóság által is ismert és elfogadott szentírási hivatkozások segítségével. Ezek a hivatkozások a beszélő felkészültségétől, ill. az adott előadás kontextusától, valamint a hallgatóságtól is függően történhet abszolút pontossággal, a bibliai hely, akár a bibliai fordítás pontos megjelölésével, de történhet ennél lényegesen szabadabb módon is.

7.2.1. Intertextualitás a Bőjte Csaba alkorpuszban

Bőjte Csaba, mivel laikus hívőknek címezte a beszédét és nem felkészült teológusoknak, valamint szabadon beszélt és nem írásban előkészített szöveget olvasott fel, a bibliai hivatkozásokat nem idézte szó szerint, nem fűzte az idézetek végéhez a pontos bibliai hely megjelölését. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor miként valósul meg a bibliai utalás, ha nem idézetek segítségével. Ilyen esetekben intertextuális utalásról beszélhetünk, tehát az előadó a szövegben egy másik szövegre utal, a hivatkozott szöveg egy részét a saját szövegébe illeszti, így az üzenet szerves részévé válik. Az intertextualitás terminust Tolcsvai (2007: 491) definíciója szerint használom, miszerint a latin eredetű terminus a nyelvtudományban és irodalomtörténetben a szövegek köziségét jelenti, vagyis olyan jelenség, amikor egy már meglévő szöveg valamely részlete kisebb-nagyobb átalakítással beépül egy másik szövegbe. Az intertextuális utalás csak akkor tudja betölteni a funkcióját, ha a befogadó is akként értékeli, vagyis felismeri az utalást. Ezért nagyon fontos, hogy a kulcsszavak, alapvető fogalmi kapcsolatok felismerhetők legyenek.

Böjte Csaba beszéde számos szabadon idézett bibliai utalást tartalmazott, amelyek az egyházi tolmácsolásnak meghatározó nyelvi és kulturális jellemzői. Ez a sajátosság nemcsak nehézséget okozhat a tolmács számára, hanem lehetőséget is munkája minőségének növelésére, ha akár lexikai, akár technikai felkészültsége vagy háttérismeretei, esetleg kabintársa együttműködése lehetővé teszi számára ezeknek az utalásoknak a felismerését és a megfelelő célnyelvi elemek használatát, amelyek a célnyelvi hallgatóságot is segítik az intertextuális utalás felismerésében.

A bibliai utalások azonosítása után megkerestem azok pontos bibliai megfogalmazását mindhárom nyelven. Minden esetben olyan bibliafordítást választottam, amelyek a Katolikus Egyház által hivatalosan elfogadott, leginkább használt fordítások, és a mai nyelvvezetkez legközelebb állnak. Ezen szempontok alapján a magyar nyelvű bibliai idézeteket a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia hivatalos honlapja Szentírásolvasó menüpontja alatt elsőként megadott Szent István Társulati Bibliát választottam, az olasz nyelvű Biblia esetén az Olasz Püspöki Konferencia által jóváhagyott kiadást, az ún. Bibbia CEI 2008-t, míg az angol nyelvű Biblia az Új Amerikai Biblia az Egyesült Államok Katolikus Püspökeinek Konferenciája által jóváhagyott kiadását. Az internetes bibliai szöveg alkalmazása az ellenőrizhetőséget és így a vizsgálatok megbízhatóságát, hitelességét is biztosítja.

7.2.2. *Bibliai utalások a Böjte Csaba alkorpuszban*

A (4), (5), (6) példákban olyan intertextuális utalásokat figyelhetünk meg, amelyek szemléltetik a forrásnyelvi beszélő szándékát, miszerint a Bibliára hivatkozva kívánja alátámasztani mondandóját. Saját szavaival reprodukálja a bibliai mondatokat, amelyek a kulcsszavaknak és azok egymáshoz való viszonyának köszönhetően világossá teszik a szentírási forrást, ezzel lehetővé téve azt, hogy a hallgatóság felismerje a bibliai helyet. A vastagítás az intertextuális kapcsolatot biztosító kulcsszavakat jelöli a forrásnyelvi szövegben (FNYSZ) és azok megfelelőit ugyanannak a bibliai helynek az adott célnyelvű bibliai szövegekben.

A példákban azt is megfigyelhetjük, hogy ezek a kulcsszavak a célnyelvi szövegekben is azonosíthatók, és ugyanúgy betöltik az intertextuális kapcsolatteremtés funkcióját, segítik a befogadót felismerni a bibliai utalást. A tény, hogy az intertextuális utalások tulajdonképpen szabad idézései a bibliai passzusnak, tehát a szavak, ill. a mondat szintjén eltérhetnek az eredeti bibliai szövegtől, annak vizsgálatára ad lehetőséget, hogy a tolmács mire támaszkodik inkább: az éppen elhangzó beszéd szavaira, vagy a bibliai passzus szavaira. Ha a tolmács az éppen elhangzó szavakra, mondatösszetételére koncentrál, és azt hűen igyekszik lefordítani, bár a forrásnyelvi beszédben egy szabad idézés van, a célnyelvi szövegben ez már „csak” tolmácsolt szöveg, a szabad idézés nem valósul meg, mivel a tolmács nem a Biblia szövegéből hívja elő a szavakat. Ennek több oka is lehet:

- (1) a tolmács nem ismeri fel, hogy bibliai szövegre támaszkodik a forrásnyelvi szöveg,

- (2) a tolmács bár felismeri, hogy bibliai szövegre támaszkodik a forrásnyelvi szöveg, azonban annak célnyelvi változatának ismerete nem annyira elmélyült, hogy azt spontán és tudatosan elő tudja hívni, kognitív kapacitása erre nem tartalmaz erőforrást,
- (3) a tolmács bár felismeri, hogy bibliai szövegre támaszkodik a forrásnyelvi szöveg, azonban nem ítéli szükségesnek az eredeti bibliai passzust pontosan előhívni, hiszen a forrásnyelvi beszélő sem idézi pontosan.

Az első két ok szemléltetésére Gile gravitációs modellje lehet a legalkalmasabb, amely egy centrális rendszerbe helyezi el a lexikai egységeket és nyelvi szabályokat attól függően, hogy mennyire hozzáférhetőek, aktivizálhatóak a tolmács beszédértésében és beszédprodukciónak (Gile 1995: 218).

Ezzel szemben a példák között találunk arra esetet, amikor a tolmács eltér az éppen elhangzó forrásnyelvi szövegtől, és az adott passzus bibliai kifejezéséhez közelebb álló megoldást alkalmaz. Gile gravitációs modellje (Gile 1995) és Chernov valószínűség-előrejelzési modellje (Chernov 2004) alapján feltételezhetjük, hogy ez azért lehetséges, mert a tolmács emlékezetében az adott passzus aktivizálásra „készenlétben áll”, és azt annyira ismeri, hogy beszédprodukciónak is fel tudja használni, ill. a forrásnyelvi szöveg egy adott információs csúcán (Chernov 2004: 171) felismeri a bibliai idézetet, és onnantól kezdve inkább arra támaszkodik és egy belső program szerint dolgozik. Oka lehet továbbá, hogy a formulaszerű elemre egységként emlékezik, azt csak aktivizálnia kell, így feldolgozásához kevesebb erőfeszítésre van szükség: könnyebb egy állandósult szókapcsolatot használnia, mint egy teljesen új szókapcsolatot az adott pillanatban megalkotni, ami azért is előnyös, mert az állandósult szókapcsolat a hallgató megértését is elősegíti (Heltai 2010). A formulaszerű lexikai egység használata ugyanakkor a beszéd felhívó funkciójának (Reiss 1986) is inkább megfelelő célnyelvi szöveg megalkotását teszi lehetővé, amikor a bibliai hivatkozás felismerhető marad.

A (4) példa alkalmas annak az esetnek a bemutatására, amikor a tolmács az elhangzó beszédhez hű megoldást választ, mert maga a forrásnyelvi beszélő is annyira eltér az eredeti bibliai megfogalmazástól, hogy akár félrefordításhoz vezetne visszatérni az eredeti bibliai megfelelőhöz, de legalábbis a forrásnyelvi beszélő felesleges kijavítását jelentené, mert a helyesbítés nem szolgálja az üzenet kommunikációs céljának hatékonyabb megvalósulását.

(4) példa

Magyar FNYSZ:

Ha valakit én megkárosítottam, annak **háromszor** annyit adok, de amúgy **vagyonom felét** szeretném a **szegényeknek** följánlani.” Milyen szép, s **Jézus azt mondja: „ma boldogság költözött ebbe a házba.”**

Magyar nyelvű bibliai szöveg:

„⁸[...]Íme, Uram, **vagyonom felét** a **szegényeknek** adom, és **ha valakit** valamiben **megcsaltam**, **négyannyit** adok helyette. ⁹**Jézus ezt felelte neki: „Ma üdvösség köszöntött erre a házra [...].”** (Lk 19, 8–9)

Olasz tolmácsolt CNY-i szöveg:

Se ho fatto un po' di danno «a qualcuno» ma ridarò *tre volte tanto* ed offrirò **la metà del mio patrimonio ai poveri. Gesù dice: “Oggi la felicità è venuta a vivere in questa casa.”**

Angol tolmácsolt CNY-i szöveg:

ii if I... if I... **I ruined somebody** I'll give *triple of that* and anyway I'd like to offer **the half of my fortune to the...for the poor.** And now Je...**Jesus says** that you are a *happy* man **today.**

Olasz nyelvű bibliai szöveg:

⁸Ma Zaccheo, alzatosi, disse al Signore: “Ecco, Signore, io do **la metà di ciò che possiedo ai poveri e, se ho rubato a qualcuno**, restituisco **quattro volte tanto**”. ⁹**Gesù gli rispose: “Oggi per questa casa è venuta la salvezza [...].”** (Lc 19, 8–9)

Angol nyelvű bibliai szöveg:

⁸But Zacchaeus stood there and said to the Lord, “Behold, **half of my possessions**, Lord, I shall give **to the poor**, and **if I have extorted anything from anyone** I shall repay it **four times over.**”

⁹And **Jesus said** to him, “**Today salvation has come to this house [...].**” (Lk 19:8–9)

5. táblázat

A (4) példa kulcsszavainak összehasonlítása

MAGYAR		OLASZ		ANGOL	
FNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás
Ha valakit én megkárosítottam	ha valakit valamiben megcsaltam	Se ho fatto un po' di danno «a qualcuno»	se ho rubato a qualcuno	if I... I ruined somebody	if I have extorted anything from anyone
háromszor	<i>négyannyit</i>	tre volte tanto	<i>quattro volte tanto</i>	triple	<i>four times over</i>
vagyonom felét	vagyonom felét	la metà del mio patrimonio	la metà di ciò che possiedo	half of my fortune	half of my possessions
szegényeknek	szegényeknek	ai poveri	ai poveri	to the...for the poor	to the poor
Jézus azt mondja	Jézus ezt felelte neki	Gesù dice	Gesù gli rispose	Jesus says	Jesus said to him
ma	ma	oggi	oggi	today	today

MAGYAR		OLASZ		ANGOL	
FNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás
boldogság	<i>üdvösség</i>	felicità	<i>salvezza</i>	you are a happy man	<i>salvation</i>
költözött	köszöntött	è venuta a vivere	è venuta	–	has come
ebbe a házba	erre a házra	in questa casa	per questa casa	–	to this house

Az előadó két ponton is jelentősnek mondható eltéréssel idézi a bibliai helyet, amikor a *háromszort* használja a *négyannyi* helyett, valamint amikor a *boldogság* szót az *üdvösség* helyett, de akár a *megkárosítottam* szó használatát is ilyennek vehetjük a *megcsaltam* helyett, amelyeket a tolmácsok is követnek, és nem a bibliai szöveget hívják elő.

Az (5) példában a forrásnyelvi beszélő előadásmódja és szóhasználata jelentősen eltért a bibliai helytől, azonban a legfontosabb kulcsszavak (*nem tudják, mit cselekszenek*) mégis jól felismerhetővé teszik az intertextuális utalást. Az evangéliumi történet szokatlan, párbeszédes formában történő előadása és az amúgy is gyors beszédtempó rendkívüli kihívás elé állította a tolmácsokat, hiszen itt nemcsak a beszéd funkciója, hanem a formája is fontos szerepet játszott a forrásnyelvi beszédben. A párbeszédes, dramatizált formában elbeszélte történettel az előadó a hallgatókhoz akarta közelebb hozni a jelenetet és egyúttal magyarázni annak érzelmi töltetét. A tolmácsok igyekeztek a párbeszédes formát megtartani, aminek következtében a bibliai utalás felismeréséhez legfontosabb lexikai egységek már nem jelentek meg, nem került kifejezésre az, hogy *nem tudják, mit cselekszenek*. Ezt a hiányt a 6. táblázat ötödik sora szemlélteti.

(5) példa

Magyar FNYSZ:

„**Atyám**, hát kicsit a fiúk elkapkodták itten mostan, de ne...**ne haragudj** rájuk, **nem tudják mit cselekszenek**, fog ez menni.”

Olasz tolmácsolt CNY-i szöveg:

“Non devi **avercela con lui, Padre**, loro **non sanno, hanno fatto** un po’ di fretta questi ragazzi.

Magyar nyelvű bibliai szöveg:

³⁴Jézus pedig mondta: „**Atyám, bocsáss meg nekik**, hisz **nem tudják, mit tesznek**.” (Lk 23, 34)

Olasz nyelvű bibliai szöveg:

Gesù diceva: “**Padre, perdona loro**, perché **non sanno quello che fanno**”. (Lc 23,34)

Angol tolmácsolt CNY-i szöveg:
 “[...]he said perhaps they...they were in quite of a hurry but ő **don’t be angry...angry with them** they will manage to do it [...]”

Angol nyelvű bibliai szöveg:
 Then Jesus said, “**Father, forgive them, they know not what they do.**” (Lk 23:34)

6. táblázat
 Az (5) példa kulcsszavainak összehasonlítása

MAGYAR		OLASZ		ANGOL	
FNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás
Atyám	Atyám	Padre	Padre	–	Father
ne haragudj rájuk	bocsáss meg nekik	non devi avercela con lui	perdona loro	don’t be angry with them	forgive them
nem tudják, mit cselekszenek	nem tudják, mit tesznek	non sanno <i>«quello che fanno»</i>	non sanno quello che fanno	–	they know not what they do

Az esettanulmány (6) példájában látjuk, hogy az OI tolmács felismerve a bibliai utalást sikeresen elő is hívja az bibliai lexikai elemeket. A jelenséget nemcsak a párhuzamos korpusz, hanem a többnyelvű korpusz vizsgálata is alátámasztja. A forrásnyelvi beszélő nemcsak a szavak, hanem a mondat, sőt szemantikai szinten is módosít a bibliai hely szerkezetén, amikor kihagyja a második bibliai vers elejéről az igét, és egy mondatba vonja össze a két versszakaszt, ami a jelentés módosulásához is vezet.

(6) példa

Magyar FNYSZ:

„**Menjetek és tanítsatok minden népet az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Tanítsátok meg az embereknek a szeretet parancsát**”

Magyar nyelvű bibliai szöveg:

“¹⁹**Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket!** Kereszteljétek meg őket **az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére** ²⁰és **tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek.**” (Mt 28, 19-20)

Olasz tolmácsolt CNY-i szöveg:

“rendete tutti i popoli discepoli miei nel nome del Padre, del Figlio e dello Spirito Santo. Insegnategli il comando dell’amore.”

Angol tolmácsolt CNY-i szöveg:

“go and teach every people ö based on the Father, the Son and the Holy Spirit. Please teach the power, ö the commandment of love”

Olasz nyelvű bibliai szöveg:

„¹⁹Andate dunque e fate discepoli tutti i popoli, battezzandoli nel nome del Padre e del Figlio e dello Spirito Santo, ²⁰insegnando loro a osservare tutto ciò che vi ho comandato. [...]” (Mt 28, 19-20)

Angol nyelvű bibliai szöveg:

“¹⁹Go, therefore, and make disciples of all nations; baptizing them in the name of the Father, and of the Son, and of the Holy Spirit, ²⁰teaching them to observe all that I have commanded you.” (Mt 28:19-20)

7. táblázat

A (6) példa kulcsszavainak összehasonlítása

MAGYAR		OLASZ		ANGOL	
FNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás	CNYSZ	Bibliai utalás
Menjetek	Menjetek	–	Andate	go	go
tanítsatok	<i>tegyétek tanítványommá</i>	<i>rendete [...] discepoli</i>	<i>fate discepoli</i>	teach	<i>make disciples</i>
minden népet	mind a népeket	tutti i popoli	tutti i popoli	every people	all nations
az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében	az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevére	nel nome del Padre, del Figlio e dello Spirito Santo	nel nome del Padre e del Figlio e dello Spirito Santo	based on the Father, the Son and the Holy Spirit	in the name of the Father and of the Son and of the Holy Spirit
tanítsátok meg	tanítsátok meg	Insegnategli	insegnando	teach	teaching them
szerelem parancsát	<i>amit parancsoltam</i>	comando dell’amore	<i>tutto ciò che vi ho comandato</i>	commandment of love	that I have commanded you

Összehasonlítva az előadó magyar forrásnyelvi mondatát a magyar nyelvű bibliai hellyel azt látjuk, hogy az előadó a *tegyétek tanítványommá* szókapcsolatot a *tanítatok* ígére egyszerűsíti, egy ígébe vonja össze az ige + névszói kifejezést. Ha ugyanezt az olasz célnyelvi változatban vizsgáljuk, azt látjuk, hogy bár a tolmács a fülén ezt az egy igét hallja, mégis felbontja, és az ige + névszó összetételt választja beszédprodukciónak, és a *rendete [...] discepoli* lexikai kapcsolatot építi be beszédprodukciónak, ami az eredeti bibliai hely szerinti megfogalmazással egybeesik.

Az angol célnyelvi változatban az A2 tolmács az O1 tolmácstól eltérő stratégiához folyamodik, a forrásnyelvi szöveghez hű megoldás a *tanítatok – teach* megfeleltetést alkalmazza. A 7. táblázat 8. sorában a (4) példához hasonlóan (5. táblázat 4. sora) mind az O1, mind az A2 tolmács a forrásnyelvi beszélőhöz hűen fordította a *szereket parancsát* szókapcsolatot, itt egyiküket sem befolyásolta a bibliai vers, amelyben egyáltalán nem szerepel a *szereket* szó a *parancs* mellett.

7.2.3. Tulajdonnevek és személyek megjelölésére szolgáló kifejezések fordítása

A bibliai idézetek, intertextuális utalások fordításán túl a tulajdonnevek és személyek megjelölésére szolgáló kifejezések fordításában is tetten érhető az egyházi kontextus hatása a tolmácsolásra, amelyet a 8. táblázat foglal össze.

(7) példa

8. táblázat

Példák a tulajdonnevek tolmácsolására

MAGYAR FNYSZ	OLASZ CNYSZ	ANGOL CNYSZ
Böjte Csaba	Böjte Csaba	Csaba Böjte
Jézus Krisztus	Gesù	Jesus Christ
Jézus Krisztus	Gesù Cristo	Jesus Christ
Krisztus	Gesù	Jesus Christ
anyukájára	alla Maria	his mother
József	San Giuseppe	father
Keresztelő Szent János	– «San Giovanni Battista»	Saint John of the Cross {Saint John the Baptist}
emmauszi tanítványok	discepoli di Emmaus	disciples
Szent Adorján	San Adoriano {San Adriano}	Saint Adorian {San Adrian}
Szent Adorján	– «San Adriano»	– « San Adrian »

Szent Adorján	martire {San Adriano}	saint [...] Saint Adrian
Adorján	Adorján {San Adriano}	Adrian

Jelmagyarázat: –: kihagyás; <kihagyott szövegrész>; {helyes megfeleltetés}

A 8. táblázatban kiemelt tulajdonnév és személymegjelölések fordításai az olasz és angol célnyelvi megoldásokban több helyen is eltérő fordítási műveleteket tükröznek, és véleményem szerint az egyházi kontextus, kulturális háttér is hatást gyakorolt arra, hogy a tolmácsok milyen döntést hoztak.

Az O1 tolmács esetén több esetben is negatív interferenciát tapasztalunk. Bőjte Csaba nevét a magyar vezetéknev+keresztnev sorrendben hagyja. A név a tolmácsolási esemény elején hangzik el a 4. percben, tehát kognitív kimerültségről elvileg nem beszélhetünk, hacsak nem dolgozott a tolmács már a nap folyamán más tolmácsolási eseményen is. Felmerülhet azonban az a magyarázat, hogy Bőjte Csaba neve ma a Magyar Katolikus Egyházban mintegy fogalomává vált, akár a *bőjtecsabás* melléknév is elképzelhető, aki ismeri őt, meg sem lepődne a neologizmuson. Így tehát ha Bőjte Csaba nevét mintegy fogalom kezeljük, ez okozhatott interferenciát az O1 tolmács beszédprodukciónak. A „*bőjtecsabás*” melléknév azonban a nem magyar emberek többségének semmit nem mondana, a ferences szerzetes nevével még nem is találkoztak, tehát rendes névként kezelve a keresztnev + vezetéknev sorrend a kézenfekvő fordítási megoldás.

Az O1 tolmács beszédprodukciónak a *Szent Adorján* név kapcsán is tetten érhető az interferencia, az olasz megfelelő *San Adriano* nem szerepel az olasz nyelvi változatban. Első esetben a magyar nevet fonetikailag olaszosítja, második esetben kihagyja, harmadik esetben általánosít és a *martire* (=mártír) szót használja, utolsó alkalommal pedig egyszerűen magyarul hagyja. Az A2 tolmács is többféle taktikát használ ugyanannak a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukciójában. Első alkalommal ő is a magyar szó hangalakjának angolosítását alkalmazza megoldásként, a második esetben az O1 tolmácséhoz hasonlóan elhagyja a nevet a mondatból, a harmadik előfordulásnál már a megfelelő név hangzik el, és egy újraindítás után alkalmazza is, ugyanígy a negyedik előfordulás alkalmával.

Ezeknek az eltéréseknek a magyarázata az egyházi kontextusban, kulturális hagyományában is keresendő. Szent Adorján neve még a keresztények körében sem ismert széles körben. Ez okozhatja a nehézséget a név pontos célnyelvi megfeleltetésének előhívásában.

Hasonló eset *Keresztelő Szent János* nevének fordítása, amit az O1 tolmács kihagy, az A1 tolmács viszont tükörfordításhoz hasonlító fordítási megoldást alkalmaz, és így kerül a *Saint John of the Cross* az angol célnyelvi szövegbe. Ha egy olyan hallgató szemszögéből vizsgálom a *Keresztelő Szent János – Saint John of the Cross* megfeleltetést, aki a keresztény hagyományból semmit nem ismer, első látásra esetleg fel sem tűnik az, ami a keresztény hitben alaposabb ismeretekkel rendelkező számára már szembetűnő lehet. Bár a keresztelés szó magából a kereszt-

ből ered, így a tükörfordításnak van etimológiai alapja, a keresztelés, keresztelő jelentése jelentősen eltér a kereszt jelentésétől, már csak ha morfológiai szempontból vizsgáljuk a szavakat. Jelentésüket tekintve pedig az előbbi a keresztelés, keresztelkedés szertartására, az utóbbi a keresztre, mint szimbólumra vagy tárgyra utal. Az A1 tolmács megoldása egyszerre több jelenséget is tükröz, ami a tolmácsolás során felmerülhet. Az A1 tolmács egész szövegre vetített tolmácsolási teljesítménye tükrözte jártasságát a katolikus keresztény hitvilágban, kultúrában, az idő szűke miatt azonban mégsem sikerült aktivizálnia a *Saint John the Baptist* nevet. Helyette a tükörfordítás mechanizmusára támaszkodva, lefordítva a János és a kereszt szavakat, a *Saint John of the Cross* megoldást alkalmazza célnyelvi produkciójában, ami egyfajta kultúrkörön belüli interferencia, hiszen *Saint John of the Cross* létező történelmi személy, akit a Katolikus Egyház szentként tisztel. A (7) példában tehát az A1 tolmács támaszkodik olyan kulturális háttérismeretekre, amelyek az O1 tolmács beszédprodukciónak is hatással lehetnek a (6) példában bemutatott esetben.

A 8. táblázat 6. és 7. sorában szereplő példák megítélésem szerint egyértelműen a keresztény kontextus hatását jelentik a tolmács munkájára. Egy olyan tolmács, aki egyáltalán nem ismeri Jézus életét vagy a karácsonyi ünnepekhez kapcsolódó történeteket, az *anyukájára* és a *József* szavakat biztosan az olasz *sua madre* és *Giuseppe*, valamint az angol *at his mother* és *Joseph* szavakra fordította volna. Böjte Csaba beszédének tolmácsai azonban ismerték a kifejezések kulturális hátterét, ezért fordulhatott elő, hogy az O1 tolmács konkretizálással (Klaudy 1999: 45) az *anyukájára* szót az *alla Maria* kifejezéssel fordította. Az A1 tolmács megmaradt a *his mother* szó szerinti fordításnál. József nevének esetén mindkét nyelvi tolmács fordításában tetten érhető a háttérismeret. Az O1 tolmács kiegészíti a *San* előtaggal, míg az A1 tolmács generalizál (Klaudy 1999: 55), és bár a *József* nevet könnyen meg lehet feleltetni az angol *Joseph* névnek, mégis a jelentésében általánosabb *father* szót használja. Ez esetben pont az ellenkezője történik, mint amit az O1 tolmács tesz az *anyukája* szó kapcsán. Mindketten ismerik a szereplőket összekötő családi relációkat, és ezekhez tulajdonneveket is tudnak kapcsolni. Ha ismerjük mindhárom nyelvet, így „tudjuk meg”, hogy az „anyuka” neve Mária, és hogy József az „apuka”.

A (7) példa olyan eseteket mutat tehát be, amelyek a nyelvi sajátosságokat egyházi kontextusra jellemző kulturális sajátosságokkal ötvözik.

8. Összefoglalás és kitekintés

A próbakutatásként elvégzett esettanulmány eredményei a vizsgálati korpusz mérete miatt statisztikai alapú, kvantitatív értelemben értékelhető adatokkal nem szolgálnak, általánosításra nem adnak lehetőséget, azonban arra engednek következtetni, hogy az egyházi környezetben megvalósuló tolmácsolás – bár bizonyos jegyeit tekintve ötvözi több, a tolmácsolástudomány által már vizsgált és számos aspektusból definiált, illetve leírt konferencia-, közösségi, bírósági vagy üzleti stb. tol-

mácsolás jellemzőit – sajátos jellemzőkkel is rendelkezik, amelyek feltérképezhetők a fordítástudomány és a tolmácsolástudomány modelljei, taxonómiai alapján. Az egyházi kontextus sajátos jellemzőinek rendszerezett összefoglalása, az egyházi tolmácsolás nyelvi és nem nyelvi sajátosságainak összegyűjtése túlmutat a jelen tanulmány terjedelmén, azonban kijelöli azt a kutatási területet, amely a készülő disszertáció kutatási iránya lehet, annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy milyen aspektusok tekintetében hasonló, illetve tér el az egyházi tolmácsolás a tolmácsolás más speciális fajtáitól, és ezek milyen nyelvi és nem nyelvi sajátosságok meghatározásával írhatók le. Az egyházi tolmácsolás területének mélyebb vizsgálata releváns a tolmácsolás szempontjából és a szakfordítók képzésében is, valamint kibővíti a leíró fordítástudomány azon területeit, amelyekről átfogóbb kép alakult már ki. A próbakutatáshoz épített korpusz videóanyagainak további feldolgozásával az empirikus úton kinyert adatok száma növelhető, az esettanulmány eredményei további vizsgálatokkal kiegészíthetők az általánosíthatóság érdekében.

Irodalom

- Alexieva, B. 1994. Types of texts and intertextuality in simultaneous interpreting. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaidl, K. (eds) *Translation Studies – An Interdisciplinary*. Amsterdam: Benjamins. 179–187 <https://doi.org/10.1075/btl.2.23ale>
- Alexieva, B. 1997. A Typology of Interpreter-Mediated Events. *The Translator* Vol. 3. No. 2. 153–174. <https://doi.org/10.1080/13556509.1997.10798996>
- Alves Filho, P. 2010. The translation of religious texts by the Jesuit missionary José de Anchieta. Paper presented at 6th Congress of the European Society of Translation Studies. Leuven, Belgium, 23–25 September 2010.
- Baker, M. (eds) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203359792>
- Baker, M., Saldanha, G. (eds) 2009. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203872062>
- Baker, M., Saldanha, G. (eds) 2020. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315678627>
- Bakti M. 2010. *Diszharmóniás jelenségek a szinkrontolmácsolás célnyelvi beszédprodukciónak*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Balcı Tison, A. 2016. *The Interpreter's Involvement in a Translated Institution: A Case Study of Sermon Interpreting*. Doctoral Thesis. Tarragona: Rovira i Virgili University.
- Chernov, G. V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.57>
- Da Silva, I. A. L., Soares, E. B., Esqueda, M.D. 2018. Interpreting in a Religious Setting: An Explanatory Study of the Profile and Interpretative Process of Volunteer Interpreters. *Traducao em Revista*, 24, 2018. 1–24. <https://doi.org/10.17771/PUCRio.TradRev.34553>
- Downie, J., Karlik, J. 2013. Translating and interpreting in religious settings. Panel 19. at the 7th Congress of the European Society for Translation Studies. Germersheim. 29 August–1 September 2013.

- G. Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Gheorghiu, C.I. 2020. A Taxonomic Analysis Proposal for Research in Diplomatic Interpreting. *Accross Languages and Cultures* Vol. 21. No. 1. 23–41. DOI: <https://doi.org/10.1556/084.2020.00002>
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. [https://doi.org/10.1075/btl.8\(1st\)](https://doi.org/10.1075/btl.8(1st))
- Harris, B. 1994. A Taxonomic Survey of Professional Interpreting. Draft for the International Conference on Interpreting *What do we know and how?* Turku, 25–26 September 1994.
- Heltai P. 2010. A szaknyelvi frazeológia kérdései. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó. 181–194.
- Herbert, J. 1952. *The Interpreter's Handbook: How to become a conference interpreter*. Genf: Librairie de l'Université Georg.
- Hild, A. 2017. The role and self-regulation of non-professional interpreters in religious settings: The VIRS project. In: Antonini, R., Cirillo, L., Rossato, L., Torresi, I. (eds) *Non-professional Interpreting and Translation: State of the art and future of an emerging field of research*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 177–194. <https://doi.org/10.1075/btl.129.09hil>
- Hokkanen, S. 2012. Simultaneous Church Interpreting as Service. *The Translator*. Vol. 18. No. 2. 291–309. <https://doi.org/10.1080/13556509.2012.10799512>
- Hokkanen, S., Downie, J. 2016. Mediators of the divine: Rethinking the concept of 'interpreter' in light of interpreting in religious contexts Panel 21. at 8th Congress of the European Society for Translation Studies. Aarhus. 15–17 September 2016.
- Hokkanen, S. 2017a. Experiencing the interpreter's role Emotions of involvement and detachment in simultaneous church interpreting. Trepo – The Institutional Repository of University of Tampere. TamPub.uta.fi. <https://core.ac.uk/download/pdf/250151201.pdf>. <http://dx.doi.org/10.1075/ts.6.1.04hok> (Megtekintve 2022. 03. 10.)
- Hokkanen, S. 2017b. Simultaneous interpreting and religious experience. In: Antonini, R., Cirillo, L., Rossato, L., Torresi, I. (eds) *Non-professional Interpreting and Translation: State of the art and future of an emerging field of research*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 195–212. <https://doi.org/10.1075/btl.129.10hok>
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 2nd. ed. In: Holmes, J. *Translated!* 67–80. Amsterdam: Rodopi.
- Horváth I. 2013 *Bírósági tolmácsolás*. Budapest: Magánkiadás.
- Horváth I. 2014. A tolmácsoláshoz való jogtól a bírósági tolmácsképzésig. In: *Fordítástudomány* 16. évf. 1 szám. 5–16.
- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Horváth I. 2017. A tolmácsoláshoz való jog és a bírósági tolmácsolás. *Magyar jogi nyelv* 2017: 2. 8–13.
- Jones, R. 2002. *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781315760322>
- Karlik, J. 2010. Interpreter-mediated scriptures: Expectation and performance. *Interpreting* Vol. 12. No. 2. 160–185. <https://doi.org/10.1075/intp.12.2.03kar>
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica. <https://doi.org/10.1556/9789634541943>

- Mlundi, S. 2021. Towards Effective Interpreter-Mediated Biblical Sermons in English and Kiswahili in the Tanzanian Charismatic and Pentecostal Churches: Any Challenge or Complexity Faced by the Church Interpreter? *Studies in English Language Teaching* Vol. 9. No. 5. <http://dx.doi.org/10.22158/selt.v9n5p32> (Megtekintve: 2022. 03. 10.)
- Móricz K. 2021. *Információ- és kommunikáció-technológiai eszközök használata a konferenciatolmácsolásban Magyarországon*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Mulkay, M. 1969. Some Aspects of Cultural Growth in the Natural Sciences. *Social Research*, Vol. 36. No. 1. 22–52. Megtekintve: 2022. febr. 4. <http://www.jstor.org/stable/40969943>
- Nolan, J. 2005. *Interpretation. Techniques and Exercises*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters LTD. <https://doi.org/10.1075/babel.56.2.08ko>
- Pio XII. 1943. *Divino afflante spiritu*. Vatikán: Libreria Editrice Vaticana.
- Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) 2007. *Healthcare Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/intp.7.2>
- Pöchhacker, F. (ed.) 2015. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London and New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315678467>
- Pöchhacker, F. 2016. *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315649573>
- Puklus M. 2019. *A bírósági tolmácsolás nyelvi és nyelven kívüli tényezői, a bírói elvárások és a tolmács szerepe*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Reiss, K. 1986. Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó. 253–273. Ford.: Terts István.
- Rohonyi B. 2018. *A szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás vizsgálata angol-magyar nyelvi irányban*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Salawu, A. 2010. Evaluation of interpretation during congregational services and public religious retreats in south-west Nigeria. *Babel*. Vol 56. No. 2. 129–138. <https://doi.org/10.1075/babel.56.2.03sal>
- Sato, N. 2014. *A vállalati és üzleti tolmács kettős lojalitása a magyar-japán és a japán-magyar interperszonális kommunikációban*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1989. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation* (Collection Traductologie 4) Paris: Didier Érudition/Brüssel–Luxembourg: OPOCE.
- Seresi M. 2016a. *Videokonferencia a konferenciatolmácsolás oktatásában: a közvetítő médium hatása a tolmáccsal bővített kommunikációs helyzetre, valamint a pedagógiai folyamatra*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. <https://doi.org/10.15476%2FELTE.2016.100>
- Seresi M. 2016b. *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácsképzésben*. Budapest: ELTE Eöt-vös Kiadó.
- Seresi M. 2019. A tolmácsolás szakmai standardjainak kialakulása és érvényesülése a gyakorlatban. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI. 135–145.

- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.28>
- Sing'oei Biamah, J. J. 2013. Dealing With Communication Challenges during Interpretation of Church Sermons in UASIN GISHU County, Kenya. *International Journal of Humanities and Social Sciences*. Vol. 3. No. 14. 148–157.
- Somos E. 2010. *A szónok és tolmácsa bilaterális és transznacionális kontextusban*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Szabari K. 2002. *Tolmácsolás Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szegh H. 2021. *Harmadik kód a tolmácsolásban: vajon létezik tolmácsolási szöveg?* Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Tekgül, D. 2020. Faith-related interpreting as emotional labour: a case study at a Protestant Armenian church in Istanbul. *Perspectives* Vol. 28. No. 1. 43–57. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2019.1641527>
- Tolcsvai Nagy G. 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tóth A. 2013. *A beszédszünetek és hezitációk vizsgálata a szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciónjában*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.

A korpusz forrásai

- Magyar nyelvű korpusz: <https://www.youtube.com/watch?v=xZUjwMi4KQs>
- Olasz nyelvű korpusz: <https://www.youtube.com/watch?v=vsA0vsoVXLo>
- Angol nyelvű korpusz: <https://www.youtube.com/watch?v=gcO0hmpLbEI&t=1604s>

A bibliai szövegek forrásai

- <https://katolikus.hu/szentiras/SZIT>
- <https://www.bibbiaedu.it/CEI2008/>
- <https://bible.usccb.org/bible>

Információátadás és érzelmi dimenzió az orvosi szakfordításban

Mány Dániel¹

E-mail: many.daniel@semmelweis-univ.hu

Kivonat: A tanulmány az egészségügyi kommunikáció egyik központi szövegtípusának, a tájékoztató szövegek vizsgálatán keresztül mutatja be az intralingvális és interlingvális fordítás eredményeképpen kapott szövegek főbb pragmatikai jellemzőit. A funkcionális pragmatikai keretben végzett kvalitatív kutatás párhuzamos korpuszelemzésre épül. Az 1,7 millió szövegszóból álló korpusz az interneten ingyenesen elérhető COVID1001 fordítócsoporthoz angolról magyarra fordított tájékoztató szövegeiből áll. A korpuszépítés- és elemzés a Sketch Engine szoftverben történt manuális és gépi funkciók (word sketch, Thesaurus, párhuzamos konkordancia) használatával. Az eredmények alapján a szövegek szerzői igyekeznek a partnerségen alapuló orvos-beteg kapcsolat nyelvi kidolgozására, gyakran alkalmaznak informális nyelvi elemeket, megjelenítik a társas viszonyokat. Fontos szerepet kap az attitűd- és személydeixis, megjelenik a tegezési forma, a betegek érzelmi dimenziójának kidolgozása. Az interlingvális fordítás folyamatában eltolódás azonosítható a betegségeket és a betegeket leíró kollokációkban, metaforákban, litotészekben és antonim fordításon alapuló tiltásokban és felszólításokban.

Kulcsszavak: orvosi szakfordítás, tájékoztató szövegek, pragmatika, COVID19, érzelmi-társas viszonyok

1. Bevezetés

Az egészségügyi kommunikáció gyakorlatában és kutatásában központi szerepet tölt be a beteg-tájékoztató szövegtípusa. Fő célja a tudásmegosztás (Csontos 2021), a betegek, illetve egyéb tájékoztató szövegeknél az egészségügyi szakemberek

Hivatkozás: Mány D. 2022. Információátadás és érzelmi dimenzió az orvosi szakfordításban. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 72–86.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.5>

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap ÚNKP-20-4-I-ELTE-275 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

informálása, tájékoztatása. A tájékoztató anyagokhoz az érdeklődők számos esetben ingyenesen, könnyen hozzáférhetnek (ami szintén a tudásmegosztást szolgálja), ezért a laikusok is egyre tájékozottabbak az egészségtudományi szakterminológia egy részében. A tudásmegosztás sikeressége, a szövegtípus funkciójának megvalósulása összefüggésben van a betegek érzelmeivel, általános ismereteikkel, a társadalmi és nyelvi normákkal, amelyek eltérőek lehetnek a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrában. Ezek a tényezők hatással vannak a szövegek jellemzőire, elsősorban pragmatikai, terminológiai, strukturális szinten, ezért kiemelt jelentőséget kap az információk átadása és elhelyezkedése a szövegen belül, a terminusok kezelése, a betegek megszólítása és bevonása a szövegekbe, az eufemisztikus jelentésképzés, a betegek érzelmi dimenziójának nyelvi megjelenítése. Ezen tényezők vizsgálatával következtetések vonhatók le az orvos-beteg kapcsolat jellemzőiről, az autentikus és a fordított szövegek sajátosságairól, illetve a szövegekben jelentkező fordítási stratégiákról és problémákról.

A tanulmány COVID19 tájékoztató szövegek pragmatikai jellemzőinek kvalitatív vizsgálatára vállalkozik angolról magyarra fordított párhuzamos szövegkorpuszon. A Sketch Engine-ben tárolt és elemzett korpusz összesen körülbelül 1,7 millió szövegszóból áll. A kutatásban kiemelem az intralingvális és az interlingvális fordítás eredményeképpen kapott szövegek főbb jellemzőit, az azonosított fordítási stratégiákat, figyelembe véve az információátadás és a tudásmegosztás nyelvi lehetőségeit és megvalósulási formáit, a szöveg olvasóinak és szerzőinek érzelmi dimenzióját.

2. A betegtájékoztató szövegtípus vizsgálatának pragmatikai megközelítése

Azon túl, hogy a betegtájékoztatók alapvető szerepet töltenek be az egészségügyi szakemberek és a laikus páciensek kommunikációjában, a terápiatervbe is szervesen beépülnek. A világjárvány okán hirtelen és váratlanul született globális igény a fertőzéssel, a lehetséges komplikációkkal, később az oltásokkal kapcsolatos hiteles információszerzés lehetőségére. Az elmúlt évtizedekben egyre több kutatás összpontosít a gyógyszerészeti, terápiás és orvosi kísérőiratok vizsgálatára, ugyanakkor az elemzések további szempontokkal és különböző témák vizsgálatával bővíthetők a szövegtípus jellemzőinek részletes leírásával (Illésné Kovács és Simigné Fenyő 2009), kiváltképp azért, mert a világjárványban való érintettség megsokszorozta az egészségügyi témák iránt érdeklődők számát. A jelen tanulmány ezekhez a vizsgálatokhoz csatlakozik az autentikus angol nyelvű és az angolról magyarra fordított COVID19 tájékoztató szövegek pragmatikai elemzésén keresztül.

A betegtájékoztató szövegtípus jellemzője, hogy összefoglaló gyűjtőnévként magába foglalja azokat a szövegeket, amelyek középpontjában a betegek informálása, a tudásmegosztás áll (Illésné Kovács és Simigné Fenyő 2009). Ezen belül elkülöníthetők a gyógyszereket kísérő betegtájékoztatók, az egészségügyi intéz-

ményekben és könyvtárakban elérhető nyomtatott kiadványok, videók, applikációk, internetes oldalak. A tanulmány kizárólag a www.covid1001.hu ingyenesen elérhető internetes oldal különböző terjedelmű szövegeinek elemzésére vállalkozik. Az ingyenesen elérhető internetes tájékoztató szövegek vizsgálata azért is fontos, mert ezek az információk jutnak el legkönnyebben a célközönséghez, és jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a betegtájékoztatók szervesen beépülnek az orvos-beteg konzultációk gyakorlatába. A szövegek a koronavírus tüneteiről, terápiás lehetőségeiről, prevenciójáról, a vírussal kapcsolatos teendőkről szólnak elsősorban laikus célközönségnek, de számos egészségügyi szakembernek szóló tájékoztató szöveget is bevontam az elemzésbe.

A kutatás elméleti háttérét a tájékoztató szövegek funkcionális kognitív pragmatikai megközelítése biztosítja, mert ebben a megközelítésben a szövegtípusok közös kommunikációs cselekvésjellege előtérbe kerül (Tolcsvai Nagy 2006), amelyet jelentősen befolyásolnak a társas, kulturális és érzelmi igények (Kuna és Mány 2021). A szövegtípusok elemzésébe a nyelvi jellemzők vizsgálatán felül tehát fontos beépíteni a társas-kulturális helyzetek, az orvos-beteg kapcsolat jellemzőit, az ehhez kapcsolódó kontextuális ismereteket és a felmerülő fordítási problémákat (Kuna és Mány 2021).

A kognitív nyelvészeti modellek funkcionális jellegének alapvető eleme, hogy a nyelvet nem autonóm rendszerként kezelik, hanem a beszédtevékenység felől vizsgálják, annak természetes diskurzív közegéből kiindulva. Előtérbe kerül a jelentésképzésben betöltött nyelvi szerep. Mindez a pragmatikában a nyelvi rendszer és a használat dinamikus viszonyát mutatja be (Tátrai 2011). Ez az irányzat a nyelvi tevékenységet a társadalmi és kulturális vonások oldaláról, azok kölcsönviszonyából kiindulva értelmezi, és a kutatás középpontjába a megnyilatkozásokhoz kapcsolódó jelentésképzés dinamikus folyamatát helyezi (Tátrai 2011: 11). A nyelvet nem eszköznek, hanem tevékenységnek tekinti, hiszen a nyelv egyszerre társadalmi, kulturális és mentális, azaz egyszerre egyéni és társas teljesítmény. Az egyén a saját életéből és megtapasztalásaiból kiindulva ismeri meg a világot, és teszi azt nyelvi reprezentációk segítségével hozzáférhetővé mások számára, amelyek egyfajta szociokulturális szimbólumokként működnek a nyelvi tevékenység során (Tátrai 2011: 29).

Ennek megfelelően a betegtájékoztatók elemzésekor az alábbi szempontokat vettem figyelembe: a szövegek regisztere és azok szociopragmatikai vonatkozásai, a hitelesség alátámasztásának eszközei, a betegek explicit vagy implicit bevonása a szövegekbe, tegezés és magázás, a szövegeket jellemző diskurzív viszony (részvevői szerepek, szándékok, igények, elvárások, érzelmi dimenzió), a szövegben megjelenő betegség és az érintettek nyelvi konstruálása, a nézőpont jelöltsége. A tájékoztató szövegek nyelvi jellemzőin túl a formai sajátosságok is nagymértékben segítik a tudásmegosztást mint a szövegtípus központi célját. A szövegek terjedelme nagy eltéréseket mutathat, mégis általánosan megfigyelhető, hogy jól szerkesztettek és átláthatók. A hosszabb tájékoztatók gyakran tartalomjegyzéket is tartalmaznak, amely a szövegen belüli tájékozódást szolgálja. A betegtájékoztatók

szövegeiben az információknak többnyire befogadást segítő, kronologikus sorrendje van. Általában az adott probléma bemutatásával kezdődnek, ezt követően a lehetséges szövegmények és javaslatok jelennek meg (Kuna és Mány 2021). Éppen ezért az orvos-beteg kommunikációra jellemző a kódváltás (Fogarasi et al. 2021), a betegtájékoztatók nyelvezete és stílusa szakmai elemeket foglal magában közérthető, explicit módon. A terminusok és az azokat magyarázó kifejezések együttesen töltik be a tudásmegosztás funkcióját, hogy a beteg megértse az egészségügyi állapotára vonatkozó terminusokat, és azokról további információkat is szerezhesen. Ezt nevezi a fordítástudomány intralingvális fordításnak, amelyről a későbbiekben részletesebben írok. Az interlingvális fordítás folyamatát és a tudásmegosztás megvalósulását támogatja a fordítók rendelkezésére bocsátott fordítási segédlet, amelyben felhívják a figyelmet számos, a megértést segítő eljárásra, többek között az orvostudományi szakkifejezések magyaros írásmódjára, a latin-magyar vegyes írásmód kerülésére, a mértékegységek átváltására a magyar olvasó számára értelmezhető módon, a terminológiai egységesítésre (Mikle et al. 2020).

A betegtájékoztatók cselekvéssjellege, a betegek érzelmi dimenziói összefüggésben állnak a tudásmegosztással mint a szövegtípus céljával. Megjelennek a betegek társas helyzetei, érzelmei, ami megmutatkozik a megszólításokban, felszólításokban, javaslatokban, a regiszter kiválasztásában és váltakozásában, a betegek szövegekbe való explicit bevonásában. Mindez segíti a beteg nyitottságát, ismeretszerzési lehetőségeit, a terápiaterv sikerességét. Jelentős szerepet kap továbbá a tájékoztató anyagok beépítése a telemedicinális gyógyításba (Györffy et al. 2020), a tabutémákról való tájékozódás (Mány 2021), illetve a tömegszorongást okozó világjárvány esetén a nagy érzelmi terheléssel járó, fokozott stressz miatt kevésbé értelmezhető, szóban elhangzó információk kiegészítése.

3. A tájékoztató szövegtípus kvalitatív vizsgálata

3.1. A COVID1001 fordítócsoporthoz fordításai

A kutatáshoz használt angol forrásnyelvi és magyar célnyelvi párhuzamos korpuszt fordítómémóriaként importáltam a Sketch Engine korpuszépítő szoftverbe. A korpusz mérete körülbelül 1,7 millió szövegszó, részletes adatait az 1. táblázat foglalja össze.

A COVID1001 fordítócsoporthoz 2020 márciusában alakult önkéntes egészségügyi (szakorvosok, biológusok, gyógyszerészek) és nyelvi szakemberek (fordítók, lektorok) közreműködésével. A csoport célja a betegtájékoztatók szövegtípusához hasonlóan (Kuna és Mány 2021) a tudásmegosztás, COVID19-cel kapcsolatos nemzetközi szakirodalomban elérhető információk magyarra fordítása és közzétevése, amelyeket egyrészt a laikus célközönségnek, másrészt a koronavírusos betegekkel foglalkozó szakembereknek szántak. A magyar nyelvű információk ingyenesen elérhetők minden érdeklődő számára a csoport weboldalán és Face-

book-profilján. A szakfordítók produktuma minden esetben szakmai és nyelvi lektoráláson esik át, majd felkerül a honlapra különböző kategóriákban, a nagyobb volumenű guideline-októl kezdve a rövidebb, folyamatábra jellegű összefoglalókig.

1. táblázat
A kutatás korpusza

	Angol forrásnyelvi korpusz	Magyar célnyelvi korpusz	Összesen
Szószám	893.059	827.760	1.720.819
Token	1.146.205	1.113.479	2.259.684
Mondatszám	78.318	81.145	159.436

A csoport által kiadott fordításokban összesen 300 fordító szakember vett részt, akiknek csoporton belüli aktivitása és korábbi fordítói tapasztalatuk és háttérük (egészségügyi vagy nyelvi háttérrel rendelkező fordító) változó. A csoporthoz való csatlakozáskor minden résztvevő alapos betanítási folyamaton megy keresztül. A fordítás a MemoQ fordítástámogató szoftverben ment végbe, melyhez a fordítók eszközbéli támogatást és használati eligazítást kaptak. A Discord felületén a résztvevők javasolhatnak szöveget fordításra, de a csoport tagjai felügyelik, hogy az érintett témák kiegyensúlyozottak legyenek. 2020 novemberétől a Magyar Orvosi Kamara tesz javaslatot a cikkek fontosságát illetően, amelyeket a fordítócsoporthoz készséggel elfogad. A cikkek forrása sokrétű, leggyakrabban a Lancet és New England Journal of Medicine (NEJM) oldaláról származnak az orvostudományi tanulmányok, míg a medium.com weboldaltól a közérdekű beteg tájékoztató szövegek.

3.2. Kvalitatív korpuszelemzés

A kutatás a tájékoztatókban szereplő információátadás stratégiáira és az érzelmi dimenzió nyelvi megjelenési formáira összpontosít. A szövegben használt regiszterek leírásához a manuális elemzésen túl a Sketch Engine Word Sketch funkció segítségével szűrtem olyan nyelvi egységeket, amelyek formális és informális (pl.: *no way, awesome*) stílusjegyekként szerepelhetnek. A betegségek és a betegek konceptualizálódásának vizsgálatára a szólistát vizsgáltam, valamint a Thesaurus funkció segítségével a lehetséges szinonimákra kerestem rá. Külön vizsgáltam a magázódó és tegeződő személyes névmások (pl.: *ön, önök, önnel, te, téged, veled*) lemmatizált alakjait, a magázás és tegezés személyjelölési konstrukcióit, a személytelen angol nyelvű szerkezetek (pl.: *it, there*) célnyelvi megjelenéseit, az inkluzív személydeixis (pl.: **ünk, *unk*) megjelenéseit. Vizsgáltam néhány forrásnyelvi (pl.: *suffering from, living with*) és célnyelvi (pl.: *szenvedő*) betegséghez kapcsolódó kollokáció lemmatizált alakját, valamint néhány ugyancsak betegséghez kapcsolódó fogalmi metafo-

rát (pl.: *harcol, küzd a betegséggel*). Mivel a felszólításra és a tiltásra a litotészek, a tagadó alakok alkalmasak, külön vizsgáltam a tagadást megvalósító módosítószókat (pl.: *nem*), mellékeveket (pl.: *tilos*) és privatív afixációs konstrukciókat (pl.: **less*). A nyelvi megjelenéseket minden esetben párhuzamos konkordanciával vizsgáltam, hogy képet kaphjak az adott nyelvi egységek szövegekörnyezetéről.

4. Információátadás és érzelmi dimenzió a fordításban

Ahogy arról korábban szó esett, a tájékoztató szövegek az egészségtudományi dokumentáció szerves részei, amelyeknek fő célja a tudásmegosztás, a szakemberek, illetve a laikus betegek és hozzátartozók tájékoztatása (Csontos 2021). Az egészségügyi szaknyelv szakember és laikusok közötti nyelvhasználati rétegének jellemzője, hogy a kommunikáció résztvevői eltérő szakmai ismeretekkel rendelkeznek (Kurtán 2003: 33), ezért az egészségügyi szakemberek közérthető módon igyekeznek átadni információkat a laikusok számára az ő anyanyelvükön. Mindennek nyomai az autentikus és a fordított szövegeken is azonosíthatók. Muñoz-Miquel (2012) és Mány (2021) kutatása rávilágít, hogy az intralingvális fordítás során a szelekciós folyamathoz tartozik, hogy a szöveg olvasója szempontjából nem relevánsnak vagy túl nehéznek ítélt szövegrészeket eltávolítsuk, releváns, fontos információkat adjunk hozzá a kulcsfogalmakhoz, alkalmazkodjunk a célközönség szociokulturális jellemzőihez, hogy az olvasó számára a szöveg explicitebbé, érthetőbbé váljon. Ezzel magyarázható, hogy számos szlengszerű, az egészségügyi kommunikációra nem jellemző nyelvi változat azonosítható a forrásnyelvi (FNYSZ) és a célnyelvi szövegben (CNYSZ). Ezzel az attitűddel a megnyilatkozó közvetlen, bizalmas viszonyt alakít ki a célközönséggel (Tátrai 2019). Erre feltehetőleg lehetőséget ad az interneten való megjelenés kötetlenebb jellege a nyomtatott szövegekkel szemben. A korpuszban számos kötetlen és informális nyelvi elem (1), (4) és szóbeli formulákra emlékeztető (2), (3) megszólalás azonosítható, ami arra enged következtetni, hogy a sokáig hierarchikus viszonyokon alapuló orvos-beteg kapcsolatban továbbra is egyre nagyobb szerepet kap a partnerség, a mellérendelt kapcsolat.

- (1) The mask is awesome!
- (1a) A maszk szuper dolog!

- (2) So let's talk about that.
- (2a) Úgyhogy akkor most foglalkozzunk ezzel!

- (3) OK, let's do this.
- (3a) Rendben, akkor tegyünk így!

- (4) No way.
- (4a) Ki van zárva!

A forrásnyelvi és a célnyelvi szövegekben is megfigyelhető az érzelmi dimenzió explicit kidolgozása abban esetben, ha pszichológiai nehézségeket érintő kérdések merülnek fel. Jellemző, hogy a szövegek szerkesztői hitelességük alátámasztására és a betegek megnyugtatására a mennyiség skaláris megjelenítésével bemutatják, hogy *sokan* (5) osztoznak egy adott álláspontban, megvalósítva ezzel a társas dimenziót; ellenben kevesen tartoznak ahhoz a mikroközösséghez, ahol komplikációk adódtak, így előtérbe kerül a beteg perspektívája (6). Míg az angolban az általános köznevek (5) és személytelen szerkezetek (6) kerülnek előtérbe, a magyarban a határozószók (5a) és a rejtett alany (6a) jelenik meg.

- (5) **A similar school of thought** exists about the effect of COVID-19 pandemic, some studies were carried out in the past 3 months to assess the psychological impact of this disease on healthcare workers.
- (5a) **Sokan** ehhez hasonló módon vélekednek a Covid19-világjárványról, az elmúlt 3 hónapban készült már néhány tanulmány a betegség egészségügyi dolgozókra gyakorolt pszichológiai hatásának felmérésére.
- (6) **There have been a small number of reported problems** with pregnancy or delivery (e.g. preterm birth) in babies born to mothers who tested positive for COVID-19 during their pregnancy.
- (6a) **Keves esetben számoltak be komplikációról** a terhesség vagy a szülés során (pl. koraszülés) azokban az esetekben, ahol a terhesség során az anyánál pozitív lett a víruseszteszt.

Leszögezhető, hogy – noha az orvosi szakszövegek kötött terminológiája jelentősen meghatározza a tájékoztató szövegek nyelvi jellemzőit – a szövegtípusban lényeges elem a beteg nézőpontjának érvényesítése (Kuna és Mány 2021). A felszólítások, megszólítások és tanácsok az autentikus és a fordított szövegekben is egyaránt azonosíthatók. Mindemelett számos személyjelölési konstrukció teszi lehetővé, hogy a betegek érzelmi dimenziója a fordításban akkor is megjelenjen, amikor ez a forrásnyelvi szövegben nem valósul meg, elsősorban a forrásnyelvi kultúrára jellemző tárgyilagosabb orvos-beteg kommunikáció és a nyelvek interlingvisztikai különbségei miatt. Az angol nyelvű szövegben intralingválisan nem megfigyelhető és/vagy a nyelvtani szabályok miatt nem megjeleníthető elemek (7), (8) az interlingvális fordítás folyamatában így megjelenhetnek. A betegeket (és több esetben az orvosoknak szóló tájékoztató anyagokban az orvosokat is) a magyar fordítók nem tegező személyes névmás (pl.: *ön, önnel*) lexikai betoldásával szólítják meg (7a), (8a) akkor is, ha a mondat a névmások megjelenítése nélkül is helyes lenne.

- (7) Otherwise, take time to establish why the patient has chosen to consult now (for example, are they or a family member very anxious, or are they concerned about a comorbidity?).

- (7a) Ellenkező esetben szánjon időt arra, hogy megtudakolja, miért akart a páciens **Önnel** konzultálni (például kifejezetten szorong-e ő vagy egy családtag, vagy aggódik-e bármely kísérőbetegség miatt?).
- (8) If breastfeeding and using infant formula, consider replacing formula feeds with breastfeeds.
- (8a) Ha **Ön** szoptat, és tápszert is ad gyermekének, érdemes a tápszeres etetéseket anyatejjel kiváltani.

A szövegekben megjelenik a személydeixis, amely a résztvevői szerepek megjelenítését végzi el, valamint az ahhoz szorosan kötődő attitűddeixis, amely a résztvevői szerepekhez kapcsolódó társadalmi viszonyokat teszi felismerhetővé. A magyar nyelvben a tegező és a magázó formák az attitűddeixis meghatározó nyelvi kifejezései, amelyek következtetni engednek a megnyilatkozók és a címzettek közötti egyenrangú, alá-, és fölérendelt társadalmi közelségre vagy távolságra (Csontos és Dér 2018: 29–30), az orvos-beteg kapcsolat jellemzőire, ahogy az intralingvális elemek között megfigyelhető informális nyelvhasználat (1), (2), (3), (4). Az orvos-beteg kommunikációban jellemzően magázó konstrukciókat írnak le a kutatások, elsősorban a *maga/maguk* névmások hiányával, az *ön/önök* (7a), (8a) névmások (Kuna és Mány 2021), a tetszikelés (Kuna 2016) és további személyjelölési konstrukciók alkalmazásával. Utóbbira példa a magyar fordítások esetén a magázó igei személyrag (9a) használata.

- (9) Reduce spread of virus - follow current government 'stay at home' advice.
- (9a) Vírusterjedés csökkentése - kövesse a kormány aktuális tanácsait a **„Maradjon otthon!”** felhívásra vonatkozóan.

A tegezés és a magázás nem kapcsolhatók egyértelműen pozitív vagy negatív archoz (Csontos és Dér 2018), de szoros kapcsolatban állnak a társas viszonyok alakulásával, a közelítés-távoltítás dinamikájával, a társas konstruktivitással (Domonkosi 2019). A magyar nyelvben a tegeződés megvalósulhat névmási formában (10a) és inflexiós elemek használatával (10a), (11a). A korpuszban azonosított tegező formák megjelenítése a társas viszonyok kialakítását, a partnerség és a mellérendeltség kidolgozását, a bizalom felépítését szolgálja, ahogy az nyomtatott tájékoztató anyagokban is egyre inkább megfigyelhető (Mány 2021).

- (10) It is good to talk about worries and listen to children and young people's concerns. Try to make time and space for children and young people to talk to you.
- (10a) Jó, ha beszélünk a gondokról, és meghallgatjuk a gyerekek és fiatalok aggodalmait. **Próbálj** meg időt és teret biztosítani neki ahhoz, hogy beszélni tudjon **veled**.

- (11) It is also hard to control what thoughts pop into our heads, so rather than saying “Don’t think about it”, encourage them to notice the thought but try not to engage in it (e.g., “There’s the annoying worry thought again, what can you think about instead?”)
- (11a) Mivel nehezen tudunk uralkodni afelett, hogy milyen gondolataink támadnak, ezért ahelyett, hogy azt **mondanád**: „Ne gondoldj rá!”, **bátorítsd**, hogy vegye észre a gondolatot, de ne hagyja, hogy az teljesen lefoglalja (pl. „Már megint itt van az a nyugtalanító gondolat, milyen más dologra tudnál helyette gondolni?”).

A megnyilatkozók és a célközönség gyakran többes szám első személyben, az adott diskurzusközösségben együttesen szereplő entitásként jelenik meg. A rejtett alanyként (12a), (14a), (15a) vagy személyjelölési inflexiók morféimával (13a) szereplő személydeixis inkluzív természetű, hiszen a megnyilatkozón túl a célközönséget is magába foglalja.

- (12) Covid-19 – A Reminder to reason
 (12a) COVID-19 – Ne feledkezz**ünk** meg az észszerűségről!
- (13) Avoid touching your face with your hands, especially your mouth, nose, or eyes.
 (13a) Kerülendő az arc megérintése kézzel, különösen ne nyúljunk a **szánkba**, **orrunkba** vagy **szemünkbe**.
- (14) Avoid routine TTEs (for cardiac studies, see: “Cardiac Complications of COVID” chapter).
 (14a) **Kerüljük** a rutin szívultrahangot (a kardiológiai vizsgálatokról lásd „Kardiológiai komplikációk COVID19-ben” c. fejezetet)!
- (15) First, Do No Harm.
 (15a) Először is, ne **csináljunk** bajt!

A többes számú első személyű formák sokféle közléstartalom hordozói, mert különféle jelentést, érzelmi viszonyulást és stiláris árnyalatot fejeznek ki. Amikor a ’mi’-t a megnyilatkozó csupán áttételesen vonatkoztatja önmagára, a címzettel való azonosulását, közösségvállalását fejezi ki (Laczkó és Tátrai 2015), és ez a fajta empátiás nyelvhasználat leginkább az orvos-beteg találkozásokra jellemző (H. Varga 2017). A fenti pragmatikai funkciók jól szemléltetik az elmúlt évtizedekben bekövetkezett és folyamatosan alakuló szemléletváltást, amelyben az orvos-beteg kapcsolat tekintélyelvű természetét egyre inkább átveszi az egyenrangú, a laikusok bevonásán alapuló nyelvhasználat és megközelítés, ahogy arra a korábbi stratégiáknál is utaltam.

Mivel a fordítók igyekeznek a célnyelv nyelvi és kulturális sajátosságait szigorúan követni, olyan kollokációkat is használnak, amelyeknek konnotációja eltérő lehet a forrásnyelven és a célnyelven. Számos guideline elérhető a betegségek és a betegek, valamint a hozzájuk társított helyes terminológia használatáról, a terminusok által megjelenített érzelmi dimenzióról, és korábbi kutatások is felhívják a figyelmet a szaknyelvoktatók, a fordításoktatók és az orvostanhallgatók terminushasználatának egységesítésének és pontosságának fontosságára az egészség-tudományi dokumentáció területén (Fogarasi et al. 2019). A Disability Language Style Guide (2021) például javasolja a *suffer from sg*, *victim of sg* terminusok helyett a *person with sg* használatát. Az angol forrásnyelvi korpuszban 80 *suffer* szótóbból képzett terminus (*suffer*, *suffering*, *suffered*, *suffers* stb.) szerepel, míg a magyar alkorpuszban 1121 *szenved* szótóbból képzett szóalak (*szenved*, *szenvedő*, *szenvednek*, *szenvedett* stb.) azonosítható. A *with* prepozíció (16) magyar megfeleltetése a korpuszban 682 alkalommal *szenvedő* (16a).

- (16) No infants born to **mothers with COVID-19** have tested positive for the COVID-19 virus.
- (16a) **COVID19-ben szenvedő** anyák újszülöttjeinek nem volt pozitív SARS-CoV-2-vírus teszt.

Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a magyarban az angol *living with* kifejezéssel ellentétben a *-ban/-ben szenvedő* kollokáció rögzült. Számos betegség megnevezése ment keresztül hasonló átalakuláson. A HIV vírus megjelenése és elterjedése a szakma és az érintettek képviselőinek elvárásaihoz igazodva számos megnevezést eredményezett (Callen 1997):

Victim/Person with AIDS (PWA), victim, patient, sufferer, PLWA (Person Living With AIDS), PLWHA (People Living With HIV/AIDS), PLWArc (Person Living With AIDS-related Condition), PISD (Person With Immune System Disorders)

Egy szövegelemzésen és kérdőíves felmérésen alapuló kutatás (Mány 2021) kimutatta, hogy az angol mintához alkalmazkodva a magyar nyelvben is elterjed a *HIV-vel élő* kifejezés. Noha az eufemisztikus megfogalmazás szorosan összefügg a betegség stigmatizált és tabuizált természetével, feltételezhető, hogy az angol nyelv térhódítása miatt a jövőben hasonló tükörjelenségek keletkeznek további betegségek megnevezésében, amelyekhez a fordítóknak szükséges alkalmazkodniuk, igazodva az egészségügyi szakemberek ajánlásaihoz és a betegek elvárásaihoz. A kutatás folytatásában érdemes megvizsgálni további tükörjelenségeket (Varga 2019), hogy van-e különbség autentikus és fordított magyar alkorpuszok között a koronavírusos betegek megnevezésében. A Google (2022. február 4-én) 202.000 találatot azonosít a *COVID19-ben szenvedő* terminus keresésekor; és lényegesen több, összesen 381.000.000 találatot a *COVID19 fertőzött* terminus keresésekor. Valószínű

núsítható, hogy az eltérő nyelvű és kultúrájú közösségeket érintő világjárvány, valamint a járvány kapcsán felgyorsult információáramlás a terminusok alakulásának folyamatát is felgyorsítja, a terminusalkotási módozatok pedig igazodnak az angol lingua franca formái sajátosságaihoz. Az egészségügyi dokumentációban alkalmazandó terminológiai irányelvek azonban nem mindig tudnak megvalósulni a gyakorlatban, hiszen a dokumentáció gyakran több orvosi szakterület képviselőinek bevonásával készül, illetve intézményenként eltérő lehet a terminushasználati gyakorlat (Fogarasi és Patonai 2021). Mindez fokozott körültekintésre inti a fordítókat.

Megfigyelhető, hogy a társadalmilag és pszichológiailag érzékeny állapotokat jelölő terminusok gyakran összetettek, az egyén jelölésére használt főnévhez gyakran folyamatos melléknévi igenevek vagy melléknevek kapcsolódnak, amelyekhez társhatározói bővítményekben kapcsolódó egységekben jelennek meg a konkrét állapotmegjelölések, ahogy arra a következő terminusok rámutatnak (Köznevelési törvény, 2. Értelmező rendelkezések, 4. §13.):

- a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermek, tanuló;
- sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló;
- hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, tanuló;
- kiemelt figyelmet igénylő gyermek, tanuló.

Ahogy a fenti példa is mutatja, az egészségügy és a társadalmi nehézségek leírásakor gyakran találkozunk metaforákkal, amelyek gyakran kötődnek háborús, harci képekhez. A rákhoz és a COVID19-hez kötődően is gyakran jelennek meg háborús metaforák (Marron et al. 2020). A jelen kutatás arra enged következtetni, hogy a fordítók akkor is alkalmaznak metaforákat, amikor a forrásnyelvi szöveg neutrális érzelmi töltetű igéket használ, megjelenítve ezzel a betegek érzelmi dimenzióját. A korábban bemutatott kollokációk és metaforák használata miatt a FNYSZ és a CNYSZ más érzelmi töltetet kap, más konnotációk születnek.

- (17) This is more common in people who are older or **have** other health problems like heart disease, diabetes, lung disease or cancer.
- (17a) Ez sokkal gyakoribb az idős embereknél, vagy azoknál, akik más egészségügyi problémával is **küzdének**, mint pl. szívbetegség, cukorbetegség, tüdőbetegség vagy rák.

A fordítástudomány antonim fordításnak nevezi azt a műveletet, amelyben a forrásnyelvi jelentést vele ellentétes célnyelvi jelentéssel cseréljük fel előjelváltással, nézőpontváltással, nyomatékosító vagy enyhítő előjelváltással (Klaudy 2014: 126). Számos példa mutatja, hogy a fordítás folyamatában az antonim fordítás keretében változik a megengedés (18) és a tiltás (18a), (19a), (20a) eszköze, a javaslat (19), a felszólítás (19a), (20) stratégiája, valamint a pozitív (*empathy*) és a negatív (*ijesztő*) pólusok közötti váltakozás (21), (21a).

- (18) **No reuse allowed** without permission
 (18a) **Tilos** engedély nélkül felhasználni.
- (19) A mother with confirmed COVID-19 or who is a symptomatic PUI **should take** all possible precautions to **avoid** spreading the virus to her infant.
 (19a) Az igazoltan fertőzött vagy jelenleg COVID19 irányában kivizsgálás alatt álló anya **tegyen** meg minden lehetséges megelőző intézkedést, hogy **ne adja át** gyermekének a vírust.
- (20) **Take breaks** from the news.
 (20a) Időnként **ne hallgasson** vagy olvasson híreket!
- (21) **Approach** this conversation with **empathy**.
 (21a) **Nem kell**, hogy ez egy **ijesztő** beszélgetés legyen.

Jellemző továbbá, hogy a FNYSZ és a CNYSZ személyjelölési konstrukciói eltérhetnek egymástól. A fordítók a rájuk jellemző általános explicitációs törekvéseken túl akkor is igyekeznek nominális lexikai betoldásokra (22a), amikor a célnyelvi szöveg értelmezése valójában nem kívánja meg az egyértelműsítést, így az angol forrásnyelvi főnévi csoportokból (22), (23), (24) a fordított szövegekben gyakran birtokos személyjellel képzett főnevek szerepelnek (22a), (23a), (24a).

- (22) **An electrocardiogram** needs to be examined before taking the drug.
 (22a) A gyógyszer adása előtt meg kell vizsgálni **a beteg EKG-ját**.
- (22) Place over **face** and **eyes** and adjust the headband to fit.
 (22a) Helyezze az arca és szeme elé, és állítsa be a fejpántot!
- (22) Clean **hands** with alcohol gel.
 (22a) Fertőtlenítse a **kezét** alkoholos kézfertőtlenítő géllel!

5. Összegzés

A tanulmányban az egészségügyi kommunikáció központi szövegtípusát, a tájékoztató szövegeket elemeztem funkcionális pragmatikai keretben angolról magyarra fordított párhuzamos, körülbelül 1,7 millió szövegszóból álló COVID19 szövegtípuson manuális és gépi eszközökkel. A szövegtípus célja a tudásmegosztás, ezért a kutatásban azt vizsgáltam, hogy milyen intralingvális és interlingvális fordítói stratégiákkal valósul meg az információk átadása, illetve a betegek bizalmának elnyerése, érzelmeik megjelenítése. Az elméleti keret lehetőséget ad a társas viszonyok, a kulturális és érzelmi elemek vizsgálatára, a szövegtípus funk-

ciójának elemzésére és a fordítási stratégiák leírására. Az eredmények alapján a szövegek szerzői igyekeznek a partnerség kialakítására, gyakran informális nyelvi elemeket alkalmazva szólítják meg a laikus célközönséget. Hitelességük alátámasztására és a betegek megnyugtatására a társas viszonyokat nyelvileg megjelenítik. A felszólítások, a megszólítások és a különböző személyjelölési konstrukciók lehetőséget adnak a beteg személyének szövegben való megjelenítésére, ezáltal a laikusok bevonására, a szövegek személyes jellegének kidolgozására. A magázó formák mellett megjelennek a tegező formák, illetve a többes szám első személyű inkluzív személydeixis, amelyek ugyancsak erősítik az orvos-beteg kapcsolat partnerségen alapuló nyelvi vetületeit. Az autentikus és a fordított szövegben eltérőek lehetnek a betegségeket és a betegeket megjelenítő kollokációk és metaforák, amelyek az angol lingua franca okán gyakran tükörjelenségként kerülnek át a magyar nyelvbe, kihívások elé állítva a célnyelvi megfelelőket kereső fordítókat. Jellemző továbbá az antonim fordítás, a negatív és a pozitív pólus közötti eltolódás a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben.

Irodalom

- Callen, M. 1997. AIDS: The Linguistic Battlefield. In: Logan, C. (ed.) *Counterbalance: Gendered Perspectives on Writing and Language*. Peterborough, OT: Broadview Press. 308–313.
- Csontos N. 2021. A tudásmegosztás módja szakszövegekben. A szakszövegtípus lehetséges értelmezése. In: Fóris Á., Bölcskei A. (szerk.): *Nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén*. Budapest: KRE, L'Harmattan. 93–122.
- Csontos N., Dér Cs. I. 2018. *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. Elérhető: http://www.kre.hu/ebook/images/CsontosNora_DerCsilla_web.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Disability Language Style Guide. 2021. National Center on Disability and Journalism. Elérhető: <https://ncdj.org/style-guide/> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Domonkosi Á. 2019. „...azt szoktam mondani: én így tudok Önnel dolgozni, magázódom...” Metadiskurzusok a terápiás gyakorlat megszólításairól. In: Laczkó K., Tátrai Sz. (szerk.) *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE Eötvös Collegium. 335–357. Elérhető: <http://honlap.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/02/Kontextualizacio.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Fogarasi K., Csongor A., Schneider, P. 2019. Are ICD-10 categories suitable for diagnosing injuries? Multidisciplinary analyses of the English, German, and Hungarian ICD-10 diagnosis categories. *Scripta Manent* Vol. 13. No. 2. 112–132. Elérhető: <https://scripta-manent.sdutsj.edus.si/ScriptaManent/article/view/283> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Fogarasi K., Kránicz R., Halász R., Barta A., Hambuch A. 2021. A betegközpontú diagnózisközlés gyakorlati oktatása. *Porta Lingua* 161–174. DOI: <https://doi.org/10.48040/PL.2021.13> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)

- Fogarasi K., Patonai Z. 2021. Az egészségügyi dokumentáció szerepe és jelentősége. Az akut ellátással, sérülésekkel és a halál okával kapcsolatos orvosi dokumentumok. In: Fóris Á., Bölcseki A. (szerk.) *Tartalomfejlesztés és dokumentáció. Nyelvészeti kutatások*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. 265–288.
- Győrffy Zs., Békási S., Szathmári-Mészáros N., Németh O. 2020. A telemedicina lehetőségei a COVID–19-pandémia kapcsán a nemzetközi és a magyarországi tapasztalatok és ajánlások tükrében. *Orvosi Hetilap* 161. évf. 24. sz. 983–992. DOI: <https://doi.org/10.1556/650.2020.31873> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- H. Varga M. 2017. Kis es mic vogmuk? A többes számú első személyű nyelvi formák funkcionális vizsgálata. *THL2: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* No. 1–2. 133–144. Elérhető: http://real.mtak.hu/73224/1/EPA01467_thl2_2017_01-02_133-144.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Illésné Kovács M., Simigné Fenyő S. 2009. Gyógyszerészeti kísérőiratok kommunikációs szempontú elemzése Hymes szociokulturális modellje alapján. In: Geccső T., Sárdi Cs. (szerk.) *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Budapest, Székesfehérvár: Tinta Könyvkiadó. 121–127. Elérhető: <https://docplayer.hu/1038186-A-kommunikacio-nyelvészeti-aspektusai.html> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Klaudy K. 2014. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica. DOI: [10.1556/9789634541943](https://doi.org/10.1556/9789634541943)
- Kuna Á. 2016. Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? *Magyar Orvosi Nyelv* 16. évf. 2. sz. 75–79. Elérhető: https://diagram.elte.hu/kutatok/kuna_agnes (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Kuna Á., Mány D. 2021. Rák, tumor, NPL. A betegtájékoztató szövegtípusának terminológiai kérdései. In: Fóris Á., Bölcseki A. (szerk.) *Tartalomfejlesztés és dokumentáció. Nyelvészeti kutatások*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. 361–386. Elérhető: <http://real.mtak.hu/id/eprint/129644> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Marron, J. Dizon, S. D., Symington, B., Thompson, M.D., Rosenberg, A. R. 2020. Waging War on War Metaphors in Cancer and COVID-19. *JCO Oncology Practice* Vol. 16. No. 10. 624–627. DOI: <https://ascopubs.org/doi/full/10.1200/OP.20.00542>
- Mány D. 2021. *Eufemizmus az orvosi szakfordításban. Doktori disszertáció*. Budapest: ELTE BTK. DOI: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/58198>
- Mikle R., Serly J., Papp E., Novák Zs., Szemők I. 2020. *Fordítási segédlet és helyesírási összefoglaló*. (letölthető: a COVID1001 fordítócsoporthoz privát Discord felületéről)
- Muñoz-Miquel, A. 2012. From the original article to the summary for patients: Reformulation procedures in intralingual translation. *Linguistica Antverpiensia* No. 11. 187–206.
- Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Sz. 2019. A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága az elemi és az összetett mondatokban. In: Laczkó K., Tátrai Sz. (szerk.) *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE Eötvös Collegium. 13–29. Elérhető: <http://honlap.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/02/Kontextualizacio.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)

- Tolcsvai Nagy G. 2006. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 64–90.
- Varga É. K. 2019. A tükörjelenségek vizsgálatának módszertani kérdései. In: Forgács T., Németh M., Sinkovics B. (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 323–334. Elérhető: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/64026> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)

Internetes hivatkozások

- COVID1001 fordítócsoport <https://www.covid1001.hu> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Lancet <https://www.thelancet.com/> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- Medium <https://medium.com/> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)
- NEJM <https://www.nejm.org/> (utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 22.)

A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások

Szlávik Szilárd

E-mail: szlavik.szilard@gmail.com

Kivonat: A jelen tanulmány a gépi fordításhoz kapcsolódó, a fordítástudományi vizsgálatok szempontjából alapvető fogalmakat és terminusokat mutatja be a hazai és a nemzetközi szakirodalom áttekintése révén. Ez magában foglalja a számítógépes nyelvészet elhelyezhetőségét a tudományok rendszerébe; a gépi fordítás és a CAT fogalmának különböző meghatározásait; a kérdést, hogy a géppel fordított szöveg mesterséges vagy természetes nyelvű-e; az utószerkesztés lehetséges definícióit és típusait; a fordítás, a lektorálás és az utószerkesztés kapcsolatát, valamint az utószerkesztés szerepét a fordítási folyamatban. A szakirodalom összefoglalásán túl a tanulmány rámutat a fogalmak közötti ellentmondásokra, illetve javaslatokat tesz néhány ilyen ellenmondás feloldására.

Kulcsszavak: gépi fordítás, géppel fordított szöveg, számítógépes nyelvészet, CAT, utószerkesztés, lektorálás

1. Bevezetés

1.1. Tárgya-e a nyelvtudománynak a gépi fordítás?

A gépi fordítás, a gépi fordítás által előállított szövegek és az utószerkesztés vizsgálatának helye a nyelvtudományban – és ezáltal a fordítástudományban – a számos létező eredmény ellenére korántsem olyan egyértelmű, mint ahogyan az első pillantásra tűnhet. Ehhez először vizsgáljuk meg a nyelvtudomány definícióin belül azt, hogy a nyelvészek mit is tekintenek tudományterületük tárgyának.

Kenesei a nyelvekről és a nyelvtudomány tárgyáról úgy fogalmaz, hogy „nyelven» mindig valamely természetes nyelvet kell értenünk. A nyelvészet [...] feladata éppen az, hogy leírja a különböző természetes nyelveket” (Kenesei 2011: 252). Hasonló megközelítéssel találkozunk Saussure-nél is, aki azt mondja, hogy

a „nyelvtudomány anyagát [...] az emberi nyelv valamennyi megnyilvánulása alkotja” (Saussure 1997: 37 – B. Lőrinczy Éva fordítása), illetve Kálmán és Trón könyvében is, akik a nyelvészet feladatait a következőképp foglalják össze: „[n]em könnyű meghatározni, mi is az emberi nyelv. A nyelvészet is leginkább csak a nyelv használatában [...] megfigyelhető szabályszerűségeket tudja azonosítani. [...] Mindezeket a vizsgálatokat a nyelvészet és a nyelvtudomány körébe sorolhatjuk” (Kálmán és Trón 2007: 10).

A nyelvtudomány feladatát „szigorúban” határozza meg Chomsky, aki szerint a nyelvészetnek a kompetenciával (*competence*), azaz a beszélő és hallgató nyelvvel kapcsolatos tudásával kell foglalkoznia, nem pedig a performanciával (*performance*), azaz a tényleges nyelvhasználattal egy adott szituációban. Úgy véli, hogy az utóbbi vizsgálatának csak abban az esetben van értelme, ha az a kompetencia megismerését támogatja (Chomsky 1965: 4).

Habár az említett szerzők szemlélete és a nyelvtudományról alkotott elképzelése bizonyos szempontokból jelentősen eltér egymástól, egyetértés látszik abban, hogy a nyelvtudomány tárgyának a természetes emberi nyelvet tekintik.

1.2. A számítógépes nyelvészet

A nyelvtudomány fejlődésével párhuzamosan, a 20. század közepén megjelenik a gépi fordítás és ennek hatására hamarosan a számítógépes nyelvészet (Prószéky 1989: 3). A számítógépes nyelvészet (amelyet egyes szakirodalmakban újabban nyelvtechnológiának is hívnak) olyan interdiszciplináris terület, amelynek pontos hovatartozásáról sem mindig uralkodott konszenzus a szakirodalomban. Kálmán és Trón (2007: 11–12) a nyelvtudomány alábbi területeit említik:

- elméleti vagy általános nyelvészet, amely a nyelvi jelenségek általános törvényszerűségeivel foglalkozik;
- leíró nyelvészet, amely egy-egy nyelv grammatikáját írja le;
- határtudományok, amelyek bár a nyelvekkel kapcsolatos szabályszerűségeket kutatják, ezen kutatások középpontjában mégsem a nyelvi rendszer áll (pl. szemiotika, pszicholingvisztika stb.);
- alkalmazott nyelvészet.

Az alkalmazott nyelvészet alatt a szerzőpáros a számítógépes nyelvészetet és a nyelvoktatás módszertanát említi, felfogásuk szerint tehát a számítógépes nyelvészet a nyelvészet egyik ága, az alkalmazott nyelvészeti tudományok egyike, melynek célja „hosszú távon az automatikus beszéd felismerés, illetve beszéd szintézis, az automatikus fordítás, nyelvi rendszerek automatikus tanulásának modellezése, azaz a különböző nyelvi viselkedésformák gépi »utánzása«, szimulálása” (Kálmán és Trón 2007: 12).

Ettől némileg eltérően tekinti Kis és Prószéky a tudomány elhelyezkedését. Úgy vélik, hogy a számítógépes nyelvészet vagy [...] nyelvtechnológia interdisz-

ciplináris műszaki tudomány, amely az informatika, a nyelvészet és a matematika bizonyos ágait köti össze (Kis és Prószéky 2011: 257).

Ha a magyar felsőoktatási intézmények képzései között keressük a számítógépes nyelvészetet, önálló szakot nem, csupán specializációkat és szakmai modulokat találunk a nyelvészeti képzések között (Fóris 2021, felvi.hu):

- Választható specializáció az elméleti nyelvészet mesterképzésben (MA), amelyet 2022 szeptemberében három intézmény tervez indítani: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara.
- Választás szerinti szakmai modul az alkalmazott nyelvészet mesterképzésben (MA), amelyet 2022 szeptemberében négy intézmény tervez indítani: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara, valamint a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara.

Összességében tehát az látszik, hogy a felsőoktatásban tanulók elsősorban ezekkel a lehetőségekkel találkozhatnak, ha számítógépes nyelvészettel kapcsolatos ismereteket szeretnének elsajátítani. Magyarországon az előzőek alapján erre a tudományterületre leginkább a bölcsészettudományokhoz sorolt, MA-képzettséget nyújtó szakokon lehet belépni. Nemzetközi szinten azonban nem mindenütt ugyanezek a lehetőségek állnak rendelkezésre. A Stuttgarti Egyetemen például a Computer Science, Electrical Engineering and Information Technology terület alatt találjuk az Institute of Natural Language Processing intézetet, amely olyan, önálló képzést nyújt, melynek végén MSc (Master of Science in Computational Linguistics) fokozat szerezhető (daad.de, uni-stuttgart.de) – ez a fokozat inkább a terület műszaki besorolására utal.

A fentiekben megvizsgáltuk a nyelvtudomány tárgyát és áttekintettük a számítógépes nyelvészet legfontosabb feladatait. Ez alapján felmerült bennem a kérdés, hogy – a bemutatott definíciók értelmében – a gépi fordítások vizsgálata besorolható-e a nyelvtudomány vizsgálati körébe. A válasz megtalálásához kulcsfontosságú, hogy tekinthetünk-e egy gép által készített szöveget természetes nyelvű szövegnek. A tanulmány célja e kérdés vizsgálata az erre vonatkozó szakirodalom tanulmányozása segítségével.

2. A gépi fordítás és a géppel fordított szöveg

2.1. A gépi fordítás és a számítógéppel támogatott fordítás

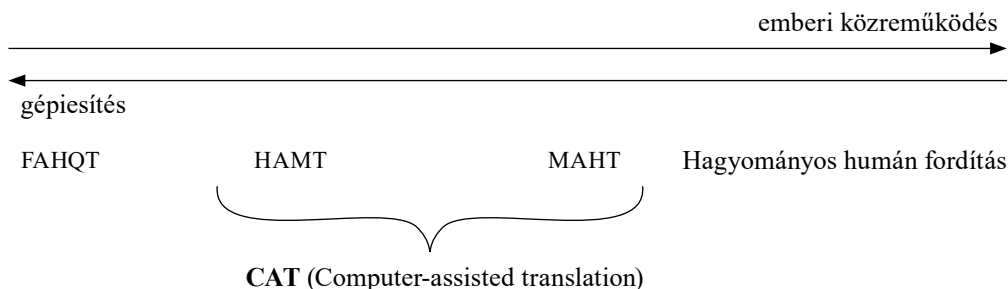
Mielőtt részletesebben beszélhetnénk a gépi fordításról, szükség van arra, hogy a gépi fordítás fogalmát (MT – *machine translation*) elkülönítsük a CAT-tól, amelyet magyarul általában számítógéppel támogatott fordításnak nevezünk – fontos azonban megjegyezni, hogy az angol nyelvű szakirodalomban a CAT szónak kétféle jelentésével is találkozhatunk: *computer-aided translation* vagy *computer-assisted translation*.

Az egyik ismert megkülönböztetési mód szerint a CAT (*computer-aided translation*) számítógépes szoftverek használatát jelenti, amelyek támogatják a fordítók munkáját, de a fordítás elvégzése alapvetően emberi feladat marad. Ezzel szemben gépi fordítás (MT) során magát a fordítást gép végzi, humán beavatkozásra csupán kisebb mértékben (pl. post-editing) lehet szükség (Bowker és Fisher 2010).

A CAT fogalmát teljesen másképp kezeli Hutchins és Somers (1992), továbbá Austermühl (2001) is ugyanebből a megközelítésből indul ki. Véleményük szerint a humán fordítás és a gépi fordítás egy spektrum két végén helyezkedik el, a két véglet között többféle „együtműködés” lehetséges (1. ábra).

1. ábra

A humán és gépi fordítás (Hutchins és Somers 1992 – saját fordítás)

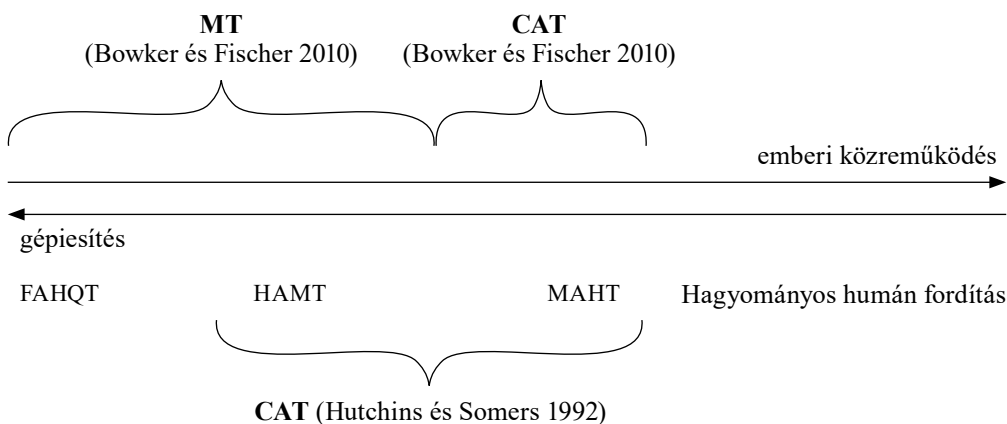
Az 1. ábrán látható, hogy az egyenes egyik végén a teljesen automatizált, kiváló minőségű gépi fordítás (FAHQT – *fully automatic high quality translation*) helyezkedik el, amely azt jelenti a gyakorlatban, hogy az automatikusan, géppel készített fordításhoz nincs szükség semmilyen humán beavatkozásra. Az egyenes másik vége a hagyományos humán fordítást jelöli, amely mindenféle számítógéphasználatot nélkülöz. A kettő között helyezkedik el az ember által támogatott gépi fordítás (HAMT – *human-aided machine translation*) és a géppel támogatott humán fordítás (MAHT – *machine-assisted human translation*) (Hutchins és Somers 1992). A HAMT esetében egy számítógépes rendszer végzi a fordítást, amelyet az emberi fordító szükség esetén támogat (pl. utószerkesztéssel) – tulajdon-

képpen ez a HAMT terminus felel meg leginkább a Bowker és Fisher (2010) által alkalmazott gépi fordítás (MT) terminusnak. A MAHT esetében az ember által támogatott gépi fordítással szemben a fordítás alapvetően a fordító feladata, amelyet gépi eszközök támogatnak (pl. szövegszerkesztő, helyesírás-ellenőrző stb.). Ha a MAHT definícióját összevetjük Bowker és Fisher (2010) terminusaival, megállapíthatjuk, hogy a MAHT nagyjából megegyezik azzal, amit ők számítógéppel támogatott (*aided*) fordításnak, azaz CAT-nek neveznek.

Mivel a MAHT és a HAMT közé nem húzható éles határvonal, illetve bizonyos rendszerek esetében nehéz lehet eldönteni, hogy az első vagy a második csoportba tartoznak, Hutchins és Somers (1992) a két terminust együttesen CAT-nek (*computer-assisted translation*) nevezi, amely így a két altípus alatti összes rendszert és jellemzőt magában foglalja. A fejezetben bemutatott definíciók egymáshoz való viszonyát a 2. ábra szemlélteti:

2. ábra

A CAT és MT definíciók egymáshoz való viszonya (Hutchins és Somers (1992) ábrája a Bowker és Fisher (2010) által használt definíciókkal)

Az áttekinthetőség és egyértelműség kedvéért a jelen tanulmányban a számítógéppel támogatott fordítás (CAT) és a gépi fordítás (MT) terminusokat és rövidítéseket a magyar fordítástudományban véleményem szerint gyakrabban használt értelemben, azaz a Bowker és Fisher által is használt jelentésben alkalmazom. Ennek megfelelően a CAT a fordítástámogató szoftverek (pl. MemoQ, Trados) használatára utal, míg az MT a gépi fordítómotorokra (pl. DeepL).

2.2. A neurális gépi fordítás

A gépi fordítás gyakorlatilag a számítástechnika tudományával egyidős, és eleinte a humán fordítást volt hivatott kiváltani, mígnem a kutatók felismerték, hogy ez a feladat nem lenne túl egyszerű, hiszen míg az emberek tudással, kreativitással és asszociációs képességekkel rendelkeznek, a gép csak azt tudja, amit megtanítanak neki. Mára azonban a cél sokkal inkább a megértés, az információkinyerés és az emberi munka támogatása lett, melyben a legjelentősebb áttörést a neurális gépi fordítás (*neural machine translation*, NMT) megjelenése jelentette (Yang 2018).

Bár az NMT megjelenése előtt többféle gépi fordítási technológia is napvilágot látott, az új módszer előnye elődeihez képest az önálló tanulásra való képesség, azaz hogy a rendszer a saját hibáiból tanul és fejlődik (Yang 2018). A Hunnect Kft. felmérése szerint a gépi fordítást alkalmazó, magyar szakfordítók nagy része NMT fordítómotorokat alkalmaz, 41%-uk a DeepL-t, míg 25%-uk a Google fordítót (Hunnect 2021).

Teixeira (2020) az NMT-vel kapcsolatban kiemeli, hogy sokkal természetesebben hangzó szövegeket készít, mint elődei és azt, hogy ez a technológia tette egyáltalán megfontolandó lehetőséggé az utószerkesztést számos olyan nyelvpárban, amelyben korábban a géppel fordított szöveg minősége túl gyenge volt ahhoz, hogy dolgozni lehessen velük. Megkülönböztet általános (pl. Google, Bing, DeepL) és specifikus (Tilde, Kantan MT) fordítómotorokat és megjegyzi, hogy több fordítóiroda is tiltja bizonyos gépi fordítómotorok alkalmazását adat- és információbiztonsági okokra hivatkozva. Továbbá azt mondja, hogy az általános motorok általános szövegek fordításában jók, de a speciális terminológia esetében már nem feltétlenül (Teixeira 2020: 214). Az NMT-vel készült szövegek utószerkesztésével kapcsolatban összegyűjtötte azokat a jellemzőket, amelyek eltérnek a korábbi (statisztikai alapú) fordítókhoz képest (Teixeira 2020: 215):

- a szövegek általános konzisztenciája a statisztikai rendszerek kimenetéhez hasonló;
- az NMT-nél a terminológia kevésbé konzisztens;
- idiomatikusabb nyelvhasználat;
- pontatlanabb;
- természetesebb hangzás;
- kihagyások is előfordulnak.

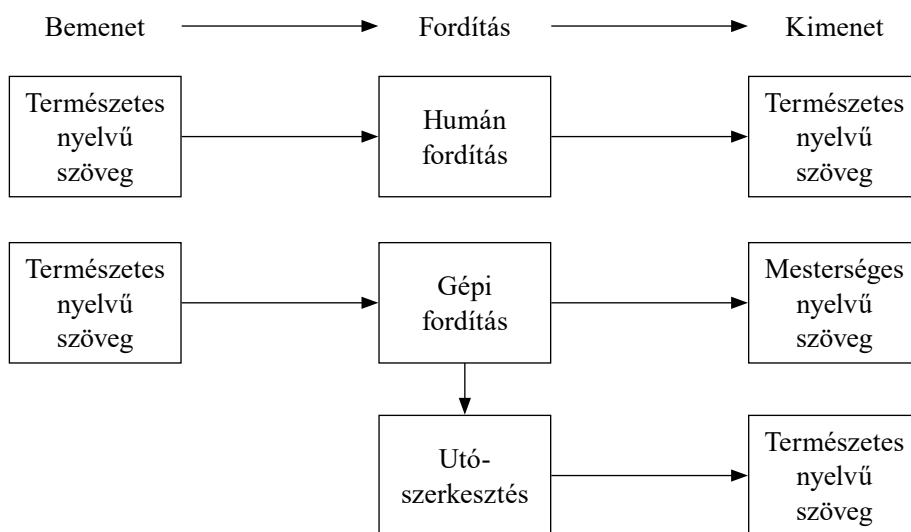
A kihagyások, a pontatlanság és a kevésbé konzisztens terminológia miatt érvelhetünk amellett, hogy az NMT utószerkesztése során nem célszerű egynyelvű szerkesztést alkalmazni.

2.3. A gépi fordítás eredményeként keletkezett szöveg

Prószéky felfogásában a „teljes [gépi] fordítási folyamatban a kiinduló és az eredményül adott »kód« természetes nyelvű. Ha a számítógépet bele vesszük a folyamatba, lesz olyan szint, ahol az átalakítás folyamatán mesterséges nyelven [...] fogalmazódik meg az információ” (Prószéky 1989: 1). Másképp vélekedik azonban Sager, aki azt mondja, hogy minden MT-rendszer által generált output mesterséges nyelvű (Sager 1994: 256). Ennek – számos egyéb mellett – legfőbb indoka az a többi mesterséges nyelvvel közös jellemző, hogy bár ennek a nyelvnek is lehet pragmatikai dimenziója (csak abból a tényből eredően is, hogy ezeket a szövegeket gyakran a humán fordításokkal párhuzamosan, vagy akár azok helyett is használják), mégsem beszélhetünk szövegszintű grammatikáról, tehát az MT-rendszerek gyakorlatilag a saját, korlátozott nyelvüket használják (Sager 1994: 257). Hasonló álláspontot tükröz Varga disszertációja, melyben a szerző kijelenti, hogy „[a] géppel fordított szöveget mesterséges nyelvű szövegnek kell tekintenünk” (Varga 2011: 23). Sager a humán és gépi fordítás közötti különbséget az alábbi ábrával szemlélteti:

3. ábra

A humán és a gépi fordítás különbségei (Sager 1994: 258 – saját fordítás)

A 3. ábrán látható, hogy a humán fordítás bemenete és kimenete is természetes nyelvű, Sager a gépi fordításnál csak a bemenet tekinti természetes nyelvűnek, a kimenetet már nem. Erről a kimenetről Sager azt mondja, hogy olyan produktumok, amelyek vagy olyan felhasználóknak szólnak, akik képesek a mesterséges nyelvű szövegek olvasására, vagy utószerkesztőknek, akik a mesterséges nyelvű szöveget természetes nyelvű szöveggé alakítják.

Hasonlóan vélekedik Varga is, aki disszertációjában így fogalmaz: „[u]tószerkesztéskor a gép által létrehozott mesterséges nyelvű szöveget kell javítani” (Varga 2011: 118), majd kiemeli, hogy „[a] teljes utószerkesztéssel készült szöveg már ember által készített szöveg, és nem mesterséges nyelvű” (Varga 2011: 121).

Ez tehát azt jelenti, hogy Prószéky 1989-es könyvével ellentétben Sager és Varga a gépi fordítást nem tekinti természetes nyelvnek, hiszen ehhez hiányzik még egy lépés, az utószerkesztés. Ebből az következik, hogy a (teljes) utószerkesztés egy olyan művelet, amellyel egy mesterséges nyelvű szövegből természetes nyelvű szöveget hozhatunk létre.

Továbbra is nehéz azonban eldönteni, hol van az a pont, ahonnan az utószerkesztett gépi fordítás már természetes szövegnek nevezhető, hiszen azt sem lehet egyértelműen meghatározni, hogy az utószerkesztés mikor teljes. Bár az utószerkesztő vélhető célja – csakúgy, mint a lektoré – minden bizonnyal a szöveg javítása vagy tökéletesítése, állítható-e bármikor bármilyen szövegről, hogy tökéletes? Mennyivel lehet kevesebb vagy „rosszabb” az utószerkesztett szöveg egy feltételezett tökéletes állapotnál, hogy azt még természetes nyelvnek tekinthessük? Mondhatjuk-e továbbá, hogy egy szöveg természetessége annak hibátlanságától vagy tökéletességétől függ? Hiszen ha ebből indulunk ki, akkor az megkérdőjelezhetné azt is, hogy a nyelvtanulók beszédében előforduló hibák és ügyetlen megfogalmazások miatt az általuk használt nyelv természetes, illetve ugyanez vonatkozhatna a lektorálatlan fordításokra és szélsőséges esetben akár az anyanyelvi beszélőkre is, hiszen az anyanyelv használata sem mindig „hibátlan”. Lehetséges magyarázattal szolgálhatna, ha a gépi fordításra vonatkozóan is alkalmaznánk az ún. kvázi-helyesség fogalmát, amely szerint a forrásnyelv közvetett interferenciájának hatására a célnyelvi szövegek eltérnek az autentikus, eredetileg is célnyelven íródott szövegektől (Klaudy 1997), a fogalom alkalmazhatósága azonban részletesebb vizsgálatra szorulna, amelyre tudomásom szerint a magyar fordítástudományban eddig nem került sor.

Ha elvetjük a nyelv természetes mivolta és a „tökéletesség” összefüggését, újabb kérdéssel találhatjuk szembe magunkat: ha a teljes utószerkesztés hatására a szöveg természetes nyelvűvé válik, ehhez azonban nincs köze a tökéletességnek, miért ne eredményezhetne a részleges utószerkesztés is természetes nyelvű szöveget? Ha pedig egy olyan ideális esetre gondolunk, amelyben a géppel fordított nyers szöveg eléri a humán fordító teljesítményét, akkor az utószerkesztés kihagyása miatt mégsem beszélhetnénk természetes nyelvről? Beszélhetnénk-e ebben az esetben zéró- vagy null-utószerkesztésről, amely tulajdonképpen csak a szöveg átolvasását jelentené? Bár a jelen tanulmány nem vállalkozik a megfogalmazott kérdések megválaszolására, mégis az utószerkesztés nyelvészeti és fordítástudományi vizsgálatainak szükségessége mellett érvel.

3. Az utószerkesztés

3.1 Az utószerkesztés (PE – Post-editing) meghatározása

Az utószerkesztésnek a fordítási folyamatban való elterjedését mi sem bizonyítja jobban, hogy már szabványban is foglalkoznak vele. Az ISO 18587:2017-es szabvány az utószerkesztést az alábbiak szerint definiálja: „*edit and correct machine translation output*”, azaz a gépi fordítás kimenetének szerkesztése és javítása. Hasonló definíciót ad Teixeira is, aki azt mondja, hogy az utószerkesztés a géppel készült fordítás átalakítását jelenti kész fordítássá. Ugyanitt megemlíti azonban, hogy két olyan fő technológia létezik, melyek segítségével egy számítógép nyersfordítást tud generálni: az egyik a gépi fordítás, a másik pedig a fordítómemóriák alkalmazása. Felfogásában a gépi fordítás outputja és a fordítómemóriákból származó találatok között hasonlóság van, a különbség csupán annyi, hogy a fordítómemória olyan adatbázis, amelyben korábbi fordításokat tárolnak, míg a gépi fordítás korábban nem látott forrásnyelvi szövegek fordítását végzi el. A nyers output véglegesítését a gépi fordítás esetében utószerkesztésnek nevezzük, az első esetre azonban nincs külön, egységes terminus (Teixeira 2020: 213). A „gépi fordítás utószerkesztése” mintájára és a két tevékenység hasonlósága miatt azonban véleményem szerint alkalmazható lehet a „fordítómemória utószerkesztése”, vagy egyszerűen a „memóriaszerkesztés”, mivel ezáltal a két tevékenység jól megkülönböztethető, a „szerkesztés” szó használata azonban mégis valamiféle hasonlóságra utal.

Az utószerkesztésen belül a szakirodalomban többféle szintet különböztetnek meg. A Translation Automation User Society (TAUS) iránymutatása szerint az utószerkesztési folyamat munkaigényét alapvetően két szempont határozza meg (taus.net): a gépi fordítás nyers outputjának minősége és az elkészült fordítás minőségére vonatkozó elvárások. Az egyik cél lehet az elfogadható minőség („*good enough quality*”), melynek célja elsősorban az érthetőség; a másik az a minőség-szint, amely hasonló vagy megfelel a humán fordításnak („*quality similar or equal to human translation*”). A két szinthez az alábbi utószerkesztési elveket határozták meg (taus.net):

- a) Elfogadható minőség:
 - cél a szemantikailag helyes fordítás;
 - meg kell győződni arról, hogy a célnyelvi szöveg nem tartalmaz több vagy kevesebb információt, mint a forrásnyelvi szöveg;
 - a sértő, illetlen vagy kulturálisan elfogadhatatlan tartalmat át kell szerkeszteni;
 - a nyers gépi fordításból a lehető legtöbbet meg kell őrizni;
 - a helyesírásra vonatkozó alapvető szabályokat be kell tartani;
 - kizárólag stilisztikai jellegű javításokat nem kell végrehajtani;
 - nem kell mondatokat átalakítani, ha a cél csupán a szöveg feldolgozhatóságának növelése

- b) A humán fordításhoz hasonló vagy azzal megegyező minőség:
- cél a grammatikailag, szintaktikailag és szemantikailag helyes fordítás;
 - ellenőrizni kell a terminológia megfelelő fordítását, melynek során figyelembe kell venni az ügyféligényeket is;
 - meg kell győződni arról, hogy a célnyelvi szöveg nem tartalmaz több vagy kevesebb információt, mint a forrásnyelvi szöveg;
 - a sértő, illetlen vagy kulturálisan elfogadhatatlan tartalmat át kell szerkeszteni;
 - a nyers gépi fordításból a lehető legtöbbet meg kell őrizni;
 - a helyesírásra, a kötőjelek és egyéb írásjelek használatára vonatkozó alapvető szabályokat be kell tartani;
 - javítani kell a célnyelvi szöveg formázási hibáit.

Hasonló megközelítéssel találkozhatunk az ISO 18587:2017 szabványban is, melyben az utószerkesztést két részre osztják: megkülönböztetik a részleges utószerkesztést (*light post-editing*, LPE), melynek célja a tartalmilag érthető szöveg létrehozása, anélkül hogy kísérletet tennénk a humán fordítás útján készült szövegek minőségének elérésére, illetve a teljes utószerkesztést (*full post-editing*, FPE), melynek végeredménye összehasonlítható a humán fordítás során keletkezett szöveggel. A szabvány szerint a részleges utószerkesztés során a gépi fordítás output-jából a lehető legtöbbet meg kell tartani, ügyelni kell arra, hogy semmilyen információ ne maradjon ki vagy kerüljön be tévesen a fordításba, emellett át kell szerkeszteni a nem megfelelő tartalmat és azokat a mondatokat, amelyek jelentése nem felel meg a forrásnyelvi jelentésnek vagy nem egyértelmű. A teljes utószerkesztésre a részlegesnél említett szempontokon túl az alábbiak vonatkoznak: a célnyelvi tartalomnak grammatikailag, szemantikailag és szintaktikailag helyesnek kell lennie, figyelembe kell venni az ügyfél és/vagy a szakterület terminológiáját, alkalmazni kell a helyesírási, írásjel- és kötőjelhasználati szabályokat, a stílusra vonatkozóan figyelembe kell venni a szövegtípust, illetve az ügyfél által megkövetelt stilisztikai elveket, továbbá javítani kell a célnyelvi szöveg formázási hibáit.

Az utószerkesztés szintjeivel kapcsolatban Teixeira megjegyzi, hogy a részleges és teljes utószerkesztésen túl léteznek köztes szintek is, amelyek számáról és azok definíciójáról nincs konszenzus a szakirodalomban, illetve azt is hozzáteszi, hogy a fordítómotorok típusai mögött rejlő „paradigma” hatással van a készített fordításra, következésképp az utószerkesztésre is (Teixeira 2020: 213).

3.2. A fordítás, a lektorálás és az utószerkesztés kapcsolata

Mossop véleménye szerint minden fordítás esetén szükség van ellenőrzésre, mert minden fordító hibázik. Az ellenőrzéssel kapcsolatban két különböző típust említ (Mossop 2020: xii.):

- Lektorálás (*revising*): a fordítás átolvasása a problémás részek kiszűrése érdekében, majd a minőségi előírásoknak megfelelő, szükséges javítások és fejlesztések elvégzése vagy javaslattevés. Lektorálás során a forrásnyelvi szöveg mindig rendelkezésre áll.
- Szerkesztés (*editing*): a lektorálással megegyező feladat azzal a különbséggel, hogy az ellenőrzött szöveg nem feltétlenül fordítás, illetve ha mégis, akkor azt eredeti szöveggént kell ellenőrizni a forrásnyelvi szöveg használata nélkül.

Ezekből a definíciókból kiindulva felmerülhet, hogy az utószerkesztés és a *post-editing* terminus nem is egészen helytálló, hiszen esetében mindenképpen szükség van a forrásnyelvi szövegre is – már csak abból a korábban említett tényből is kiindulva, hogy NMT használata esetén előfordulhatnak kihagyások és pontatlanságok –, így helyénvalóbb lenne a „*post-revision*” és az „utólektorálás”. A fordítástudományban és a fordítóiparban azonban a *post-editing* terminus már túlságosan elterjedt ahhoz, hogy könnyen megváltoztatható legyen, ráadásul az utólektorálás kifejezés félrevezetően is hathat, hiszen azt sugallhatja, hogy ez egy lektorálás utáni feladat. Mossop definícióit szigorúan értelmezve az utószerkesztés akár teljes egészében beleférhetne a „*revising*”, azaz a „lektorálás” fogalmába.

A fordítástudományi szakirodalomban jelenleg nem uralkodik egyetértés az- zal kapcsolatban, hogy az utószerkesztést milyen eljárásnak tekinthetjük. Nitzke (2016) az utószerkesztést a fordítás egy különleges fajtájának tekinti, melyet követően a célnyelvi szöveget még lektorálni kell. Lommel (2018) ezzel szemben azt állítja, hogy a PE inkább a lektorálás egyik altípusa lehet, mintsem a fordításé. Mossop felfogásában a gépi fordítási javaslatokkal történő munka leginkább a fordítómemóriák használatához hasonlítható, amelyek elsősorban a fordítási folyamatot támogatják (Mossop 2020), nem pedig a lektor munkáját. Do Carmo és Moorkens (2021) is inkább egyfajta fordításnak tekintik a PE-t, és úgy vélik, azért nem tekinthetjük lektorálásnak az utószerkesztést, mert abból az következne, hogy a gép „teljes” fordítást végzett.

Bár a lektorálás tudományos vizsgálata egyre inkább megjelenik a fordítástudományon belül (Robin 2018: 73) és a téma szakirodalma ezáltal egyre gyarapodik, a fordítás, a lektorálás és az utószerkesztés fogalmának meghatározása és elkülönítése érdekében célszerű Horváth (2009) munkájából kiindulni, melyben a szerző a magyar szakirodalomban először próbálta összefoglalni a lektoráláshoz kapcsolódó elméleti ismereteket. Horváth kiemeli, hogy a lektorálás vizsgálata korábban nem volt jellemző a magyar fordítástudományi kutatásokban, illetve a nemzetközi tanulmányok között is csupán elvétve találkozhattunk ezzel a témával, ezekben az esetekben is gyakran csak érintőlegesen. Csúpn három jelentősebb, lektorálással foglalkozó, nagyobb terjedelmű művet említ, melyekkel kapcsolatban azonban megjegyzi, hogy mindhárom „előíró szemléletet tükröz” (Horváth 2009: 12). A disszertáció a fordítói és a lektori tevékenyének különbségeit az 1. táblázatban látható módon foglalja össze:

1. táblázat

A fordító és a lektor tevékenységének különbségei (Horváth 2009: 27)

	Fordító	Lektor
Kiindulópont	Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
Fő tevékenység	szövegalkotás ekvivalenciateremtés	szövegértékelés ekvivalenciaellenőrzés
Stratégia	lokális (mondatról mondatra) alulról felfelé mikroszint	globális (teljes szöveg) fentről lefelé makroszint
Az ellenőrzés módja	önellenőrzés elnéző, megbocsátó, hibavakság	más ellenőrzése idegen gondolkodásmód és stílus átvétele saját szemlélet és/vagy nyelvhasználat erőltetése
Ki végzi?	Fordító	Lektor/Fordító

Vizsgáljuk meg ugyanezeket a szempontokat az utószerkesztés esetében is:

- a) Kiindulópont: Mivel utószerkesztés esetén az utószerkesztő a lektorhoz hasonlóan fordított szövegen dolgozik, így logikusnak tűnhet azt állítani, hogy az utószerkesztés kiindulópontja is a célnyelvi szöveg. A géppel fordított szövegek jellemzői (pl. kihagyások, értelmetlen mondatok) azonban azt sugallják, hogy PE során a forrásnyelvi szöveg nagyobb szerepet kaphat, mint a lektorálásban, hiszen az utószerkesztő nem számíthat jóhiszeműen arra, hogy egy fordító már értelmezte a forrásnyelvi szöveget és legalább tartalmilag helyes célnyelvi szöveget alkotott. Ha viszont azt a megközelítést alkalmazzuk, hogy az utószerkesztett szöveget még lektorálni kell (Nitzke 2016), az egyértelműen azt jelenti, hogy PE során első-sorban fordítási feladatokat kell végeznünk, melyek kiindulópontja a forrásnyelvi szöveg. Ugyanezt sejteti Mossop (2020), aki az utószerkesztést a fordítómemóriák használatával állítja párhuzamban, hiszen ezeket hagyományosan fordítói feladatnak tekintjük.
- b) Fő tevékenység és stratégia: Ideális esetben az utószerkesztés során végzendő fő tevékenységnek és stratégiáknak a lektorálással kellene meg egyezni, azonban a gépi fordítások jellemzőiből adódóan a szövegalkotás, ekvivalenciateremtés és ekvivalenciaellenőrzés mind szervesen hozzátartozhatnak az utószerkesztő feladataihoz. Feltételezhető azonban, hogy a szövegértékelésnek kisebb vagy akár elhanyagolható szerepe van, hiszen a gépi produktumot értékelni legfeljebb csak a rendszer fejlesztése céljából érdemes. A tevékenységek aránya leginkább a nyers, géppel fordított célnyelvi szöveg minőségétől függhet. Ugyanez vonatkozhat az alkalmazott

stratégiákra is. Míg egy gyengébb minőségű szövegnél feltételezhetően inkább a fordításra jellemző stratégiák dominálhatnak, addig a jobb minőségűeknél az arány meg is fordulhat.

- c) Az ellenőrzés módja: Utószerkesztés esetén alapvetően géppel előállított, bizonyos megközelítések alapján mesterséges nyelvű szöveg ellenőrzéséről beszélhetünk. Ahogy az előző pontoknál is, a gyengébb minőségű gépi fordításokban a nagyobb mértékű változtatások, átfogalmazások és önállóan fordított részek miatt felerősödhetnek a fordításra jellemző megállapítások (önellenőrzés, hibavakság stb.), mégis számolni kell a lektorálásnál jellemző idegen gondolkodásmód és stílus átvételével, hiszen a géppel fordított szöveg ugyanolyan vagy legalábbis hasonló hatással lehet az utószerkesztőre, mint a lektor esetében.
- d) Ki végzi: Egyelőre nem létezik önálló utószerkesztői szakma vagy végzettség, az ISO 18587:2017 szabvány az utószerkesztőkre vonatkozóan fordítói, vagy fordítást is magában foglaló végzettséget ír elő.

Horváth (2011) táblázatát kiegészítve az utószerkesztő feladatait a 2. táblázat szerint jellemezhetjük:

2. táblázat

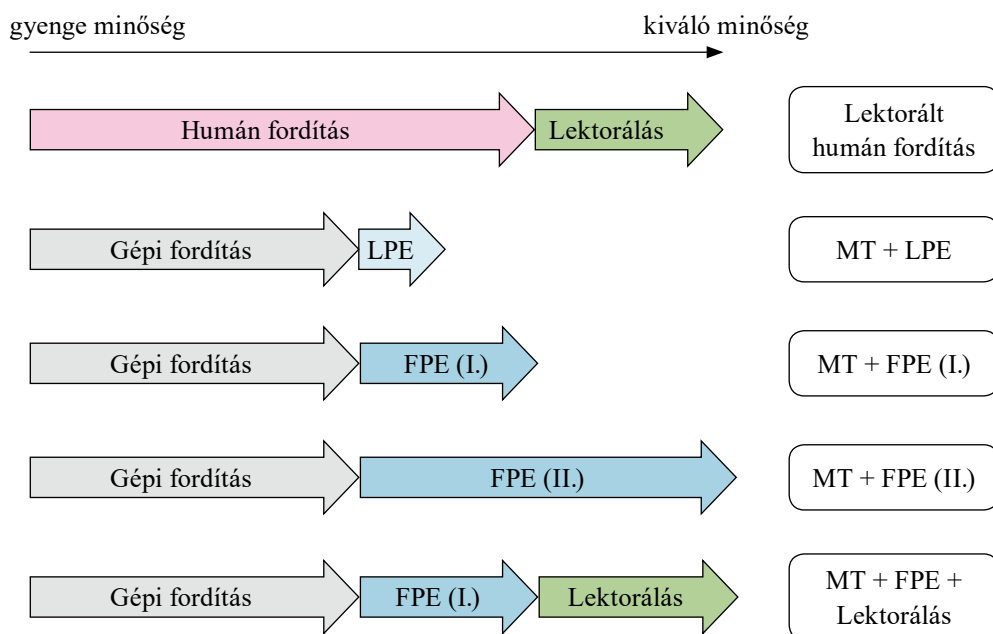
*A fordító, a lektor és az utószerkesztő tevékenységének különbségei
(Horváth 2011: 27 bővített változata)*

	Fordító	Lektor	Utószerkesztő
Kiindulópont	Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg Forrásnyelvi szöveg
Fő tevékenység	szövegalkotás; ekvivalencia-teremtés	szövegértékelés; ekvivalenciaellenőrzés	ekvivalenciaellenőrzés; ekvivalenciateremtés; szövegalkotás
Stratégia	lokális (mondatról mondatra); alulról felfelé; mikroszint	globális (teljes szöveg); fentről lefelé; makroszint	lokális és globális; mikro- és makroszint
Az ellenőrzés módja	önellenőrzés; elnéző, megbocsátó, hibavakság	más ellenőrzése; idegen gondolkodásmód és stílus átvétele; saját szemlélet és/vagy nyelvhasználat erőltetése	géppel előállított szöveg ellenőrzése; idegen gondolkodásmód és stílus átvétele (de részben önellenőrzés, hibavakság); saját szemlélet és/vagy nyelvhasználat erőltetése
Ki végzi?	Fordító	Lektor/Fordító	Fordító

Összefoglalóan azt feltételezhetjük a táblázatban bemutatott tulajdonságokra vonatkozóan, hogy minél gyengébb minőségű a nyers gépi fordítás, annál inkább megjelennek a fordításra jellemző tulajdonságok az utószerkesztésben, továbbá minél jobb minőségű a nyers gépi fordítás, annál inkább a lektorálás jellemzői dominálhatnak. Bizonyos jellemzők miatt azonban valószínűleg soha nem beszélhetünk teljes egyezőségről, hiszen több olyan szempont is van, amelyből kifolyólag szükségszerűen meg kell jelennie az utószerkesztésben a fordítás és a lektorálás jellemzőinek egyaránt. Ez azt sugallhatja, hogy az utószerkesztés a folyamat új, önálló eleme, amelyet külön kell vizsgálni a másik kettőtől. A PE lehetséges elhelyezkedését a bemutatott elméletek és definíciók tükrében a 4. ábra szemlélteti.

3. ábra

Az utószerkesztés lehetséges szerepei a fordítási folyamatban

A 4. ábra első sora a humán fordítás és az azt követő lektorálás által elért kiváló minőségű célnyelvi szöveget szemlélteti: a fordító elkészíti a fordítást, amelyet a lektor javít és tökéletesít.

Mivel magából a (teljes) utószerkesztés definíciójából (a humán fordítás minőségének elérése) az következik, hogy a gépi fordítást az emberi fordításnál gyengébb minőségűnek tekintjük, a gépi fordítás minőségét jelölő nyíl szükségszerűen rövidebb, mint a humán fordítás esetében. A gépi fordítási folyamatot követheti részleges utószerkesztés (2. sor), melynek nem célja a humán fordítók teljesítményének elérése, illetve teljes utószerkesztés (FPE). Az FPE-vel kapcsolatban a de-

finíciók nem adnak azonban egyértelmű választ arra, hogy a humán fordítással azonos minőség alatt lektorált vagy lektorálatlan fordítást értenek, így a teljes utószerkesztés célja bármelyik lehet (3. sor: FPE I. – a lektorálatlan humán fordítás minősége és 4. sor FPE II. – a lektorált humán fordítás minősége). Végül az 5. sor azt a megközelítést tükrözi, amely szerint az utószerkesztett szöveget még lektorálni kell (vö. Nitzke 2016).

4. Összegzés és következtetések

A nyelvészeti szakirodalom szerint a nyelvtudományi vizsgálatok tárgya a természetes emberi nyelv. A gépi fordítás során létrejövő szöveg természetes vagy mesterséges voltáról azonban nem uralkodik egységes elképzelés a szakirodalomban, ezért a gépi fordítással és az utószerkesztéssel kapcsolatos kutatások helye a nyelvtudományban nem egyértelmű. Még ha mesterséges nyelvű szövegnek tekintjük is a gépi fordítás eredményeként létrejött szövegeket, az utószerkesztés hatására már természetes nyelvű szövegek keletkeznek, amelyeket már „joggal” vizsgálhatunk a nyelvtudomány eszközeivel. Ettől függetlenül érdemes lenne a nyelvtudomány tárgyát úgy kitágítani, hogy abba a géppel fordított szövegek is egyértelműen beletartozzanak, akár mesterségesnek, akár természetesnek tekintjük őket, hiszen nemzetközi és magyar viszonylatban is számos értékes kutatás látott már napvilágot, amelyek mind hozzájárulnak a fordítástudomány és ezáltal a nyelvtudomány fejlődéséhez.

Ezenkívül a számítógépes nyelvészet – melynek története a tudományágak közül leginkább összefonódik a gépi fordítás fejlődésével – mint interdiszciplináris tudomány sem tekinthető egyértelműen csak a nyelvtudomány alá tartozó ágnak.

A nyelvészek az utószerkesztés besorolásával kapcsolatban is eltérően vélekednek. Egyesek a lektorálás, míg mások inkább a fordítás különleges típusának tekintik. A fordítással, lektorálással és utószerkesztéssel kapcsolatos definíciók és jellemzők összevetése következtében azonban felmerül annak lehetősége, hogy a PE inkább egy önálló tevékenység lehet, amelyet a másik két tevékenységtől elkülönítetten kell vizsgálni.

Irodalom

- Austermühl, F. 2001. *Electronic Tools for Translators*. Manchester: St. Jerome.
- Bowker, L., Fisher, D. 2010. Computer-aided translation. In: Gambier, Y., van Doorstaer, L. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Volume 1. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 60–65.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: M.I.T. Press.
- Carmo, F. d., Moorkens, J. 2021. Differentiating Editing, Post-editing and Revision. In: Koponen, M., Mossop, B., Robert, I.S., Scocchera, G. (eds) *Translation Revision and Post-Editing*. London & New York: Routledge.

- Fóris Á. 2021. Alkalmazott nyelvészeti mesterképzések és specializációk a magyar felsőoktatásban. In: Havas F., Horváth K., Hrenek É., Ladányi M. (szerk.) *A grammatikától a retorikáig*. Budapest: ELTE BTK. Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanaszék.
- Horváth P. I. 2009. *A lektori kompetencia*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Hutchins, W. J., Somers, H. L. 1992. *An Introduction to Machine Translation*. Cambridge: Academic Press.
- ISO 18587:2017 *Translation Services – Post-editing of machine translation output*.
- Kálmán L., Trón V. 2007. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Második, bővített kiadás. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei I. (szerk.) 2011. *A nyelv és a nyelvek*. Hatodik, javított, bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Kis B., Prószéky G. 2011. A nyelv és a számítógép. In: Kenesei I. (szerk.) *A nyelv és a nyelvek*. Hatodik, javított, bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. 257–284.
- Lommel, A. 2018. Where’s my translation jetpack? *Proceedings of Translating and the Computer* 40. 2018. Nov. 15–16. <https://www.asling.org/tc40/wp-content/uploads/L1-09.50-Lommel-where-s-my-translation-jetpack.pdf>
- Mossop, B., Hing, J., Teixeira, C. (eds) 2020. *Revising and Editing for Translators*. Fourth Edition. Oxon & New York: Routledge.
- Nitzke, J. 2016. Post-Editing – Auch noch Korrekturlesen? *MDÜ – Fachzeitschrift für Dolmetscher und Übersetzer* 62. 1/16. 24–37.
- Prószéky G. 1989. *Számítógépes nyelvészet*. Bicske: Szak Kiadó.
- Robin E. 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Fordítástudományi értekezések III. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Sager, J. C. 1994. *Language Engineering and Translation Consequences of Automation*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.1>
- Saussure, F. d. 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (ford.: B. Lőrinczy É.). Budapest: Corvina.
- Teixeira, C. 2020. Revising computer-mediated translations. In: Mossop, B., Hing, J., Teixeira, C. (eds) *Revising and Editing for Translators*. Fourth Edition. Oxon & New York: Routledge.
- Varga Á. 2011. *A gépi fordítás minősége és javítási lehetőségei*. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE BTK
- Yang Z. Gy. 2018. A gépi fordítás és a neurális gépi fordítás. *Modern nyelvoktatás*. 24. évf. 2–3. 129–139.

Internetes hivatkozások

- Felvi.hu – Elméleti nyelvészet mesterképzési szak https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzések/szakleirasok!/Szakleirasok/index.php/szak/2853/szakleiras (elérés: 2022. 01. 04.)
- Felvi.hu – Alkalmazott nyelvészet mesterképzési szak https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzések/szakleirasok!/Szakleirasok/index.php/szak/2852/szakleiras (elérés: 2022. 01. 04.)

-
- DAAD – International Programmes 2021/2022 <https://www2.daad.de/deutschland/studienangebote/international-programmes/en/detail/4239/> (elérés: 2021. 12. 01.)
- University of Stuttgart – Institute for Natural Language Processing <https://www.ims.uni-stuttgart.de/en/> (elérés: 2022. 01. 04.)
- Hunnect Kft. – A gépi fordítás helyzete a magyar szakfordítók körében <https://hunnect.com/hu/gepi-forditas-helyzete-magyar-szakforditok-koreben/> (elérés: 2022. 01. 04.)
- TAUS – MT Post-editing Guidelines <https://www.taus.net/academy/best-practices/postedit-best-practices/machine-translation-post-editing-guidelines> (elérés: 2021. 12. 01.)

A fordítástudomány és a zenetudomány kapcsolatáról

Sárvári Kinga Fanni, Földvári Miklós

E-mail: kingafannisarvari@gmail.com, E-mail: foldvari.miklos1@gmail.com

Kivonat: A tanulmány szerzői a zene és fordítás, illetve a zenetudomány és fordítástudomány kapcsolatát kívánják felvázolni és példákkal is szemléltetni. Javaslatot tesznek a zenei fordítások problémakörének elhelyezésére a fordítástudományon belül, megemlítve a vonatkozó irodalmi, nyelvészeti és szövegtudományi kapcsolódási pontokat. Szó esik továbbá a különböző nyelvi közvetítési célok (szkoposz) elérését szolgáló eltérő fordítói döntésekről és stratégiákról. A vokális művek szövegfordításainak elemzésekor az énekelhetőség mint központi fogalom mellett – tekintettel a zenei fordítások készítőire, felhasználóira, befogadóira és kutatóira – további kulcsfontosságú tényezők (pl. felhasználási mód, befogadók előismeretei, a szöveg elhangzásának ténye és formája stb.) vizsgálata is indokolt lehet. A tanulmány szakirodalmi áttekintése egymásra is reflektáló, olykor pedig akár vitában is álló kutatási nézőpontok és eredmények összefoglalásán túl kiemelt figyelmet fordít a dalok és operák fordítási kérdéseivel foglalkozó tudományos publikációk ismertetésére. E két vokális műfaj különlegesen népszerűnek bizonyul a fordítástudományi kutatásokban, ráadásul formai és terjedelmi szempontból végleteket is képviselnek a hangszerkíséretes énekelt művek kategóriáján belül, ennek köszönhetően pedig a zenei fordítások általános jellemzőin túl a műfajhoz kötött fordítási tulajdonságok és szempontok bemutatására is alkalmasnak bizonyulnak. A szerzők szándéka szerint a tanulmány megállapításai a zenei fordítások iránt érdeklődőknek és a témával foglalkozó szakembereknek is új ismeretekkel és kutatási ötletekkel szolgálhatnak.

Kulcsszavak: dalfordítás, énekelhetőség, operafordítás, vokális fordítás, zeneszöveg

1. Bevezetés

Tanulmányunk a fordítástudomány és a zenetudomány kapcsolatát vizsgálja interdiszciplináris megközelítésben. Abból indulunk ki, hogy a fordítástudomány a fordítás jelenségének és ezen keresztül forrás- és célnyelvi szövegeknek, illetve

nem fordítás útján keletkezett egyéb szövegeknek, tehát végső soron valamilyen verbális nyelvi anyagnak a vizsgálatán alapul, míg a zenetudomány egy másik jelrendszert, a zenei hangokból felépülő nem verbális „zeneszöveget” (*musikalischer Text, Musik als Text*, a. m. *zenei szöveg, zene mint szöveg*, Rausch 1998: 19, saját fordítás) és a köré szerveződő egyéb tényezőket kutatja. S mivel a két jelrendszer bizonyos helyzetekben közvetlen (esetenként akár új, verbális-nyelvi és zenei összetevőire tisztán már nem szétválasztható módon) kapcsolatba is lép egymással, felmerülhet a kérdés, hogy milyen megállapításokat tehetünk az egyes jelrendszereket középpontba helyező két tudomány egymáshoz fűződő viszonyáról.

A nyelvészetben nagy hagyományai vannak (Buda 1994, Buda és László 1981, Key 1980) a verbális és nonverbális jel- és kódrendszer összevető vizsgálatának. Ennek a nézőpontnak, ha nem is teljes mértékben, de megfeleltethető a zenetudomány két nagy alrendszere, a zeneelmélet és az összhangzattan összefonódása a számok és arányok birodalmával, mivel a zene és a matematika (valamint a fizika) között egyértelműen kimutathatók bizonyos összefüggések és kapcsolatok. Ezen a téren elegendő csak arra utalni, hogy a hangok eleve rezgések, és az ember húros hangszerek esetén a rezgő, rezgésbe hozott húrok, illetve éneklés esetén a hangszalagok által keltett hanghullámokat hallja hangként, számos esetben pedig az ütemszámok és a hangok/motívumok ismétlődése vagy a ritmusképletek között is nyilvánvaló matematikai korrelációk állnak fenn – példát jelentenek erre akár a kánonok és a quodlibetek vagy a Mozart által kidolgozott, híres zenei kockajáték (K. 516f) is –, nem beszélve olyan komplex arányossági, megfeleltetési kérdésekről, mint a fraktálok kimutathatósága a zenében (Moldoványi 2022), illetve a zenében értelmezett aranymetszés (Burghardt 2017) és a zenei számszimbolika (Sándor 2020) problematikái. Feltételezésünk szerint a matematika és a zene kapcsolatrendszeréhez hasonlóan egyfajta összefüggésrendszer létezhet a fordítástudomány és a zenetudomány viszonyában is, melyet a továbbiakban nyelv, fordítás és zene közös metszeteiben kívánunk vizsgálni.

2. Nyelvzene / zenenyelv

Antropológiai (Feld és Fox 1994), filozófiai (Adorno 1963/2003) és kognitív pszichológiai (Wagner 2008, Fenk és Fenk-Oczlon 2009) jellegű munkákban visszatérő téma a nyelv és zene kapcsolata, felmerülhet tehát a kérdés, hogy mennyire szoros ez a viszony, illetve elképzelhető-e, hogy e két jelrendszer esetlegesen nem is külön-külön, egymás mellett létező, azaz mellérendelt, hanem alá-fölé rendeltégi viszonyban lenne egymással. Az ilyen irányú kijelentések lényegében két leegyszerűsített megfogalmazású csoportba sorolhatók be, vagyis

1. a nyelv maga is zeneként értelmezhető (a nyelv a zene alkategóriája, pl. Sprechgesang / beszédszerű éneklés, saját fordítás);
2. a zene tulajdonképpen maga is nyelv (a zene a nyelv alárendelt kategóriája).

Az első felfogás alapján a nyelvi jelrendszer elemei (pl. beszélt szöveg, nem énekelt szavak) pusztán elhangzásukkal zeneiséget képviselnek, hiszen van lüktetésük, mely megfeleltethető akár a ritmika, akár a metrum zenei terminusoknak, de természetes értelmi tagolásuk (frazéálás, Riemann 1983, I: 610–2), sőt, a beszélő szándékát kifejező hanglejtés és intonáció révén dallamvonaluk (melódia, Riemann 1983, II: 513, I: 393–5) is. A második megközelítés a nyelvészet eszköztárával írja le a zene formavilágát úgy, hogy az egyes vizsgált nyelvi/zenei szinteknek megfelelő speciális kutatási részterületek – zeneesztétika, zeneszemiotika, zenei szintaxis (Rausch 1998: 20) – napjainkra maguk is önállósodni látszanak a nyelvészet és zenetudomány határterületén.

Mindkét kiindulási nézőpont közös alapvetése azonban, hogy nyelv, szöveg és zene viszonyulnak egymáshoz, ez a viszony pedig különböző intenzitású lehet. A klasszikus zenei műfajokon belül példaként említhetjük az operákon és oratóriumokon belüli recitativókban és áriákban különböző intenzitással megvalósuló szöveg-zene kapcsolatot, hiszen míg előbbieket esetében – különösen a recitativo secco-ra jellemzően (Riemann 1983, III: 192–4, 346) – a zenei kíséret inkább „csak” támasza, aláfestője a recitált és nagyobb mennyiségű verbális tartalmat is elbíró dallamnak, addig utóbbiaknál nemcsak a zenekari kíséret van szervezettebben összekomponálva az általában kevesebb szóból álló szövegre írott dallammal, de maga a vokális anyag is kidolgozottabb, díszítettebb, kisebb verbális kötöttségű (ha úgy tetszik: „zeneszerűbb” vagy instrumentálisabb jellegű) az előbbinél. Megjegyezzük, hogy a konkrét példa esetében az éneklendő, illetve recitálendő szöveg mennyisége alapvetően meghatározza a kompozíció zenei anyagának tartalmi és formai jellemzőit is, e ponton pedig a szövegtudományt is érdemes bevonni nyelvi-zenei vizsgálatunkba, annál is inkább, mert a már említett zeneesztétika, zeneszemiotika és zenei szintaxis tulajdonképpen a textológia eredményeit felhasználva közelíti meg (leginkább, de nem kizárólag) a vokális zeneműveket, de a szöveggel nem rendelkező, tisztán hangszeres művek elemzésekor is élni tud a szövegtudományból kölcsönzött s e határterületi kutatások során interdiszciplinárisá vált szakkifejezések használatával – l. pl. a kohézió- és koherenciafogalom elterjedését a szöveg- és zenetudományban is – (Dahlhaus 1975, Bodnár 2015, Bozsik 2015), ami az egyes tudományterületek terminológiai egységesülését és szorosabb együttműködését is magával hozhatja.

A zene és a nyelvészet, illetve a szövegtudomány kapcsolata mellett meg kell említenünk az irodalom jelentőségét is: a münemi tagolódás mintájára alakult ki két, megkerülhetetlen jelentőségű vokális műfajként a beszélt-énekelt zenedráma, az opera, a tisztán énekelt zenei líra pedig a dal műfajában honosodott meg. A két műfaj eltérő szövegkezelése eltérő zenei megvalósulással és fordításaik esetében más-más tényezők előtérbe kerülésével jár, ennek megfelelően a fordítástudományi kutatásokban egyre jobban előtérbe kerülve külön kutatási irányok is létrejöttek vizsgálatukra. A különbségek részletezése előtt azonban érdemesnek tartjuk az opera- és dalfordítások, illetve általánosságban a vokális zeneművek fordításakor jelentkező közös jellemzők feltárását e speciális kutatási (rész)terület vázlatos szakirodalmi áttekintésével.

3. Szakirodalmi áttekintés

A vokális zeneművek fordításának problémaköre többek között azért tekinthető speciális témának, mert a terület egyaránt besorolható az audiovizuális és az irodalmi műfordítás alkategóriájába is, azoknak egy különleges metszetét képezve.

3.1. Zene és szkoposz

Erősen formacentrikus és multimodális (Snell-Hornby 2006: 84) szöveges zeneművekről vagy megzenésített szövegekről lévén szó, a szakirodalmi előzményeket illetően a kutatási terület a szkoposzelmélet (Vermeer 1978) megalkotásáig visszavezethetően csaknem fél évszázados múltra tekinthet vissza. Az elméletből következő felosztás szerint (Vermeer 1989) az adott forrásnyelvi (így akár vokális) művek szövegei esetében is a fordítási folyamat célja, nevezetesen a fordítási módszer és stratégiát is meghatározó szkoposz segít eldönteni, hogy fordításra, parafrazeálásra vagy teljes újraserkesztésre van-e szükség.

A zeneművek (dalok, musicalek, operettek, operák stb.) szövegei a Vermeer-féle szkoposzelmélettel „kéz a kézben” jár, mind a fordításhoz magához, mind a fordítás megítéléséhez, értékeléséhez elengedhetetlen Reiss-féle szövegtipológia (Reiss 1971) alapján az audio-mediális szövegtípusba, illetve a szerző későbbi meghatározása szerint a multimediális típusba tartoznak, amely a másik három alaptípus – informatív (tartalomközpontú), operatív (felhívásközpontú) és expresszív (formaközpontú) – „hipertípusának” nevezhető (Reiss és Vermeer 1984). Reiss szerint az ilyen szövegek esetén választandó fordítási módszernek a célnyelvi hallgatóban ugyanazt a hatást kell keltenie, mint amit az eredeti keltett a forrásnyelvi hallgatóban, ami akár még nagyobb eltérést jelenthet az eredeti tartalomtól és formától, mint az apellatív, felhívásközpontú szövegek (pl. reklámok) esetében. Ahogy Vermeer (2000) fogalmaz: a fordítás problémáját a forrásnyelvi kultúrában a szöveg megszületésének időpontjában megjelenő forma és értelem, illetve a célnyelvi kultúrában a fordítás időpontjában kifejezésre jutó forma és értelem közötti egyensúly megtalálása jelenti – ezt nevezi Vermeer kultúra- és címzettközpontú, azaz szkoposzközpontú fordításnak. Azaz a fordításnak elsősorban a címzettet és a befogadó kultúrát kell szem előtt tartania, annak minden aspektusával együtt.

3.2. Kutatási irányok és terminológiai gazdagság

A zenei fordítások kutatása összetett feladat elé állítja az érdeklődőket, mivel a nyelvészeti és zenei szempontok együttes vizsgálata feltételezi a témával foglalkozó szakemberek jártasságát mindkét szakterületen belül, illetve az egyes jelrendszerek (a szöveg és a zenei anyag) jelei és jelkapcsolatai közötti (szöveg-zene) párhuzamok meglétét és így azok egybevetetőségét is. A fordítástudomány figyelmé az ezredforduló után fordult inkább a szöveggel rendelkező zeneművek fordításának problémaköre felé, a téma pedig – többek között multidiszciplináris jelle-

ge miatt – azóta is kimeríthetetlen kutatási teret biztosít több tudományterület képviselője számára.

A téma iránti élénkülő kutatási kedvet, továbbá a lehetséges vizsgálati részterületek és módszerek növekvő számát jelzi az a tény is, hogy a *The Translator* című folyóirat 2008-ban különszámot (Susam-Sarajeva 2008) szentelt a zene és fordítás kapcsolatának, melyben szerteágazó kutatási eredmények közzlése valósult meg. A Susam-Sarajeva szerkesztette kötetben előkerült a szerzőség, eredetiség, kódváltás és kétnyelvűség kérdése, de az interlingvális vs. interszemiotikus fordítás, sőt a fordítás és nem-fordítás problematikája is felmerült, mint ahogy olvashatók voltak az egyes műfajokról, tehát opera-, dal- és musicalfordításokról szóló tanulmányok is, valamint a zenei fordítások kutatói számára gazdag és releváns bibliográfiát is összeállítottak.

Jellemző a zenei fordítások formálódó kutatási területének helyzetére a terminológiai sokszínűség, esetenként fogalmi ellentmondásosság is, melyekkel a lehetséges kutatási alterületek osztályozási kísérleteit szemlélve találkozhatunk. Agnetta például a különböző zenei szövegeket zenével kísért vagy zenei kíséretű/zene-kíséretes szövegeknek (*musikbegleitete Texte*, Agnetta 2019: 505) nevezi, Golomb viszont ezek kapcsán zenei kapcsolódású szövegek fordítását (*music-linked translation*, Golomb 2005) említi. A megzenésített szövegekre történő hasonló hivatkozásokban felismerni véljük zene és szöveg fentebb bemutatott árnyalt viszonyrendszerének (a recitativókban, áriákban, dalokban eltérően megjelenő) különböző interpretálását is.

3.3. A zenei fordítások csoportosítása felhasználásuk módja szerint

A terminológiai gazdagság és esetleges következetlenségek oka részben abban is keresendő, hogy szöveggel rendelkező vokális zeneművek fordításainak címettjei a fordításkutatókon kívül más célcsoportok is lehetnek, például énekes és hangszeres előadóművészek, karnagyok, karmesterek, zongorakísérők, zenepedagógusok és természetesen a hangversenyeket látogató, zenei és nyelvi ismereteit tekintve homogénnek korántsem mondható közönség is.

Az eltérő felhasználói igényeket figyelembe véve könnyen belátható, hogy – a szkoposzelmélettel összhangban – a fordítás célja alapjaiban határozza meg a (mű)fordítói attitűdöt, illetve a fordítás eredményeképpen készült célnyelvi szövegek tulajdonságait is. Nem mindegy ugyanis, hogy valamely vokális zenemű szövegfordításának

1. csupán a befogadó/előadó megértését kell elősegítenie, azaz nem hangzik el,
2. vagy közvetlenül előadási célokat kell szolgálnia, tehát elhangzik.

3.3.1. Zeneművek nem előadásra szánt fordításai

Az előbbi pontban szereplő első esetben elegendő lehet az akár szó szerinti nyers- vagy munkafordítás, melyből a hüen visszaadott lexikai jelentés mellett az is kiderül, hogy a zeneileg fontos (hangsúlyos, dallami csúcs- és mélypontokon, zárlatban előforduló) helyekre eső szavak pontosan mit jelentenek, így a forrásnyelvi szöveget nem értő előadó megtanulhatja, a koncert műsorfüzetét lapozgató befogadó pedig értelmezheti a számára ismeretlen nyelven íródott eredeti szöveget, a második esetben azonban a célnyelvi produktumnak a mű előadási körülményeiből adódó egyéb különleges szempontoknak (pl. énekelhetőségi követelményeknek) is meg kell felelnie. Mindezen tényezők figyelembevételével talán nem túlzás azt állítanunk, hogy a zeneművek fordítása esetén a fordítástudományban a kezdetektől fogva központi szerepet játszó, ugyanakkor számos vitát és újítást magával hozó ekvivalenciafogalomra is érdemes úgy tekintenünk, mint olyan terminusra, melynek újragondolt definiálása a kutatási részterület jellegzetességeinek tükrében indokolt lehet.

A művek értelmezését és előadását lehetővé tevő, fentebb leírt kétféle fordítási hozzáállás és végeredmény mellett fontosnak tartunk megemlíteni egy közötte, harmadik megoldást, a jellemzően operaszínpadok szövegkivetítőin, esetenként több nyelven párhuzamosan megjelenő feliratozást (*surtitling*) is. Eredeti nyelvű előadások alkalmával a librettók fordításai nem hangzanak el, azokat a közönség kizárólag olvasás útján fogadja be, amennyiben szüksége van rá, ezért az énekelhetőség szempontjai itt kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesülnek, de a kivetítő mérete már befolyásoló tényező lehet. Amennyiben ugyanis szeretnénk az énekelve hallott eredeti és a feliratként látott fordítás viszonylagos szinkronját megtartani, érdemes a fordításban elkerülni a túlságosan hosszú, ezért csak elválasztva vagy egymás után időbeli eltolódással megjelenő sorokat és szavakat. Mivel ettől eltekintve az operák feliratozása sok hasonlóságot mutat a nem előadásra, hanem kizárólag olvasásra szánt, ezért a valódi műfordításokban elképzelhetetlen nyersfordítási megoldásokkal, a továbbiakban a lényegesen összetettebb fordítói kihívást jelentő, egyben magasabb művészi értéket képviselő, énekelhető fordításokkal foglalkozó szakirodalmi megállapításokra szorítkozunk.

3.3.2. Zeneművek előadásra szánt fordításai

A zeneművek előadásra szánt fordításaira a szakirodalomban több helyütt énekelhető fordításokként hivatkoznak (Low 2003, Bozsik 2015). Nem véletlenül, hiszen a lefordított szövegű zenedarabok esetén alapvető kérdés, hogy a célnyelven is előadható-e az adott vokális mű anélkül, hogy lényeges változtatásokat kellene eszközölni az eredetileg forrásnyelvi anyagra komponált zenei faktúrán. Amennyiben ez lehetséges, és a célnyelvi előadás kivitelezése csupán elhanyagolható jelentőségű kompromisszumokat kíván meg az előadóktól, mint amilyen pl. a célnyelvi szöveg szótagszámához, lüktetéséhez, esetleg hangsúlyviszonyaihoz igazo-

dó ritmika alkalmazása, akkor valóban éneklésre szánt vagy énekelhető fordításokról beszélhetünk. Az ilyen fordítások már említett összetettsége okán előadhatóságuk kritériumaival számos fordításkutató foglalkozott és foglalkozik is napjainkig, legyen szó akár dal-, akár operafordításokról.

A fordítástudomány „atyja”, Eugene Nida korszakos művében négy olyan megszorító körülményt emelt ki, amelyre a dalok fordítóinak figyelemmel kell lenniük: 1. a frázisok hossza, pontosan megfelelő szótagszámmal, 2. a hangsúlyos magánhangzóknak a zenei hangsúlyokra kell esniük, 3. rímelés, ahol szükséges, 4. megfelelő magánhangzók választása bizonyos hangsúlyos vagy hosszan elnyújtott hangokhoz (Nida 1964: 177). Rögtön az első pontot, a szótagszámokat illetően megjegyzendő, hogy a szótagszám énekelt szövegek esetében például hajlítással, a szó „széthúzásával”, a magánhangzó megnyújtásával viszonylag rugalmasan igazítható az eredeti szöveghez, és nem kell feltétlenül mereven, szigorúan megegyeznie a forrásnyelvben és a célnyelvben (Apter-Herman 2016: 27). Ahogyan Kvam is megállapítja a Grieg-műdalok fordításának elemzésekor: a melizmatikus (egy szótagra több hang esik) és a szillabikus (egy szótagra egy hang jut) szótagelosztás alkalmazása, illetve az ezek közötti váltás az átültetés során fontos fordításstratégiai eszköz a melodikus invariancia megőrzése érdekében (Kvam 2021: 265).

Nida kezdetleges, nem teljes körű kritériumrendszeréhez képest Peter Low közel fél évszázaddal később mind darabszámban, mind tartalmában némileg eltérő ismérveket azonosított. Low, aki a szkoposzelmélet felől közelítve jutott el végül az énekelhető, illetve előadásra szánt fordított dalok vizsgálatáig (Low 2003), úgynevezett ’pentatlon-elvének’ ismertetésekor úgy fogalmaz, hogy az énekelhető dalfordítások készítése azért összetett feladat, mert a célnyelvi szövegnek kompatibilisnek kell lennie a már a fordítás előtt is meglévő, tehát eleve adott zenével, ennek érdekében a fordító feladata pedig az, hogy megfontoltan egyensúlyozzon az énekelhetőség, értelem, természetesség, rím és ritmus öt kritériuma között (Low 2005). E szempontokat Low azonban nem tartja egyenrangúaknak, és óva int attól, hogy az egyes tulajdonságok fontosságát önmagukban tekintve abszolutizáljuk, mivel egyik-másik tökéletes megvalósulása helyett sokkal inkább az egyes tényezők között megvalósítható kompromisszumokat tartja fontosnak. Azaz minél több elem figyelembevételével születnek meg a fordító kompromisszumos döntései, annál nagyobb a mozgástere a választás szabadságának köszönhetően, és annál jobb esélyei vannak a lehető legtöbb szempontból sikeresnek tekinthető célnyelvi szöveg megalkotására, ugyanis több kritériumnak (legalább részben) megfelelően könnyebben elkerülhetők a nagy fordítási veszteségek.

Mivel Low maga is foglalkozik dalfordításokkal, ezért számos, más dalfordítók számára hasznos gyakorlati tanácsot is megfogalmaz későbbi munkáiban. Drinker (1950) és Kelly (1993) nyomán – pentatlon-elvét továbbfejlesztve – hangsúlyozza a rugalmasság fontosságát annak érdekében, hogy a dalfordításokban megvalósulhasson a már Richard Wagner „összművészeti” zenedrámáiban (‘Gesamtkunstwerk’, l. pl. Gorlée 1997) is célul kitűzött idea, nevezetesen a zenei és verbális szintek egységes, kerek egészé történő összeolvadása. Az említett teoretikusokra

hivatkozva Low a dalfordításokban szerepet kapó tényezők közül a következőket emeli ki: megőrzendő hangok, ritmus, zenei frazeálás, énekelhetőség, a szöveg megfelelése a zenei anyagnak, idiomatikus természetesség, zenei és szöveg szempontból fontos rímek használata, az eredeti jelentés szellemiségének és lényegének reprodukálása, stílus, hangzás, sőt ide sorolja a tervezett előadást hallgató célközönséget is annak feltételezett elvárásaival együtt. Természetesen ez az osztályozás nem egzakt abból a szempontból, hogy az egyes kategóriák között számos átfedés lehetséges (például a ritmus és az énekelhetőség szorosan kapcsolódik a természetesség követelményéhez), ezért úgy véli, hogy a már ismertetett pentaton-elv egyes elemei összességükben lefedik mindezen tényezőket, viszont a dalok és fordításaik árnyaltabb elemzéséhez javasolja az egyes elemekhez rendeltlen egyfajta értékelési pontrendszer bevezetését.

Low pontrendszerének lényege, hogy a pentaton-elv egyes összetevőinek érvényesülését, azaz megvalósulási fokát egy 1-től 10-ig terjedő skálán értékeli, mely folyamatban pontlevonást és pluszpontok adását is elképzelhetőnek tartja. Mivel a műfordításoknál nehezen elképzelhető, hogy mind az öt faktor tekintetében „tökéletes” fordítás szülessen, ezért már az elképzelt ideális esetben elérhető 50 pontból 40 megszerzése is kivételesen jól sikerültnek minősítheti a fordítást. Az egyes tényezők közötti egyensúlyozással pedig nagyobb esély van magasabb összpontszám elérésére, mintha egy tényezőre koncentrálna abból esetleg maximális pontszámot érne el a fordító azon az áron, hogy amiatt a többi kritérium sérül, és végeredményben alacsonyabb összpontszámot hoz egy kiegyensúlyozatlan vagy akár torzultnak is értékelhető fordítás. Egyúttal utal arra, hogy a fordításkritikában a legerősebb érvnek azt tekinti, ha a kritikus az esetlegesen adott gyenge pontszámok mellett létező, jobban sikerült fordításokkal is alá tudja támasztani véleményét. Pontlevonásait megvizsgálva látható, mely tényezők befolyásolták a pontozást az egyes kategóriákon belüli értékeléskor.

Igy például az énekelhetőségen belül fontos, hogy egy-egy frázis (dalok esetében verssor) nyílt vagy zárt szótagra végződik-e, illetve hogy zárt mássalhangzók keretezik-e a magánhangzókat. A természetességnél Low figyelembe veszi a szórendet, valamint az esetleges archaikus szavak, kifejezések, elavult szerkezetek meglétét. A ritmus tekintetében lényeges, hogy az egyes zenei hangokra énekelt magánhangzók hossza megegyezzen az éneklendő hangokéval, továbbá hogy hangsúlytalan szavakra vagy könnyű szótagokra ne essen hangsúlyos, így torzító hatású zenei hang. Az értelem vizsgálatakor Low a lexikai egyezéseket és eltéréseket veszi górcső alá, a rímek értékelésekor pedig a sorokon belül egyesével pontozza az egyes rímpárokat (tehát az összképletből külön kiemelve az egyes rímeket), a kapott pontok összegéhez pluszpontot ad az egybecsengésekért, az eredményt hárommal elosztva kapott átlagértéket pedig a rím kategóriájában releváns összesítésnek tekinti.

Az énekelhetőség esetében a fordítónak tehát nemcsak a szótagok elhelyezkedésére, az optimálisan énekelhető magánhangzókra vagy a zenei (és szöveg-) frázisok hosszára kell odafigyelnie, hanem az érthetőségre, sőt adott esetben akár konkrét énekesek, előadók preferenciáira is (Kvam 2021: 277).

Az énekelhetőség kritériumához tartozó további tényezőket tár fel fordítástudományi doktori disszertációjában Bozsik (2015) is, aki operák fordítását alapul véve tesz fontos megállapításokat az énekelhetőség, illetve a tágabban értelmezett szöveg-zene illeszkedés mibenlétét illetően. Vizsgálatában Bozsik énekelhetőségi és lexikai kohéziós elemzést különít el egymástól. Az énekelhetőségről szóló részben feltárt vizsgálendő tényezők közé a következőket sorolja: a szöveg zenében megvalósuló ritmusa a szöveg normál beszédritmus szerinti lüktetéséhez képest, magán- és mássalhangzók használata (a *h* hangzó előfordulása, egymást követő szóvégi és szó eleji hangzók vizsgálata), valamint magánhangzó-használat a hangmagasság tükrében. Véleményünk szerint ezek a tényezők besorolhatók Low pentaton-elvei közé, amennyiben a zenei és beszédritmus Bozsik által javasolt elemzése megfelel Low 'ritmus' kategóriabeli pontozásának, a hangzóhasználat hangzókörnyezetben és a hangmagasság függvényében elvégzett bozsiki vizsgálata pedig a low-i 'énekelhetőség' kritériumrendszerébe kerül. A 'természetesség' Low-nál főleg lexiko-grammatikai szinten értelmezendő, Bozsik viszont egyértelműen az énekelhetőség feltételének tekinti, akárcsak a ritmust. Amit pedig Low 'értelem'-nek nevez, az Bozsiknál a dolgozat lexikai elemzést bemutató részéhez kapcsolódik, melyben Hoey (1991) ismétlésmodelljét finomítva tárja fel az ismétléskapcsolatokat a vizsgált szövegek makropropozícióinak megállapítása és összehasonlítása céljából. E négy közösnek tekintett tényező kiegészül Low-nál a 'rím' kategóriájával, melyet Bozsik külön nem vizsgál. Ennek oka egyrészt az lehet, hogy az általa kiemelt operarészletben rímek lényegében csak az olasz eredetiben figyelhetők meg (ott sem minden sor végén), a magyar fordításokból szinte teljesen hiányoznak, másrészt viszont az is indokolja a rímek hiányát, hogy az opera műfajának kötetlenebb szövegkezelése inkább a prózai színházéhoz áll közel, míg a dalok esetében a rímek szerepe a versekhez hasonlóan alapvető jelentőségű, a lírai művek „zenei” hangzásának egyik fontos alkotóeleme. Más kérdés, hogy a megzenésített változatok fordításakor is ugyanannyira kell-e törekedni a meglétükre, mint megzenésítés nélküli esetben. Low szerint nem (Low 2008), mivel a 'pentaton-elv' többi tényezője kiegyenlítheti a dalfordítás során keletkezett rímbeleszteségeket, mindenesetre külön tényezőként szerepelteti kritériumrendszerében.

A rímeket illetően Graham is arra mutatott rá korábban (1989: 31), hogy azok jóval kevésbé fontos szerepet játszanak a megzenésített szövegek fordításakor, mint a versek esetében, illetve mint azt a fordítók gondolják, egyrészt mert hosszabb idő telik el a rímelő szavak elhangzása között, másrészt mivel a rímek egybecsengése helyett a zenében az asszonanciát más elemek teremtik meg.

Hasonló módon a klasszikus, sorvégi, sokszor erőltetett rímek ellen foglalt állást a 19. századi nagy zeneszerző, Richard Wagner is; mind szóval, amint az operáról és a drámáról írt, nagyszabású elméleti művében kifejtette (Wagner 1852), mind cselekedettel, amint azt korai operáit követően – különösen a Ring-tetralógiában – meg is valósította. Ezekben a művekben, amelyeknek szövegét is a komponista maga írta, a hagyományos rímeléstartól eltérő, a hangsúlyos szavakon (szógyökön), valamint mássalhangzók alliterációján és a magánhangzók asszonan-

ciáján alapuló rímrendszert, ‘Stabreim’-eket alkalmazott, kiegészítve e szempontokat a szavak jelentésének denotatív (referenciális) vagy akár konnotatív (asszociatív) „rímelésével”, sőt az ezekhez rendelt zenei hangsúlyokkal, utalásokkal, megfeleltetésekkel is, amivel sűrűn szőtt referenciális hálóként zene és szöveg kivételes szintézisét teremtette meg (Gorlée 1997: 251).

A dal műfajának speciális jellemzője a művek tömörségéből adódik, és sokszor megoldhatatlan helyzetek elé állítja a fordítót. A rendszerint kis terjedelem miatt az egyes zenei- és szövegelemeknek fokozott jelentősége van, hiszen akár egy-egy szó vagy dallami figuráció megváltoztatása arányaiban nagyobb megrázkódtatást okoz az egész mű tekintetében ahhoz képest, mint amit egy nagyobb lélegzetű vokális műben (oratóriumban, operában stb.) jelentene egy ugyanilyen mértékű módosítás. Ehhez a tartalmi, művészi, zenei, lexikai és általában véve esztétikai sűrítettséghez kapcsolódik a dalok fordíthatóságáról, illetve fordíthatatlanságáról szóló örök vita, melynek tekintetében Bodnár (2015), valamint Bodnár és Horváth (2018) kutatásai szolgálhatnak számunkra értékes megállapításokkal. Bodnár (2015: 124) szerint például a dalszöveg-fordítástól általánosságban nem várhatunk el „olyan művészi értéket, mint az eredeti vers, és reálisan a többértelmű szövegek, rejtett utalások megjelenítését sem követelhetjük tőle”, a fordításban hallható dalok befogadását pedig erőteljesen befolyásolja az eredeti (nyelvű) verzió ismerete, melynek hiányában egy-egy jelentéstorzító fordítás eltávolítja a hallgatót a mű eredeti mondanivalójától. A hitelességet Bodnár tehát mindenképpen megkövetelné a dalfordításoktól, ennek hiányát pedig elsősorban olyan „pattern”-ök túlzásba vitt használatában látja, melyeket az adott (mű)fordítói korszellem tesz szinte kötelezővé és egyben sablonossá. A modoros fordítások és az ezeket elváró vélt közönségizlés ördögi köre bezárul azáltal, hogy a publikum rendszeresen hallja ezeket a könnyű énekelhetőség és alacsony szótagszám miatt rendszeresen beillesztett kulcsszavakat, emiatt stílusba illeszkedőknek tekinti azokat, a későbbi fordítók pedig – követendő fordítói hagyománynak vélve e hamis megoldásokat – ismét magától értetődőnek fogják venni a „pattern”-öket, s ezért élni is fognak a használatukkal. Az énekelhetőség önmagában Bodnár szerint azonban nem elég szempont a dalfordítások sikerültségének értékelésekor, szükséges még annak a figyelembevétele is, hogy az elkészült fordítás mennyire tudja visszaadni az eredeti dal atmoszféráját, illeszkedik-e a célnyelv prozódijához, és hasonló irodalmi értékekkel rendelkezik-e. Jelen kutatás szempontjából ezek a tényezők (atmoszféra, prozódia, irodalmi érték) szintén megfeleltethetők a low-i ’pentatlon-elvek’ némelyikének, tehát besorolhatók az ’értelem’, ’ritmus’, ’természetesség’, ’énekelhetőség’ és ’rím’ kategóriába.

Bodnár és Horváth (2018) közös tanulmányukban szintén a dalok, a műfajon belül is kiemelten a német Lied fordíthatósági kérdéseivel foglalkoznak. A kutatási terület speciális problematikájának felvázolását követően arra az egyértelmű következtetésre jutnak, hogy német-magyar viszonylatban nem kellene erőltetni a műdalok fordítását, mivel az eddigi tapasztalatok alapján a fordított dalszövegekben rendszerint lényegtelen momentumokat emel ki az új szöveg (akár zenei esz-

közökkel is nyomatékositva), s e bizonytalan, inkább csak sejtetett dolgok az eredetiben előtérbe helyezett (költői és/vagy zenei) képek rovására válnak túlhangsúlyozottá. Ezek az eltolódások végül ahhoz vezetnek, hogy az eredetitől eltérő mondanivalót tartalmazó verssorok keletkeznek, melyekből akár alapvető közölnivalók is kiszorulhattak, a legrosszabb esetekben pedig az eredeti mű közlendője teljes módosítást szenved el, és az egyes sorokon túlmutatóan egész strófák, sőt a költemény maga is új művé alakul, melynek az eredetihez már vajmi kevés köze lesz. A fordítói torzítási folyamat Bodnár és Horváth értelmezésében tehát szélsőséges esetben az eredeti alkotások meghamisított átdolgozásait eredményezhetik, ezeket pedig károsnak tartják, legyen szó akár pedagógiai, akár előadói célokról. Megemlítendő ugyanakkor az átdolgozásokról szólva, hogy Peter Low már ismertetett pontozásos kritériumrendszerében nem tesz különbséget átdolgozás és fordítás között, ezeket inkább a pontozási skála különböző fokain álló jelenségeknek tekinti, melyek közül a magasabb pontszámmal rendelkezőkben túlnyomóan fordítási, az alacsonyabb pontszámmal bírókban pedig nagyobbrészt adaptációs, azaz átdolgozási karakterisztika érvényesül. Az elemzésből azonban nem zár ki eleve bizonyos, gyengébbnek tartott fordított műveket, hanem a 'pentatlon-elemzés' összpontszámai segítségével bizonyítja az egyes fordítási változatok között megfigyelhető minőségbeli különbségeket. Bodnár és Horváth kvalitatív megállapításait tehát Low kvantitatív elemzési módszerével kiegészítve számszerűsíthető eredményeket kaphatunk a dalszöveg-fordítások minőségéről. Ezen árnyaltabb elemzési eljárás lépéseit a továbbiakban nem részletezzük.

3.3.3. Fordítói stratégiák és döntések a dalfordításokban

Franzon (2008) énekelhetőség helyett a szöveg és a zenei kompozíció közötti muzikális-verbális egység elérését javasolja terminusként, amely a zenével együttműködve segít átadni a szöveg üzenetét a hallgatóság részére. Emellett arra a kérdésre, hogy a fordítónak a szövegíróhoz vagy a zeneszerzőhöz kell-e hűnek lennie, a szkopozelmélet alapján azt a választ adja, hogy a célszöveg által elérni kívánt célnak kellene meghatároznia a fordító döntéseit és választásait. A szerző szerint dalfordítás esetén a fordítónak elméletileg ötféle lehetőség áll rendelkezésére: (1) nem fordítja le a dalt, (2) lefordítja a szöveget, de nem veszi figyelembe a zenét, (3) új szöveget ír a zenéhez az eredeti szöveg figyelembevétel nélkül, (4) lefordítja a szöveget, amelyhez adaptálni szükséges a zenét – akár teljesen új számot kell írni, (5) a fordítást az eredeti zenéhez adaptálja. Franzon szerint az első opció is fordítási tevékenység, abban az értelemben, hogy a fordító eldönti, szükséges-e a fordítás vagy sem. Amennyiben igen, úgy előnyben részesítheti a szöveget (2. opció) vagy a zenét (3. lehetőség), vagy egyfajta kompromisszumot köt az előadás, előadhatóság érdekében a két szempont között (4. és 5. választás).

Ezt követően az énekelhetőséggel kapcsolatban némileg másfelől közelíti meg Gorrée (1997, 2005) négy részre tagolt kategorizálását (fonetikai, prozódiai, költői és szemiotikai), illetve Low (2005) pentatlon-elvét, és komplex táblázatban foglal-

ja össze a szöveg és a zene összefüggését énekelhető fordítás esetén, három réteget a középpontba állítva: a prozódiai (szótagszám, ritmus, intonáció, hangsúly, énekelhető hangok), a költői (rím, szegmentálás, kulcsszavak elhelyezkedése) és a szemantikai illeszkedést (hangulat, leírás, metaforák). A legteljesebb módon akkor valósul meg az énekelhetőség, ha mindhárom réteg szempontjaira sikerül ügyelni, ami sok esetben nem könnyen érhető el, és leggyakrabban a fordító csak az első két réteg kritériumainak tud megfelelni. Franzon összefoglalásként rámutat arra, mennyi mindentől függ, hogy a fordító a felvázolt öt lehetőség közül melyiket (vagy azok kombinációit) választja, és mennyire kell tekintettel lennie a rendkívül összetett szempontrendszer egyes – számtalan kihívást rejtő – elemeire.

Később (2015) Franzon az énekelhetőség kérdését tekintve alapvetően a fenti három „réteg” figyelembevételével száll síkra, azonban némileg kiegészítve a korábbi kategóriákat. Ezek alapján megkülönböztet prozódiai-fonetikai illeszkedést, valamint poétikai-retorikai megfelelést, amelyekeken felül zenei-szemantikai értékek is akár kulcsfontosságú szerepet játszhatnak, a fordító pedig ezen szintek vagy rétegek szem előtt tartásával és kombinálásával közelítheti meg az eredeti dal összehatásának visszaadását.

3.3.4. Operafordítások

Az énekelt művek egyes műfajait tekintve minden kétséget kizáróan az opera minősíthető a legösszetettebbnek, mivel abban úgymond a műfajok királynőjeként egyrészt rendkívül magas érzelmi hőfokon valósul meg zene és szöveg egysége, másrészt – kivált az előadás megtekintése esetén – a „vizuális dráma” (Gorlée 1997: 236), a színpadkép, a színészi játék, a díszletek, akár az építészeti megoldások, sok esetben a tánc, a koreográfia, a kosztümök és a – szintén legtöbbször drámai – cselekmény mellett a zene, a zenekar és az énekesek előadása olyan komplex, összművészeti hatással van a néző-hallgató befogadóra, mint egyetlen más műfaj esetében sem. Még ha kétségbevonhatatlan is, hogy ebben az összehatásban az opera színpadán a zene játssza a legfontosabb, elsődleges szerepet, igen nagy jelentősége van az – akár irodalmi igényű – szövegkönyvnek, a librettónak mind a cselekmény, mind az egyes áriák tekintetében.

Az opera különleges státusza miatt az operafordításokat illetően Klaus Kaindl külön elméleti keretet dolgozott ki az operaprodukciónak szerteágazó pragmatikai aspektusainak figyelembevételéhez (1997). Elemzésének elején kitér arra a véleménykülönbségre, amely azok között uralkodik, akik szerint az operákat az eredeti zenei és nyelvi összefüggések miatt mindenképpen eredeti nyelven kell előadni, illetve azok között, akik a jobb megértés és átélés érdekében a fordításban történő előadás mellett érvelnek – a két tábor között kibékíthetetlen ellentét feszül. Bár a vita eldöntése szétfeszítené e tanulmány kereteit, tényként leszögezhető, hogy a technikai fejlődésnek köszönhetően az 1980-as évektől jóval inkább, sőt túlnyomórészt az operák eredeti nyelven történő megszólaltatása és a szöveg, a fordítás feliratként való vetítése vált uralkodóvá. Ez – azon túl, hogy az előadást

egy csapásra legalább kétnyelvűvé, többnyelvű feliratok esetében azonban akár multilingválissá is teheti (Mateo 2014: 347), hiszen a hallott szöveg és az olvasott szöveg(ek) nyelve eltér – az operát inkluzívabbá tette, és egyértelműen hozzájárult az operalátogató közönség számának növekedéséhez (Mateo 2007: 178). Az elhangzó, idegen nyelvű szöveget ebben az esetben technikailag vagy a színpad fölött elhelyezett, nagyméretű kivetítőn, mint ahogyan az a magyarországi játszóhelyeken megszokott, vagy – mint a bécsi operaházban – az egyes ülések előtt elhelyezett, kisméretű kijelzőberendezéseken, akár kis táblagépeken jelenítik meg.

Az operák eredeti nyelven történő előadása általánosnak – illetve Spanyolországban kizárólagosnak (Mateo 2001: 33) – nevezhető trendje ellenére azonban a mai napig megszólaltatnak fordításban is operákat (Şerban és Chan 2020). Magyar nyelven adták elő a közelmúltban Donizetti *Szerelmi bájjal* című vígoperáját, és a sok évtizedes (évszázados) előadói hagyománynak megfelelően Mozart *A varázsfuvola* című halhatatlan alkotása szintén magyar nyelven (angol és német feliratozással) hangzik fel napjainkban is. Korántsem állítható azonban, hogy kizárólag valamiféle magyar hagyományról lenne szó, hiszen Mozart híres művét – az eredeti, német nyelvű előadások mellett – angol fordításban szólaltatják meg a New York-i Metropolitan Operában is, illetve kiemelendő ebben a tekintetben a Royal Opera House mellett működő másik operaház Londonban, az English National Opera, ahol kizárólag angol nyelven énekelnek.

Az operafordítás, az áriák fordításban történő előadása Magyarországon olyannyira nem ment ki a divatból, hogy az Operettszínház mindössze néhány évvel ezelőtt mutatta be Rossini *A sevillai borbély* című operáját Galambos Attila új, sok esetben tudatosan modernizálásra törekvő, a mai szleng használatától sem visszariadó fordításában, Mozart *A varázsfuvola* című művéhez pedig Varró Dániel készített énekelhető fordítást – a költőtől megszokott módon szellemes, fordulatos, sokszor kifejezetten beszélt nyelvi vagy akár szleng fordulatokat is tartalmazó szövegű művet 2014-ben a Zeneakadémia Solti György termében adták elő. További fontos bizonyíték arra, hogy az operák anyanyelven történő megszólaltatásának nemcsak létjogosultsága van, de hangsúlyos jelentősége is, sőt kultúrmissziós szerepe is, hogy *A varázsfuvola* „kisiskolás korosztály számára készült változatát”, a *Parázsfuvolácska* című művet Mozart zenéjére Lackfi János költő „friss verses szövegével” énekelve adják elő, megismertetve ezáltal az operát, a komolyzenét és természetesen Mozart és Schikaneder művét magát a legkisebekkel is. Bármennyire elterjedt is tehát az operák eredeti – idegen – nyelven történő előadása (és feliratozása) a mai színpadokon, az operafordítás továbbra is létezik, sőt él és virul.

Klaus Kaindl (1997) tanulmányában az operafordítás két nagy csoportját, az akusztikailag és a vizuálisan érzékelhető fordításokat különíti el, amelyekben belül három-három változatot azonosít. Az első csoportba tartoznak a „klasszikus” énekelhető fordítások mellett egyrészt a valamilyen konkrét rendezői koncepcióhoz készített – például más helyszínrre, környezetbe és/vagy korszakba helyezett – fordítások, ahol a fordítónak, illetve akár a dramaturgnak, a rendezőnek vagy a karmesternek a megváltoztatott viszonyokra is tekintettel kell lennie a szövegformálás

során. Másrészt ehhez a csoporthoz sorolhatók még a vegyes nyelvű előadások is, például ha az áriák között hosszabb, prózai szövegrészek szerepelnek – ebben az esetben az énekes számokat eredeti nyelven adják elő, a szöveges betétrészeket pedig fordításban mondják el. Ilyen előadásban láthatta a budapesti közönség nemrég, 2022 januárjában, 114 év óta újra először Donizetti *Az ezred lánya* című vígoperáját, amelyben a franciául felcsendülő áriák közötti prózai szövegrészeket – Kovács András Péter humorista átdolgozásában – a szereplők magyarul adták elő.

Az operafordítások másik nagy csoportját Kaindl felosztásában a vizuálisan érzékelhető fordítások képezik, amelybe – a korábban a kivilágított nézőtér az előadás közben olvasott, kinyomtatott szöveggel szemben – a feliratozás és a jelnyelvi tolmácsolás tartozik, amelyeket értelemszerűen egészen más kívánalmak, elvárások, illetve nehézségek jellemeznek, mint az első csoportba tartozó fordításokat. Kaindl rámutat arra, hogy mindegyik fordítási változat esetében az előadás zenei és színpadi, szcenikai elemei, jelei – eltérő mértékben – hatással vannak a fordításra, ezért az opera műfaji gazdagságából eleve adódó nyelv-, irodalom-, zene- és színháztudományi szempontok mellett az önmagában is interdiszciplináris szemiotika, a jelstudomány aspektusait is figyelembe kell venni az operafordítás során. Érvelése szerint hiába nem vált a szemiotika – amely megpróbál a nyelvi jelek mellett más jelstruktúrákat is kommunikációs jelenségként értelmezni – (egyelőre) a fordítástudomány fősodrába tartozó paradigmává (Stecconi 2007: 17), a multimediális szövegek fordításakor olyan szükségszerű előfeltételt jelent, amelyet a fordító nem hagyhat figyelmen kívül. Ahogyan Agnetta is fogalmaz a librettófordításokról: „az operák olyan – verbális elemeket tartalmazó – esztétikai polyszemiotikus kommunikátumok, amelyeken az interkulturális és interlingvális transzfer nagyszerűen bemutatható, egyúttal diakrón és szinkrón szempontból is leírható” (Agnetta 2019: 515).

Kaindl kritikával illeti azt a nyelvészeti fogalomkészlet által dominált fordítástudományi megközelítést, amely tisztán előíró, preskriptív szempontokat – például az énekelhetőség kérdéseit, a rímek kezelését, a szavak és a hangok viszonyát – tekinti a jó operafordítás ismérveinek, ahol a megítélés elsődleges mércéjét a forrásszöveg képezi, figyelmen kívül hagyva az előadási helyzetet, amelyhez az adott fordítás készült. Így Vermeer szkoposzelméletehez hasonlóan a szituatív, céltudományi tényezőket tekinti kulcsfontosságúnak, mivel az előadott operafordítást a közönség soha nem csak az írásban rögzített szövegen keresztül fogadja be, hanem a recepció meghatározó, befolyásoló alkotórésze a konkrét előadási helyzet, a szöveg, a zene és a színpadi megjelenítés egyidejű megvalósulása is.

3.3.5. *Pentatlonból hexatlon*

A funkcionálisnak nevezhető, a dalfordítások és más énekelhető fordítások technikai, akár praktikus ismérveit, fogásait vizsgáló megközelítés elsődleges fordítástudományi képviselője, Peter Low sokat idézett pentatlon-elvét, amellyel a (dal)fordító sikeres stratégiáját az öttusázóhoz hasonlítja, később kiegészítette egy

hatodik ponttal, a színpadi hatékonysággal (Low 2017). Ezzel a Low által kidolgozott pragmatikus szempontrendszer ötvöződik a – különösen Gorlée (1997) és Kaindl (1997) által képviselt – interszemiotikus szemlélettel, a drámai hatással és ennek az előadásra, az előadóra és a befogadóra gyakorolt hatásával, a fordítónak pedig immár „hattusázóként” kell törekednie a különböző megszorítások között az optimális megoldás megtalálására.

4. Záró gondolatok

Jelen tanulmányban a zene és a fordítás, illetve a zenetudomány és a fordítástudomány kapcsolatát igyekeztünk felvázolni és példákkal is szemléltetni. Javaslatot tettünk a zenei fordítások problémakörének elhelyezésére a fordítástudományon belül, megemlítve a vonatkozó irodalmi, nyelvészeti és szövegtudományi kapcsolódási pontokat is. Szó esett a fordítási célok meghatározó jelentőségéről, illetve a különböző célok elérését szolgáló, eltérő fordítói stratégiákról is. Az énekelhetőség mint központi fogalom mellett további kulcsfontosságú tényezőket is felsoroltunk, melyek a zenei fordítások készítői, felhasználói, befogadói és kutatói számára is új információkkal szolgálhatnak akár a problémakör őket érintő részleteiről, akár annak egészéről is. Szakirodalmi áttekintésünkben kiemelt figyelmet fordítottunk a dalok és operák fordítási kérdéseire – részben azért, mert ez a két műfaj különlegesen népszerűnek bizonyul a fordítástudományi kutatásokban, részben viszont azért, mert formai és terjedelmi szempontból két végletet képviselnek a vokális műfajok között, ennek köszönhetően pedig a zenei fordítások általános jellemzőin túl a műfajhoz kötött fordítási tulajdonságok és szempontok bemutatására is alkalmunk nyílt.

A tanulmány deklaráltan áttekintő jellegéből adódóan nem térhettünk ki egyforma részletességgel valamennyi hivatkozott kutatási előzményre, azonban bízzunk benne, hogy a számos, egymásra is reflektáló, olykor pedig éppen vitában álló nézet ismertetésével valamelyest hozzájárulhattunk a zene és a fordítás összetett kapcsolatának áttekinthetőségéhez. Ha a leírtakhoz végezetül hozzátesszük, hogy egyes kutatói attitűdök attól a gondolattól sem zárkóznak el, mely szerint „a zene maga is fordítás” (Desblache 2021: 47), akkor beláthatjuk, hogy a fordítástudomány és a zenetudomány gyümölcsöző kapcsolatának további vizsgálata még számos friss és ösztönző felismeréssel szolgálhat mindannyiunk számára.

Irodalom

- Adorno, Th. W. 1963. Fragment über Musik und Sprache, in: ders., *Quasi una fantasia. Musikalische Schriften II*, Frankfurt a. M. 9-16. Másodközlés: Adorno, Th. W. 2003. Musik, Sprache und ihr Verhältnis im gegenwärtigen Komponieren. In: *Gesammelte Schriften in 20 Bänden – Band 16: Musikalische Schriften I–III. Klangfiguren (I). Quasi una fantasia (II). Musikalische Schriften (III)*. Berlin: Suhrkamp. 649–664.
- Agnetta, M. 2019. *Ästhetische Polysemiozität und Translation. Glucks Orfeo ed Euridice (1762) im interkulturellen Transfer*. Hildesheim: Georg Olms Verlag AG.
- Apter, R., Herman, M. 2016. *Translating for Singing. The Theory, Art, and Craft of Translating Lyrics*. London: Bloomsbury.
- Bodnár G. 2015. *A Dichterliebe magyarul. A zene és a dalfordítás szövegének kohéziós problémái*. Habilitációs dolgozat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Bodnár G., Horváth I. 2018. Zene és fordítás: a német Lied szövegének fordítási kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XVIII. évfolyam, 2. szám, 1–9.
- Bozsik Gy. 2015. *A lexikai kohézió és az énekelhetőség vizsgálata operaszövegek fordításában*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Buda B., László J. 1981. *Beszéd a szavak mögött*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Buda B. 1994. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest: Animula.
- Burghardt, B. 2017. *Az aranymetszés formavilága a természetben és a zenében*. DLA doktori értekezés. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem.
- Dahlhaus, C. 1975. Fragmente zur musikalischen Hermeneutik. In: Dahlhaus, C. (ed.) *Beiträge zur musikalischen Hermeneutik*. 159–172.
- Desblache, L. 2021. Live music and translation: The case of performances involving singing. *The Journal of Specialised Translation* Issue 35. 45–68.
- Drinker, H. 1950. On translating vocal texts. *The Musical Quarterly* Vol. 26. No. 2. 225–240.
- Feld S., Fox A.A. 1994. Music and Language. *Annual Review of Anthropology* Vol. 23. 25–53. <https://www.jstor.org/stable/2156005>
- Fenk, A., Fenk-Oczlon, G. 2009. Some parallels between language and music from a cognitive and evolutionary perspective. *Musicae Scientiae: Special Issue Music and Evolution*. 201–226.
- Franzon, J. 2008. Choices in Song Translation. Singability in Print, Subtitles and Sung Performance. *The Translator* Vol. 14. No. 2. 373–400.
- Franzon, J. 2015. Three dimensions of singability. An approach to subtitled and sung translations. In: Proto, T. (ed.) *Text and Tune: On the Association of Music and Lyrics in Sung Verse*. 333–346.
- Golomb, H. 2005. Music-linked translation (MLT) and Mozart's operas: Theoretical, textual and practical approaches. In: Gorrée, D. L. (ed.) *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation*. Amsterdam: Rodopi. 121–161.
- Gorrée, D. L. 1997. Intercode Translation: Words and Music in Opera. *Target* Vol. 9. No. 2. 235–270.

- Gorlée, D. L. 2005. *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation*. Amsterdam: Rodopi.
- Graham, A. 1989. A New Look at Recital Song Translation. *Translation Review* Vol. 29. No. 1. 31–37.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaindl, K. 1997. Die Übersetzung als Inszenierung: Ein interdisziplinärer Rahmen zur Analyse von Opernübersetzung. *Target* Vol. 9. No. 2. 271–288.
- Kelly, A. 1993. Translating French Songs as a Language Learning Activity. *Traduire et interpreter Georges Brassens*: 91–112.
- Key M. R. 1980. The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication. *Contributions to the Sociology of Language* [CSL]. Vol. 25. Berlin: De Gruyter.
- Kvam, S. 2021. Intertextuelle Muster bei der Übersetzung von Kunstliedern? Eine textlinguistische Analyse deutsch-norwegischer Übersetzungen der Lieder von Edvard Grieg. In: Franzon, J., Greenall, A. K., Kvam, S., Parianou, A. (eds) *Song Translation: Lyrics in Contexts*. Berlin: Frank & Timme GmbH.
- Low, P. 2003. Singable Translation of Songs. *Perspectives* Vol. 11. No. 2. 87–103.
- Low, P. 2005. The Pentathlon Approach to Translating Songs. In: Gorlée, D. L. (ed.) *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation*. Amsterdam: Rodopi. 185–212.
- Low, P. 2008. Translating Songs That Rhyme. *Perspectives* Vol. 16. No. 1–2. 1–20.
- Low, P. 2013. When Songs Cross Language Borders. *The Translator* Vol. 19. No. 2. 229–244. DOI: [10.1080/13556509.2013.10799543](https://doi.org/10.1080/13556509.2013.10799543)
- Low, P. 2017. *Translating Song: Lyrics and Texts*. London/New York: Routledge.
- Mateo, M. 2001. Performing Musical Texts in a Target Language: the Case of Spain. In: *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 1. 31–50.
- Mateo, M. 2007. Reception, Text and Context in the Study of Opera Surtitles. In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 169–182.
- Mateo, M. 2014. Multilingualism in Opera Production, Reception and Translation. *Linguistica Antverpiensia, New Series. Themes in Translation Studies* Vol. 13. 326–354.
- Moldoványi A. 2022. *Fraktálok a zenében*. Szerzői kézirat (publikálás alatt).
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Rausch, A. 1998. Musikwissenschaft als Textlinguistik. In: Danuser, H., Plebuch, T. (eds) *Musik als Text. Bericht über den Internationalen Kongress der Gesellschaft für Musikforschung. Freiburg im Breisgau, 27. September bis 1. Oktober 1993. Bd. 2: Freie Referate*. 19–22.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: Max Hueber Verlag.
- Reiss, K., Vermeer, H. J. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Riemann, H. 1983. *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikon*. I–III. kötet. Dahlhaus, C., Eggebrecht, H. H., Boronkay A. (eds.) Budapest: Zeneműkiadó.

- Sándor L. 2020. *Du Fay: Nuper Rosarum Flores. Szellemi áramlatok találkozása a késő-középkor zeneesztétikájában*. Doktori értekezés. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem.
- Şerban, A., Chan, K. K. Y. (eds) 2020. *Opera in Translation: Unity and diversity*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Stecconi, U. 2007. Five Reasons Why Semiotics Is Good for Translation Studies. In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 15–26.
- Susam-Sarajeva, S. 2008. (ed.) Translation and Music. Changing Perspectives, Frameworks and Significance. Special Issue. *The Translator* Vol. 14 No. 2.
- Vermeer, H. J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* Vol. 23. No. 3. 99–102.
- Vermeer, H. J. 1989. Skopos and Commission in Translational Action. In: Chesterman, A. (ed.) *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab. 173–187.
- Vermeer, H. J. 2000. *Das Übersetzen in Renaissance und Humanismus (15. und 16. Jahrhundert)*. Heidelberg: Textcon.
- Wagner, P. S. 2008. *The Rhythm of Language and Speech: Constraining Factors, Models, Metrics and Applications*. Habilitationsschrift. Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität.
- Wagner, R. 1852. *Oper und Drama*. Leipzig: J. J. Weber.

Kommunikáció és nyelv IV. Nyelvi közvetítés a Kárpát-medencében a pandémia idején

(Eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kara, online konferencia, 2021. december 3–4.)

Sonja Delatović

E-mail: sonja.delatovic@gmail.com

2021. december 3–4. között az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke negyedik alkalommal rendezte meg a *Kommunikáció és nyelv* című nemzetközi tudományos és szakkonferenciát, ahol kezdetektől fogva kiemelt jelentőségű a fordítástudomány témaköre. Az idei konferencia újdonsága elsősorban abban állt, hogy a szervezésben a budapesti székhelyű Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (OFFI) is részt vett. A közösen rendezett kétnapos konferencia szakmai támogatója a Pécsi Akadémiai Bizottság volt, anyagilag pedig az Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsa, Magyarország Főkonzulátusa (Eszék) és a Glotta Nyelvi Intézet támogatta. A járványhelyzetre tekintettel hibrid formában valósult meg az eszéki Bölcsészettudományi Kar dísztermében és Zoom online platformon. A négy plenáris előadásból és szekcióülésből, valamint egy kerekasztal-beszélgetésből álló nemzetközi rendezvény kiváló lehetőséget biztosított hat ország fordításkutatóinak, gyakorló fordítóinak és tolmácsainak találkozására, a nyelvi közvetítéssel kapcsolatos, aktuális kérdések megvitatására, továbbá tapasztalatok és gondolatok cseréjére. Az eszéki Bölcsészettudományi Kar munkatársai (Bockovac Tímea Anita, Walkó Ádám György és Dobsai Gabriela) vezette szekcióülések a két nap folyamán magukban foglaltak összesen tizenhat előadást négy nyelven – magyarul, angolul, szerbül és horvátul.

A konferencia megnyitására a köszöntők után került sor. A konferencia résztvevőit Lehocki-Samardžić Anna, az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék vezetője és a Glotta Nyelvi Intézet elnöke nevében Bockovac Tímea Anita, az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatója, majd Ivan Trojan, az eszéki Bölcsészettudományi Kar dékánja nevében Sanja Jukić, az oktatásért és hallgatói ügyekért felelős dékánhelyettes, valamint Németh Gabriella, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. vezérigazgatója és Lénárd László, a Pécsi Akadémiai Bizottság elnöke köszöntötte.

Ezt követően három délelőtti plenáris előadás vette kezdetét. Az elsőt Klaudy Kinga, az ELTE BTK NyDI Fordítástudományi Doktori Program vezetője tartotta meg *A fordításkutatás dilemmái a 21. század elején* címmel, amelyben kifejtette a fordítástudományt érintő legfontosabb változásokat – a pozitívumokat és a negatívumokat – a századunk elején. A fordítás jellegének, a fordítási esemény szereplőinek, valamint a fordításkutatás eszközeinek változása a Fordítástudományi Doktori Programban született kutatási témákban, valamint a *Fordítástudomány* és az *Across Languages and Cultures* folyóiratok témáiban is tükröződnek. A kutatási eszközök formálódásával kapcsolatban kiemelte, hogy számos fordításkutatónak már nem elég a hagyományos módszereket alkalmaznia, hanem új kutatási eszközökre van szükség. A felmerülő dilemmák körében feltette azt a provokatív kérdést, hogy szükség van-e egyáltalán magyar fordítástudományra. A megállapítása az volt, hogy mindenképpen, hiszen továbbra is szeretnénk többet megtudni arról, hogy mi jellemzi a fordítás eredményeképp kapott magyar szövegeket, mi megy végbe a magyar fordítók fejében a nyelvi közvetítés közben, és mi a funkciója a fordításnak a mai magyar társadalomban. Kiemelte, hogy az említett változásokra a Fordítástudományi Doktori Programban részt vevő témavezetők és hallgatók egyaránt nagyon jól reagálnak, és lépést tartanak a nemzetközi szakirodalommal. Előadását azzal a gondolattal zárta le, hogy „a gondolatok bár – korunkban – angolul utaznak, de még most is anyanyelven születnek”.

A második plenáris előadást Németh Gabriella, a Budapesti Metropolitan Egyetem oktatója és az OFFI vezérigazgatója *Nyelvhasználat – jog és nyelv – a magyar igazságügyi eljárásokban* címmel tartotta meg. Jogi nézőpontból betekintést nyújtott abba, hogy jelenleg a magyar jogalkotó szervek hogyan szabályozzák a nyelvhasználat lehetőségeit, illetve a nyelvi közvetítést az igazságügyi bírósági és hatósági eljárásokban. Kiemelte a hiteles fordítások garanciális szerepét az eljárásokban, melyek készítésében rendkívül fontos az OFFI szerepe, a centralizált szabályozási modell szerint. Emellett hangsúlyozta, hogy az OFFI szerepe meghatározó ugyan, viszont monopolhelyzetről mégsem célszerű beszélni. A centralizált szabályozási modellel szemben a decentralizált szabályozás áll, amelynek lényege, hogy a hiteles fordításokat természetes személyek, megbízható fordítók készítik, és maga a szabályozás államonként változhat. Összegzésként hangsúlyozta, hogy a nyelvi közvetítés kiemelten fontos, mert az eljárásokban biztosítja az anyanyelv használatát.

A harmadik, *Terminológiapolitika és jogi terminológiaépítés: célok és közreműködők* című plenáris előadást Lehocski-Samardžić Anna, az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék vezetője, Szoták Szilvia, az OFFI lektorátusvezetője és Tamás Dóra Mária, az OFFI vezető terminológusa és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) oktatója közösen készítették. Előadásukban a terminológiapolitika fogalmáról, a nyelvi tervezésről és a versenyképességről beszéltek – külön tekintettel a terminológiapolitika jelentőségére a jog területén. Kiemelték, hogy a jogi szaknyelvet sokan és sokféleképpen művelik, többek között a jogi tartalmak nyelvi közvetítésével megbízott fordítóirodák fordítói és tolmácsai.

Kitértek emellett az OFFI elengedhetetlen szerepére a terminológiapolitikában, amely elsősorban a jogi és közigazgatási fordítások területen való terminológiai egységesítés és harmonizáció elmozdításában, a IUSTerm jogi és közigazgatási terminológiai adatbázis építésében, valamint a tudás megosztásában – konferenciák szervezésében és kötetek kiadásában tapasztalható. Gyakorlati példákkal kísérve bemutatták az OFFI két terminológiai projektjét, az említett IUSTerm jogi és közigazgatási terminológiai adatbázist és *A terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén* című, 193 terminust tartalmazó új terminológiai kiadványt, mely kidolgozásában 23 jogi és nyelvi szakértő vett részt, akiknek megköszönték lelkes munkájukat.

A délelőtti plenáris előadások után kerekasztal-beszélgetés következett. Ennek keretében az említett *A terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén* című terminológiai kiadvány szakmai bemutatására került sor, különös tekintettel a horvátországi magyar jogi terminológiára. A kerekasztal-beszélgetést Szoták Szilvia és Walkó Ádám György vezették, a résztvevők pedig a kézikönyv szerkesztői – Németh Gabriella, Tamás Dóra Mária és Szoták Szilvia, és a kötet szerzői, szakértői – Lehocki-Samardžić Anna, Tóth-Palizs Hajnalka, Bockovac Tímea Anita és Guelmino Szilvia voltak.

Az első szekcióülés kiváltképp a gépi fordítással kapcsolatos kutatásokat és aktuális kérdéseket helyezte középpontba, ahol a következő előadások hangzottak el: Nagy Levente Péter, az OFFI lektorának *Érdemes még fordítónak tanulni? A neurális gépi fordítás alapjaiban forgatja fel a fordítási piacot*, Eszenyi Réka, az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék oktatójának *Egy fordítás evolúciója: neurális gépi fordítások minőségének longitudinális vizsgálata*, Bockovac Tímea Anita, az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatójának *Az oktatástechnológiai célú produktumok fordításának kihívásai* és Melita Aleksa Varga, az eszéki Német Nyelv és Irodalom Tanszék oktatójának *Challenges of the Machine Translation* című előadása.

A délutáni plenáris előadást Daniela Amodeo Perillo, az EULITA (European Legal Interpreters and Translators Association) elnöke tartotta meg *Expectations and opportunities for LIT after the pandemic* címmel. Előadását azokkal a tapasztalatokkal és példákkal indította, hogy az európai nyelvi közvetítők milyen módon alkalmazkodtak a járványhelyzet során kialakult körülményekhez, például amikor bírósági tárgyalásokat szerveztek, nemzeti vagy nemzetközi szinten. A technológia kiemelt szerepet játszott ezekben az esetekben, valamint a távoktatásban, konferenciák és szemináriumok szervezésében. Előadásának középpontjába azonban a 2021. november 23-án kihirdetett Európai Unió Bíróság C-564/19. sz. ügyét, illetve a 2010/64/EU irányelvet helyezte. Az Európai Bíróság az említett ügyben úgy ítéli meg, hogy a tagállamoknak konkrét intézkedéseket kell hozniuk annak biztosítására, hogy a tolmácsolás és fordítások minősége elegendő legyen ahhoz, hogy a gyanúsított vagy vádlott megértse az ellene felhozott vádat. Hangsúlyozta, hogy ez volt az első alkalom, amikor az Európai Bíróság egyértelmű álláspontot foglalt a 2010/64/EU irányelvvel kapcsolatban. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy

a jogi tolmácsoknak és fordítóknak, szakmai szervezeteknek ezt az ítéletet a lehető legnagyobb mértékben el kell juttatniuk a nemzeti közigazgatáshoz – minisztériumokhoz, bíróságokhoz, ügyvédekhez –, hogy a szakma jelentőségét elismerjék és gondoskodjanak róla.

A konferencia második szekcióülésének témái a járványhelyzet és a nyelvi közvetítés kapcsolatára összpontosítottak – több nyelv perspektívájából. Fazakas Noémi (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék) *Hiteles fordítás Romániában kisebbségi szemmel: törvényi szabályozás, oktatás és a fordítói piac valósága*, Szabó Mihály Gizella (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet) *A járványügyi intézkedésekkel kapcsolatos szlovák szövegek magyar fordításainak néhány jellegzetessége*, Sárosi-Márdirosz Krisztina (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék) *A világvárvány hatása a tolmácsolás helyzetének alakulására (Románia példája)*, Marija Miloradov (Szerbia Állandó Bírósági Tolmácsok és Fordítók Egyesületének az alelnöke) *Izazovi pravno prevođenja u okolnostima epidemije Covid-19 (A jogi fordítás kihívásai a Covid-19 járvány körülményei között)* és Ljubica Kordić (Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem, Jogi Kar, Eszék) *Contrastive Analysis of the Machine Translations of EU-Legal Texts* előadások hangzottak el.

A szombati nap két délelőtti szekcióból állt. A konferencia nemzetközi jellegét érdekes módon az első szekció többnyelvűsége is tükrözte, hiszen négy előadását négy nyelven lehetett meghallgatni. A szekcióban Vladimir Karabalić (Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék) *Prevođenje znanstvenih tekstova (A tudományos jellegű szövegek fordítása)* című előadása hangzott el, majd Walkó Ádám György (Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék) *Tipushibák a magyar tankönyvek fordításánál avagy meleg-e a nyárfa (topla topola)* című előadása, Slađana Milinković (Szerbia Állandó Bírósági Tolmácsok és Fordítók Egyesületének az elnöke) *Multikulturalnost u doba korone – prikaz slučaja: prevođenje i dostupnost udžbenika i pratećeg materijala u nastavi (Multikulturalizmus a pandémia idején – esettanulmány: a tankönyvek és a taneszközök fordítása és elérhetősége)* című előadása és Robin Edina (ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék) *A quality-based typology of translation revision* című előadása.

Az eszéki konferencia záró szekciójában három előadásra került sor. Seresi Márta, az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék oktatója és Lános Petra Lea, a PPTE Jog- és Államtudományi Kar oktatója közösen tartottak előadást *Changes in cognitive load when using online simultaneous interpreting platforms* címmel, majd utánuk Barabás Blanka, az ELTE BTK NyDI Magyar Nyelvészet Doktori Program PhD-hallgatója következett „*A mások helyett való beszélés problémája*”: *antropológiai és nyelvészeti etnográfiai tanulmányok fordítási kihívásai* című előadásával. Az utolsó előadó Sonja Đelatović volt, az ELTE BTK NyDI Fordítástudományi Doktori Program PhD-hallgatója *Lábjegyzetek alkalmazása*

mint fordítási norma. Kultúraspecifikus kifejezések Frank McCourt Teacher Man című regényének horvát és magyar fordításában című előadásával.

Össességében az eszéki, „adventi konferencia” néven is ismert rendezvény ismét kiváló alkalmat adott a fordítástudományban tevékenykedő kutatók és gyakorló fordítók szakmai diskurzusára és a tapasztalatcserére, valamint a közös gondolkodásra a nyelvi közvetítés (jövőbeli) kérdéseiről. Remélhetőleg a következő, 2022-ben megrendezésre kerülő *Kommunikáció és nyelv* konferencián erre személyesen fog sor kerülni.

A többnyelvű Európa újraformálása: A nyelvközpontú mesterséges intelligencia

(3. magyar ELRC workshop, online esemény, 2022. február 7.)

Jelencsik-Mátyus Kinga, Vadász Noémi

E-mail: matyus.kinga@nytud.hu, E-mail: vadasz.noemi@nytud.hu

A Nyelvtudomány Kutatóközpont és a European Language Resource Coordination közösen rendezte meg a 3. magyar ELRC Workshopot 2022. február 7-én. A két intézmény harmadik alkalommal hívta össze a magyar kutatás, ipar és közigazgatás szakértőit, hogy megvitassák, miként alakíthatja át a magyar nyelvre elérhető nyelvtechnológia a kommunikációnkat a digitális térben. A járványhelyzet miatt az eseményt online formátumban rendezték meg. Az középpontban három téma állt: a nyelvközpontú mesterséges intelligencia (MI), a nyelvi adat és a gépi fordítás. Éppen ezért az esemény mottója, ahogy jelen beszámoló címében is olvasható: A többnyelvű Európa újraformálása: a nyelvközpontú mesterséges intelligencia.

A Európai Hálózatfinanszírozási Eszközt (Connecting Europe Facility – CEF) az Európai Bizottság indította útjára 2014-ben. Célja az Európán átívelő hálózatok és infrastruktúrák támogatása, a 28 tagállamra, valamint Norvégiára és Izlandra kiterjedő Digitális Közös Piac létrehozása. Váradí Tamás rövid bevezetőjében kiemelte, hogy a kulturális, turisztikai, egészségügyi és jogi szolgáltatásoknak mindenki számára elérhetőnek kellene lenniük a polgárok anyanyelvére való tekintet nélkül. Mindennek elengedhetetlen feltétele az információáramlás biztosítása, amelyhez a CEF gépi fordítás szolgáltatása (CEF AT) nyújt segítséget.

A mai gépi fordítóknak hatalmas mennyiségű adatra van szükségük, az European Language Resource Coordination (ELRC) pedig ezen a ponton kerül a képbe. Az ELRC koordinálja a nyelvi erőforrásokat és eszközöket az EU-országokban. Manapság az ELRC külön figyelmet szentel a többnyelvű NLP-nek, valamint az egynyelvű korpuszoknak is, amelyek tanítóanyagként szolgálnak a nyelvi modellek építéséhez. Az NLP világán belül paradigmaváltás ment végbe az elmúlt években. A neurális hálók segítségével nagyobb és hatékonyabb egy- és többnyelvű nyelvmODELLEK építhetők. Utóbbiak lehetővé teszik a transzfer learninget, ami lehetőséget nyújt a többnyelvűség okozta kihívások kezelésére.

Hivatkozás: Jelencsik-Mátyus K., Vadász N. 2022. A többnyelvű Európa újraformálása: A nyelvközpontú mesterséges intelligencia (3. magyar ELRC workshop, online esemény, 2022. február 7.) *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 127–132.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.9>

A gépi fordítás mellett számos egyéb program segíti a kommunikációt – és ezáltal munkánkat, vásárlási, utazási és ügyintézési szokásainkat – mindennapjainkban: a helyesírást segítő programok, a beszédünket szöveges üzenetké alakító digitális asszisztensek, az ügyfélszolgálatokhoz intézett hívásainkat megválaszó robotok ma már szinte észrevétlenül életünk részei. A workshop arra koncentrált, hogy léteznek-e már a magyar nyelvre megfelelő nyelvtechnológiai megoldások ahhoz, hogy lépést tartsunk a technológiai fejlődéssel a mesterséges intelligencia korában.

A meghívott előadók prezentációi mellett három panelbeszélgetést is tartottak a fő témakörökben, amelyeken a magyar nyelvtechnológia kiemelt képviselői vettek részt. A egész eseményt és a panelbeszélgetéseket az ELRC magyar képviselői, Váradi Tamás és Bódi Zoltán moderálták. Összesen 150 résztvevő csatlakozott az eseményhez. Jelen beszámolóban az előadásokat és az első demó bemutatót foglalkoztatjuk össze.

Az új Digital Europe Programme és a Language Data Space

Az első meghívott előadó Philippe Gelin, a DG-CONNECT Többnyelvűségi Központjának igazgatója volt, aki bemutatta az új Digitális Európa programot és a Language Data Space-t. Ő is azzal kezdte előadását, hogy a nyelvi modellek megjelenése paradigmaváltást, és ezzel soha nem látott gyorsaságú fejlődést hozott a nyelvtechnológiába. Ennek eredményeként számos új alkalmazás jött létre a nyelvi akadályok legyőzésére, és így az új kultúrák megismerése már pusztán a mobiltelefonunk használatával lehetségessé vált. Az angol nyelv digitális piacot uraló dominanciájának ellensúlyozására kiemelten fontos, hogy az EU többi, kisebb hivatalos nyelvére is szülessenek nyelvtechnológiai alkalmazások. Ezzel az egyes nyelvek gazdasági versenyképességét is jelentősen növelhetjük.

Ezt támogatandó az új Digital Europe Programme és a Language Data Space biztonságos és jó minőségű megoldásokat nyújt nemcsak minden európai nyelv, hanem más nagyobb nyelvek támogatására is, mint a kínai és a japán. Az Európai Bizottságban számos kezdeményezés jött létre az ezzel kapcsolatos fejlesztések finanszírozására az 5G hálózat kiépítésétől a közlekedés fejlesztésén át a fordítás támogatásáig.

Az Európai Bizottság 2020-ban mutatta be adatstratégiáját¹, amelyben fontos helyet kaptak a nyelvi adatok, elsősorban azok elérhetővé tétele ipari felhasználásra a KKV-k számára. A 20 meghatározott témacsoport közül a Language Data Space fogja segíteni az információáramlást a nyelvtechnológiai szektor szereplői között, ezzel lehetőséget biztosítva hatékony nyelvi eszközök és szolgáltatások kidolgozására. Ez pedig a mesterséges intelligenciához kapcsolódó megoldások

¹ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/strategy-data>

gyors térnyerésével egyre fontosabbá válik. Előadása végén Philippe Gelin felhívta a hallgatóság figyelmét három olyan weblapra², amelyek több száz magyar NLP-erőforrás bemutatásával hasznos segítséget nyújtanak például a fordításban.

A nyelvtechnológia és az MI lehetőségei - hol tartunk most és mik a célok

Prószék Gábor, a Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgatója ezután a nyelvtechnológia és a mesterséges intelligencia lehetőségeiről beszélt. Amikor a mesterséges intelligencia megjelent az 1950-60-as években, elsődleges fókuszában az állt, hogy a lehető legjobban tudja modellezni az emberi intelligenciát. Az 1980-as években, a gépi tanulás megjelenésével már olyan összetett algoritmusokat hoztak létre, amelyek segítségével egyes jól meghatározott területeken már képesek tapasztalati tanulásra, amennyiben elegendő adatot biztosítanak a számukra. Ez az adatmennyiség a korábbi gyakorlatnál sokkal, akár százszor nagyobb. Összegyűjtése idő- és energiaigényes a fejlesztésben részt vevő szakemberek számára. A gépi tanulás középpontjában a mély tanulás (deep learning) áll (ezt a fogalmat nevezi a média gyakran mesterséges intelligenciának). Azért nevezik mély tanulásnak, mert a neurális hálózatok rendszere több rétegből áll a be- és kimeneti rétegek mellett. Az egyes rétegek egymásra épülnek felhasználva a létrejött információt, és ennek köszönhetően saját adatfeldolgozással tanulhatnak.

Napjainkban a mesterséges intelligencia átszövi mindennapjainkat a mezőgazdaságtól az önvezető autókig. Nyelvészeti szempontból már most számos olyan alkalmazással találkozhatunk, amelyek elérik, sőt akár meg is haladják az emberi munka eredményességét. Az automatikus beszédfelismerés, a szövegleíró szolgáltatások, a chatbotok, a szentimentelemzés, a névelem-felismerés és a gépi fordítás mind jó példák erre. Fontos kiemelni, hogy míg nagy nyelvekre már eredményes eszközök jöttek létre komplex feladatokra is, kisebb nyelvek esetében, mint például a magyar, ez még várat magára. Erre erős hatással van nemcsak az, hogy milyen mennyiségű, hanem az is, hogy milyen minőségű nyelvi adat áll rendelkezésünkre a fejlesztéshez.

Zárásként Prószék Gábor kiemelte, hogy a Nyelvtudományi Kutatóközpont nagy szerepet vállalt a nyelvközpontú mesterséges intelligencia fejlesztésben. Ennek legjobb példája a HILBERT, egy magyar nyelvre kifejlesztett BERT-large modell, valamint számos kísérleti nyelvmodell a HILANCO projekt³ keretében. És a java még csak ezután jön!

² <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/strategy-data>, <https://language-tools.ec.europa.eu/>, <https://www.european-language-grid.eu/>

³ <https://hilanco.github.io/>

A CEF gépi fordítás platform

Farkas Ágnes a DG-Translation képviselőjében bemutatta a CEF gépi fordítás platformját. A jelenleg futó rendszer, az eTranslation már 2017 óta segíti a fordítók munkáját. Számos domént lefed és neurális gépi tanulási (NMT) módszereket használ. Ezen szolgáltatások fejlesztéséhez sok pénz szükséges, amelyet a CEF-platform, illetve az annak nyomába lépő DIGITAL⁴ biztosít. Az eTranslation egy rendszer, de két közönséget céloz: elsősorban a fordítók, és egyéb EU-szervezetek dolgozóinak a támogatására hozták létre, valamint a rendszer integrálható az EU-szervezetek weboldalaiba és digitális szolgáltatásaiba is. A másik célközönség a CEF-programok által finanszírozott közösségek: páneurópai digitális közszolgáltatások, az EU-tagországok (valamint Norvégia és Izland) digitális közigazgatása, egyetemek, az EU-nak dolgozó szabadúszó fordítók és KKV-k. Tehát az eTranslation mind emberi felhasználásra alkalmas szolgáltatásokat, mind pedig digitális szolgáltatásokba építhető API-kat is biztosít (ez utóbbi jelenleg a csak a közigazgatás számára elérhető). Minden szolgáltatás ingyenesen hozzáférhető regisztráció után. Az oldal rendkívül biztonságos, mivel az EB tűzfala védi, és minden adatot törölnek 24 óra után (a beállításokban választhatjuk az adatok azonnali törlését is). Az eTranslation számos domént lefed, például EU hivatalos szövegek, általános szövegek, EU Bíróság dokumentumai, pénzügyi (EKB) és közegészségügyi íráások. Mindez 30 nyelvre elérhető: az EU hivatalos nyelvein kívül hat nagy nyelvre. Minden feltöltött szöveget lefordíthatunk bármely, vagy akár az összes felsorolt nyelvre. A fordításokat emailben, vagy a szolgáltatáson létrehozott fiókunkba kérhetjük. Az alkalmazás számos bemeneti formátumot támogat.

A legfontosabb tényező természetesen a minőség. Az eTranslation az EU szövegek esetében nyújtja a legjobb eredményeket. Ez annak köszönhető, hogy rendszert a hivatalos EU-fordításokon tanították. Sajnos a kisebb nyelvek esetében, mint amilyen a magyar, kevesebb adat áll rendelkezésre, ez befolyásolja a fordítás minőségét is. A program kevésbé hatékony új szavak, kontextus nélküli szavak valamint kreatív szövegek esetén. A honlap további NLP szolgáltatásokat is nyújt, például beszédfelismerés és többnyelvű tweet. Előadásában Farkas Ágnes kiemelte, hogy annak ellenére, hogy a gépi fordítók már egyre jobb eredményt nyújtanak, nem helyettesíthetik az emberi fordítást, utószerkesztésre mindenképpen szükség van. Hangsúlyozta, hogy az Európai Bizottságnál sem géppel fordítják az uniós jogszabályokat, az alkalmazások csak támogatják a fordítók munkáját.

⁴ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>

Az adat szerepe a csúcsmínőségű nyelvtechnológiai fejlesztésekben

Feldmann Ádám a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Adattudományi és Mesterséges Intelligencia csoportjának vezetője előadását azzal kezdte, hogy a mesterséges intelligencia fejlődésében a nyelvtechnológia fejlődése a húzóerő, főleg a transzformer-alapú modellek megjelenése óta. A transzformer-alapú modellek jelenleg a legjobb teljesítményű technológiák, ugyanakkor rengeteg adatra van szükség hozzájuk. Kiemelte, hogy a transzformer-alapú nyelvmodellek megjelenése óta a nyelvtechnológia fejlődése belépett a nagy nyelvmodellek korszakába. A nagy nyelvmodellek a nyelv reprezentációjának vagy tömörített formában való megjelenésének tekinthetők.

A PTE és a Nyelvtudományi Kutatóközpont által a Microsoft Magyarország támogatásával kifejlesztett magyar BERT-large modell, a HILBERT elkészítéséhez például 3-4 milliós szövegtörzset kellett létrehozni, ugyanakkor a kínai GPT-3 modellhez 410 milliárdos törzset használtak. Ezek az óriási nyelvmodellek lehetővé teszik, hogy egy egészen kisméretű tanítótörzssel, néhány tanítópéldával (few-shot learning), sőt, akár tanítópéldák bemutatása nélkül (zero-shot learning) alkalmazzuk őket valamilyen specifikusabb feladatra (pl. osztályozási feladatokra, névelemfelismerésre stb.). Ez azt jelenti, hogy megéri nagy mennyiségű adatot gyűjteni óriási általános nyelvmodellek építéséhez, mert így gyorsabban és könnyebben megoldhatók a specifikusabb nyelvtechnológiai feladatok.

A magyar nyelv esetében azonban nem áll a rendelkezésünkre korlátlan mennyiségű szöveg. Erre nyújt megoldást az ún. transfer-learning, amely lehetővé teszi az angol nyelvre kifejlesztett megoldások használatát más (kisebb) nyelvekre plusz tanítóanyag előállításával. Ez az eljárás hasonlít a humán tanulás folyamatára: amit az egyik nyelven megtanulunk, azt alkalmazni tudjuk majd egy újabb idegen nyelvre is. Az előadó szerint a közeli jövőben a multimodális adatok gyűjtése kerül majd előtérbe (pl. kép-narratíva párok, videó-szöveg párok), hiszen ezek képezhetik majd az alapját az újabb modelleknek. Érdeemes lenne a magyar kutatások esetében is követni ezeket a nemzetközi trendeket.

Demók bemutatása

A demó szekcióból a European Language Equality projektet szeretnénk bemutatni, mivel ennek eredményei befolyással lesznek a többnyelvű Európa jövőjére, például az NLP kutatási és fejlesztési irányainak meghatározásakor, beleértve a finanszírozást is. Ebben a kezdeményezésben 52 partner, köztük minden EU-s tagországból kutatóhelyek, egyetemek, csakúgy mint ipari szereplők és páneurópai szervezetek (mint az EFNIL és a CLARIN) vettek részt. A projekt célja egy stratégiai akcióterv kidolgozása, és ennek részeként az EU hivatalos nyelveire NLP-erőforrás térkép létrehozása azért, hogy támogassuk a nyelvi egyenlőség létrejöttét Európában 2030-ig.

A Nyelvtudományi Kutatóközpont volt a magyar koordinátora a nagyszabású adatgyűjtésnek, amelynek célja a lehető legtöbb magyar nyelvre elérhető nyelvi erőforrás feltérképezése és katalogizálása volt. Vagyis sorra vettek minden elérhető korpuszt, lexikai adatbázist, eszközt, nyelvtant, nyelvi modellt és szolgáltatást, és ezzel egy több mint 500 elemű listát hoztak létre. Fontos hangsúlyozni, ez a szám csupán egy 2021 végi pillanatkép egy villámgyorsan fejlődő tudományterületről, és az adatbázis megjelenése óta már biztosan számos új nyelvi erőforrás jelent meg. Az adatbázis elérhető a European Language Grid honlapján⁵. A gyűjteményből megtudhatjuk, hogy melyek azok a területek, amelyeken sok, jó minőségű nyelvi erőforrást találunk: számos adatbázis elérhető például a két- és többnyelvű korpuszoknál, ami elengedhetetlen a gépi fordítás fejlesztéséhez. Ugyancsak több és jó minőségű szövegelemző eszköz és elemzőlánc elérhető magyar nyelvre, amelyek közt van olyan, amely ipari célokra is használható. Azonban a projekt eredményeként az is kiderült, hogy melyek azok a területek, amelyeken az erőforrások hiánya hátráltatja a fejlődést. Általánosan elmondható, hogy a neurális hálók térnyerésével a nyelvtechnológia számos területén szükség van nagy, részletesen annotált korpuszok létrehozására.

Összefoglalva, a 3. magyar ELRC workshop a magyar kutatás, ipar és közigazgatás szakértőit hívta össze, hogy megtárgyalják, milyen lehetőségei vannak a magyar nyelvtechnológiának a nyelvközpontú mesterséges intelligenciával kapcsolatban. A különböző szektorok képviselői egyetértettek abban, hogy bár már léteznek kiemelkedő minőségű nyelvtechnológiai szolgáltatások a magyar nyelvre, a nyelvi modellek térnyerésével kiemelten fontos szerepet kaptak a nyelvi adatok. Így ahhoz, hogy technológiai támogatottság terén a magyar nyelv is lépést tudjon tartani a fejlődéssel, nagyszabású összefogás szükséges az adatgyűjtésben.

⁵ https://live.european-language-grid.eu/catalogue/?&language__term=Hungarian

Kovács Tímea, Adorján Mária (szerk.)

Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés

(Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
2020. 180 pp, ISBN 978-963-414-738-1)

Götz Andrea

E-mail: gotz.andrea@kre.hu

A *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés* című kötet a 2020 januárjában, a KRE és a MANYE közreműködésében megszervezett *Fordításoktatási szakmai nap* előadásait adja közre. A változatos témákat felölelő kilenc tanulmány központi témája a korpusznyelvészet alkalmazhatósága a fordítástudomány, valamint a kontrasztív nyelvészet területén. Ez alól kivételt képez Váradi Tamás (*Mesterséges intelligencia a korpusznyelvészetben?*) és Ittész Nóra (*Korpusz(nyelvészet) és (nagy)szótárkészítés*) cikke. Amíg az utóbbi betekintést enged *A magyar nyelv nagyszótárának korpusznyelvészetet kamatoztató lexikográfiai munkálataiba*, addig az előbbi bemutatja, hogy a mesterséges intelligencia milyen nyelvtchnológiai megoldásokat kínál a korpusznyelvészet számára. E két tanulmányon kívül a kötet többi írása mind a korpusznyelvészeti módszerek, eszközök, kutatások és a fordítástudomány elméleti és gyakorlati vonatkozásaival foglalkozik, beleértve a szakfordítás oktatását, a fordított és a tolmácsolt diskurzus tulajdonságainak kutatását vagy a diskurzusjelölőként ismert nyelvi elemek fordításának problematikáját. A továbbiakban a kötet tanulmányait tematikus csoportosításban ismertetem.

Hivatkozás: Götz A. 2022. Kovács Tímea, Adorján Mária (szerk.) *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés*. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 133–136.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.10>

A kötetet Klaudy Kinga *Ünnepi megnyitó beszéde* nyitja, amelyben áttekinti a magyar fordítástudomány fejlődését a korpuszalapú kutatások vonatkozásában, és emellett kiemeli a korpuszalapú fordítástudomány egyik alapvető önellentmondását: annak ellenére, hogy empirikusan igazolja a fordított szövegek *másságát*, ódzkodik attól, hogy ezen másságot értékelje – noha az értékítélet például a fordítás oktatásában vagy a normaértékű fordítói viselkedés leírásában tulajdonképpen megjelenik.

A fordítástudomány számára a korpusznyelvészet legfontosabb két alkalmazása a fordított szövegek nyelvi tulajdonságainak korpuszalapú kutatása, valamint a fordítás oktatásának támogatása, az ehhez szükséges segédeszközök fejlesztése. Ezzel összhangban a legtöbb tanulmány a fordított magyar szövegek nyelvi jellemzőit, vagy a korpuszalapú megközelítés alkalmazhatóságát tárgyalja a fordítás oktatásában. Balaskó Mária (*Fordításnyelvi lexiko-grammatikai mintázatok egy magyar összehasonlító korpuszban*) fordított és nem fordított magyar szövegekben mér szóalak-gyakorisági eltéréseket. Adorján Mária (*Kontrasztív korpuszstilisztika: lehetséges útirány a fordítóképzésben*), Kurtán Zsuzsa és Vinnai Edina (*Korpusznyelvészet és szaknyelvkutatás*), Seidl-Pécs Olivía (*Az internet mint korpusz a szakfordításban*) és Ugrin Zsuzsanna (*Korpusznyelvészet és fordításoktatás: a didaktikai korpuszok haszna*) a korpuszok, korpusznyelvészet és a fordításoktatás kapcsolatát tárgyalja, míg Kovács Tímea tanulmánya (*Korpusznyelvészet és tolmácsolás*) korpuszalapú tolmácsoláskutatási elemzést mutat be.

A fordítók munkáját az összehasonlítható, vagyis nem fordított, a fordított szövegekkel megegyező műfajú, regiszterű, témájú stb. szövegek, korpuszok használata is nagyban megkönnyítheti. Adorján Mária (*Kontrasztív korpuszstilisztika: lehetséges útirány a fordítóképzésben*) tanulmánya a korpuszstilisztika tanórai alkalmazását járja körbe, bemutatva hogyan segítheti a kontrasztív különbségek tudatosítását és a megfelelő fordítási megoldások kiválasztását az eredeti angol és magyar cégalapítási szövegek stilisztikai elemzése. Kurtán Zsuzsa és Vinnai Edina (*Korpusznyelvészet és szaknyelvkutatás*) a Miskolc Jogi Korpusz (MJK) 2,4 millió szövegszót tartalmazó korpuszát mutatja be, illetve a korpuszból a magyar jogi nyelvről levont következtetéseket. A jogi végzettséggel nem rendelkező fordítók és a jogi fordítást kutatók minden bizonnyal nagy hasznát vennék, ha a magyar jogi nyelvet változatosan reprezentáló, szintaktikailag is annotált, kereshető korpusz nyilvánosan hozzáférhető lenne.

Seidl-Pécs Olivía (*Az internet mint korpusz a szakfordításban*) az internet mint szakfordítási segédkorpusz használatát vizsgálja, számba véve különböző keresőmotorokat és ezek megfelelő alkalmazását az egyik legfontosabb fordítási kompetenciának, az információkeresési kompetenciának a keretében. A tanulmány a BME fordítóképzése és a DGT terminológiai együttműködését is ismerteti, amelynek során a hallgatók az IATE terminológiai tárát bővítik. Ugrin Zsuzsanna tanulmánya (*Korpusznyelvészet és fordításoktatás: a didaktikai korpuszok haszna*) a didaktikai, vagyis valamilyen tanulmányi céllal készült szövegekből álló korpu-

szokat taglalja. Emellett a szerző saját, didaktikai korpuszokon készített, szöveg-szintű jelenségekre összpontosító kutatásait is bemutatja. Mivel a didaktikai korpuszkutatások alapvetően segíthetik, informálhatják a fordítóképzést, felhívva a figyelmet a problémákra és nyomon követve a hallgatók teljesítményének javulását, a magyar fordítóképzés számára nagy haszonnal járna, ha rendelkezésre állnának több szakterületet, fordítóképző-helyet, évfolyamot, fordítási munkát (pl. általános és szakfordítást, transzkreációt, utószerkesztést) felölelő, széles hozzáférésű korpuszok.

Korpuszkutatást a kötetben egyedül Balaskó Mária tanulmánya mutat be. A szerző egymillió szavas korpuszban vizsgálja az *ábra* lemma mintázatait fordított és nem fordított magyar szövegekben. Magáról a korpuszról azonban a tanulmány sajnos meglehetősen kevés információt tartalmaz. Nem világos például, honnan származnak a korpusz szövegei, hány szót tartalmaznak az egyes alkorpuszok (forrásnyelvi angol, célnyelvi magyar, összehasonlítható magyar), hány szövegből áll a korpusz, vagyis pontosan milyen tudományos szövegeket válogatott állományába, stb. Ezen tulajdonságok ismerete nélkül valamelyest nehéz kontextualizálni az elemzés eredményeit.

Kovács Tímea a korpuszalapú tolmácsoláskutatás bevezetése után egy angolról magyarra tolmácsolást, illetve fordított európai parlamenti felszólalás lexikai vizsgálatát ismerteti. Az eredmények szerint a tolmácsolás lexikai egyszerűsödéssel jár.

Ugyan nem a kötet elején foglal helyet, Furkó Bálint Péter (*Néhány hasznos korpusznyelvészeti eszközről a diskurzusjelölő-kutatás szemszögéből*) korpusznyelvészeti (korpuszelemzés, -építés, -párhuzamosítás) és statisztikai programokkal, valamint online elérhető korpuszokkal foglalkozó írása különösen hasznos technikai bevezetést nyújt a korpuszalapú fordítástudománnyal ismerkedő kutatóknak, hallgatóknak, illetve gyakorló fordítóknak egyaránt. Ugyan a tanulmány elsősorban a korpuszalapú diskurzusjelölő-kutatásra alkalmas szoftverekre koncentrálna, a behatóan, de felhasználóbarát módon ismertetett programok és források számos más tárgyú – elsősorban lexikai – korpuszalapú elemzést, felhasználást támogatnak. A szerző praktikus eligazítást nyújt az eszközök és korpuszok előnyeivel, hátrányaival, lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban, tárgyalva ezek bevetettségét a gyakorlatban és a kutatásban – kitérve a diskurzusjelölő-kutatás szempontjából releváns vonatkozásokra. A korpuszeszközök és az automatizált elemzések minden előnye ellenére fontos megjegyezni a tanulmány összegzésében olvasható megállapítást, miszerint az emberi, kvalitatív felülvizsgálat továbbra is elengedhetetlen része a kutatásnak.

Váradi Tamás (*Mesterséges intelligencia a korpusznyelvészetben*) a mesterséges intelligencia korpusznyelvészeti alkalmazásait veszi számba. A kapcsolat a két terület között kétirányú, hiszen megfelelő méretű és minőségű anyag, vagyis korpusz szükséges a technológiai alkalmazások létrehozásához és betanításához, a különböző alkalmazások pedig hozzájárulnak a korpusznyelvészet lehetőségeinek fejlesztéséhez. A fordítás szempontjából legismertebb a neurális gépi fordítás.

Összegzésképpen elmondható, hogy a jelen kötet elsősorban arra világít rá, milyen értékes és sokoldalú eredményeket produkálnak a korpuszalapú kutatások, amelyeket a fordítástudomány, a fordítóképzés, de a nyelvviszolgáltató-ipar is kamatoztathat. A kötet tanulmányai azonban jól illusztrálják a magyar korpuszalapú fordítástudomány legnagyobb akadályát is: a nagyméretű, változatos felépítésű, ingyenesen és korlátlanul hozzáférhető, gazdagon annotált fordítási korpusz hiányát. Ilyen korpuszon ugyanis statisztikailag kifinomult elemzések is könnyedén végezhetők, míg a kutatók saját maguk előállította korpuszaira ez nem igaz.

Heike Elisabeth Jüngst

Audiovisuelles Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage

(Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG, 2020. 333 p, ISBN 978-3-8233-8231-7)

Fáy Tamás

E-mail: fay.tamas@uni-eszterhazy.hu

Heike Jüngst jelenleg a Hochschule für angewandte Wissenschaften Würzburg-Schweinfurt habilitált egyetemi tanára, és emellett maga is gyakorló fordító és tolmács. Oktatási területe az angol nyelvű szakfordítás és a médiafordítás, ezen belül elsősorban a feliratozás, az audionarráció és a hangalámondás.

A könyv első kiadása 2010-ben jelent meg jóval vékonyabb kivitelben, azonban az audiovizuális fordítás iránt az elmúlt években jelentősen megnőtt az érdeklődés a kutatók és a laikusok részéről is. Ez – ahogy a szerző is írja (16. old.) – kezdetben a DVD-k elterjedésének volt köszönhető, az érdeklődés fokozódásának azonban az internet komolyabb lökést adott, hiszen az idegennyelvű filmek és feliratok széles körben hozzáférhetővé váltak, sőt, a különféle feliratozó szoftverek segítségével ma már bárki megpróbálkozhat az audiovizuális fordítás ezen területével. Ezzel párhuzamosan az audiovizuális fordítás legitim kutatási témává vált, hiszen a kutatók is egyre könnyebben hozzá tudnak jutni az anyagokhoz. A kutatás intenzivitásának erősödését jól mutatja, hogy a 2018-ban alapított Journal of Audiovisual Translation már kifejezetten az audiovizuális fordításra specializálódott. A 2000-es évek elején került sor az első, kifejezetten az audiovizuális fordításnak szentelt szakmai konferenciáknak. Végül, de nem utolsósorban a felsőoktatási intézmények is alkalmazkodtak a piaci igényekhez: német nyelvterületen (és tegyük hozzá: már Magyarországon is) több egyetem kínálatában megtalálható az audiovizuális fordítás önálló szak formájában vagy valamilyen kapcsolódó képzés részeként.

A könyv a Narr Studienbücher sorozat részeként látott napvilágot, így nem meglepő, hogy elsősorban egyetemi hallgatók, oktatók érdeklődésére tarthat számot, azonban az önképzést választó érdeklődők számára is sok újdonságot tartal-

maz. Változás a korábbi kiadáshoz képest, hogy – gyakorlati könyv lévén – jelentősen nőtt a visszacsatolást segítő kérdések és gyakorlatok száma, sőt, a szerző módszertani javaslatokat is megfogalmaz. Az eddigiekhez hasonlóan a könyv végén található megoldókulcs segítségével bárki ellenőrizheti a tudását. A fejezetek egységes szerkezetet követnek: először az adott eljárás definíciójával ismerkedhetünk meg, majd a történeti áttekintés után a leggyakoribb munkafolyamatok kerülnek sorra, az ezt követő fejezetek felépítése már az adott témának megfelelően változik.

Az első fejezet az audiovizuális fordítás definíciója után áttekintést ad a képzés és a kutatás jelenlegi állásáról, a szinkronizálás és a feliratozás előnyeiről és hátrányairól (kitérve például arra, hogy egyes országok milyen okok miatt választják az egyik vagy a másik technikát), majd végül a legfontosabb filmtechnikai fogalmakat tisztázza.

A második fejezet középpontjában az interlingvális fordítás egyik speciális esetének számító interlingvális feliratozás áll. A fogalmi és történeti áttekintést követően a szerző ismerteti a feliratozás folyamatát, majd a problémákról (dialektusok, szociolektusok, szaknyelvek stb.) ad áttekintést. Külön kitér a többnyelvűség kérdésére, tehát amikor egy idegen nyelvű filmben valamelyik szereplő a nézővel azonos nyelven szólal meg. A fejezet végén található speciális feliratozási eseteken belül az alábbi témaköröket érinti: „trivia tracks” (a filmre vonatkozó háttérinformációk megjelenítése felirat formájában), két- vagy háromnyelvű feliratok, laikusok által készített feliratok („fansubs”), a feliratok tipográfiai tudnivalói, a szinkronizált szöveg és a felirat összefüggései, színházi feliratozás. A szerző a fejezet végén a zenés műfajok (opera, musical, filmekben előforduló dalbetétek) feliratozásával foglalkozik. A fejezet függelékében a European Association for Studies in Screen Translation által kiadott feliratozási irányelveket találjuk angol nyelven.

A harmadik fejezet a szinkronizálás kérdését járja körül. Ezt a részt is egy fogalmi tisztázás és történeti áttekintés vezeti fel, majd a szerző részletesen ismerteti a szinkronizálási munkafolyamat lépéseit. Érdekes, hogy külön foglalkozik a németre szinkronizált filmek vélt vagy valós minőségbéli hiányosságaival, amely Magyarországon is gyakran megfogalmazódik kritikaként. Ezután a szinkronizálás alapjául szolgáló szinkronitás egyes típusait veszi górcső alá (ajakszinkronitás, viselkedésszinkronitás, mozdulatszinkronitás és nukleuszsinkronitás). A szinkronizált szöveg sajátosságaival foglalkozó alfejezetben kitér arra a gyakran tapasztalt problémára, hogy a fordítókat gyakran csak egy szinte teljes szószerintiséget követő nyersfordítás elkészítésére kérik fel, és a munkát sokszor még így sem képzett fordítók kapják meg. A szerző a szöveg sajátosságain belül tárgyalja a szórakoztató filmekben ritkán előforduló szaknyelvek fordításának kérdését, valamint – a feliratozáshoz hasonlóan – a filmen belüli többnyelvűség kezelésének lehetőségeit. Érdemes tudni, hogy az audiovizuális szövegek többnyelvűségével külön kutatócsoport foglalkozik (<http://trafilm.net/>). A szinkronizálás különleges esetein belül többek között az alábbi témákat érinti a szerző: laikusok általi szinkronizálás („fandubs”), a paródiának szánt „fundubs”, szláv szinkron (Russian dub-

bing, Gavrilov translation), amely annyiban különbözik a hangalámondástól, hogy az utóbbtól eltérően játékfilmek esetében alkalmazták és sok helyen még mindig alkalmazzák (a VHS hőskorában még Magyarországon is ismert volt), hamisítás (politikai-vallási utalások kihagyása vagy megváltoztatása), europudding (olyan film, amelynek az elkészítésében több ország is részt vett, és az adott ország színészei is szerepelnek a filmben), zenei betétek szinkronizálása. Jól ideillett volna annak a nagy népszerűségnek örvendő trendnek a megemlítése, amikor laikusok egy filmet (filmrészletet) vagy egy ismert zeneszámot gépi fordítással feliratoznak vagy szinkronizálnak. A harmadik fejezet végén a szinkronhanggal kapcsolatos tudnivalókat találjuk, hiszen a szinkronhang megválasztására ugyan a fordítónak nincs ráhatása, de ennek ellenére ez is a munkafolyamat része. A szerző kitér arra az esetre, amikor pl. egy hosszabb sorozatban megváltozik az egyik (fő)szereplő szinkronhangja, vagy hogy a zenei betéteket gyakran nem a szereplők szinkronhangját adó színészek, hanem profik előadók éneklik.

A negyedik fejezet a hangalámondás („voice-over”) témakörével foglalkozik. A szerző a voice-over és voice-off technikák egységes definíciójának hiányára utalva járja körül a két kifejezést. A hangalámondás munkafolyamatának ismertetése után a fejezet a voice-over különleges eseteivel foglalkozik: többnyelvűség, sportműsorok, hírműsorok esetében alkalmazott voice-over technikák, céges videó hangalámondásos fordítása. A szerző a fejezet végén a voice-over hang megválasztásának jelentőségét eseteli.

Az ötödik fejezet az audiovizuális fordításon belül ritkán alkalmazott filmtolmácsolásról („film interpreting”) szól. Ez jellemzően nagyobb filmfesztiválokon fordul elő, amikor a filmet nem érdemes feliratozni, vagy a szinkronváltozat még nem készült el. Filmtolmácsolás során a tolmács a szláv szinkronhoz hasonlóan önmaga testesíti meg az összes szerepet. A szerző a történeti áttekintés és a munkafolyamat ismertetését követően itt is a különleges eseteket tárgyalja részletesen, pl. amikor a filmtolmácsolás közönségét gyerekek alkotják.

A hatodik és hetedik fejezet az akadálymentességről szól, külön tárgyalva a vakok és gyengénlátók számára végzett audionarrációt, illetve a siketek és nagyothallók számára történő feliratozást és tolmácsolást, tehát a szerző ezen a ponton már az intralingvális, illetve interszemiotikus fordítás témakörét érinti. A magyar olvasók számára meglepő lehet, hogy a szerző ugyanabban a könyvben tárgyalja az interlingvális és az intralingvális fordítást, azonban Németországban a gyakorlatban nem tesznek éles különbséget a kettő között, az egyetemi képzésben a fordítást és tolmácsolást oktató egyetemek/intézetek/tanszékek kínálatában sok esetben a jelnyelvi tolmácsolás is legitim szakként szerepel, míg Magyarországon a kettő (egyelőre) élesen elkülönül. A hatodik fejezetben az audionarráció (Hörfilm) fogalmának és meglehetősen kései megjelenésének és történetének, valamint munkafolyamatának áttekintése után a szerző az audionarráció szempontjait vizsgálja, ezen belül azt, hogy a film mely összetevőit érdemes hangzó beszéddé tenni (személyek, helyek, cselekmények, zajok).

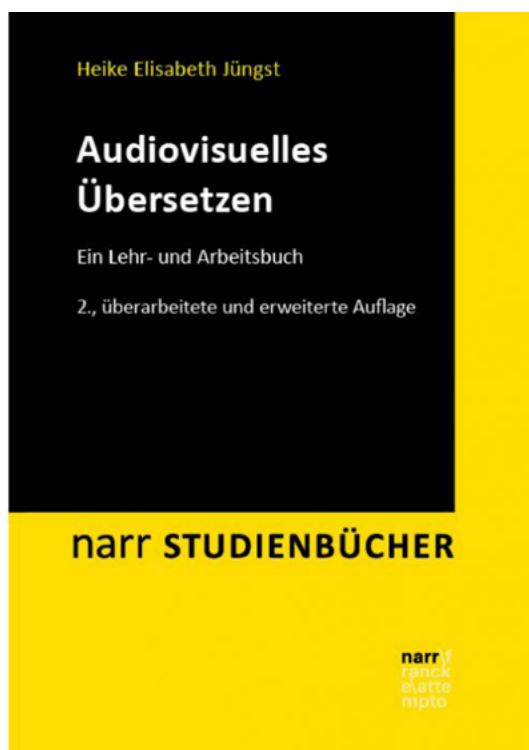
Az audionarráció különleges esetein belül többek között az alábbi témákról olvashatunk: késleltetett vagy korábban elhangzó audionarráció, gyerekeknek szóló audionarráció, az audionarráció fordítása, a narrátor hangja. A fejezet végén az ismertebb német tévétársaságok és az audionarrációval foglalkozó szakmai szervezetek irányelveit találjuk, amelyek az audionarráció elkészítésében segíthetnek. A hetedik fejezet a siketek és nagyothallók számára történő intralingvális feliratozást és tolmácsolást taglalja, megemlítve ennek egyik (Amerikában elterjedt) altípusát, amikor migránsok vagy az angolt mint idegen nyelvet tanulók számára készítenek külön feliratot. A szerző a történeti áttekintés után többek között a saájrról olvasás technikájával, valamint a német jelnyelvvvel foglalkozik, hangsúlyozva, hogy az utóbbi egy teljes értékű, saját nyelvtannal rendelkező nyelv, amelynek megvannak a saját (német és osztrák) változatai. Ezt követően az intralingvális feliratozás általános szempontjait ismerteti (színválasztás, zajok, zenei betétek stb. feliratozása), és többek között kitér az audiovizuális területen végzett jelnyelvi tolmácsolásra és a siket vagy nagyothalló gyerekek részére történő feliratozásra. A hetedik fejezet végén az interlingvális fordítás szabványosított irányelveit ismerteti, amelyeket a németországi tévétársaságok dolgoztak ki és fogadtak el.

Az utolsó, nyolcadik fejezet a játékok lokalizációjával foglalkozik. (Terminológiai megjegyzés: magyarul a „játék” és „játéklokalizáció” elég furcsán hangzik ebben a kontextusban, a „game” itt terminusértékű kifejezésnek tekinthető. Még nehezebb a dolgunk a „gaming” szó esetében). Ez a fejezet a korábbi kiadásban még nem szerepelt, de mint a szerző írja, ma már az audiovizuális fordításról nem lehet úgy írni, hogy ne érintsük a témát, még ha a szakirodalom kicsit idegenkedve is tekint a „game localization” területére: a gyakorló (jellemzően idősebb) fordítók gyakran megvetik a számítógépes játékokat, és az egyetemek kínálatában is csak elvétve találhatók játéklokalizációs kurzusok. A terminológiai tisztázás, a game localization történetének áttekintése, valamint a munkafolyamat ismertetése után a szerző a lokalizálás főbb elemeivel foglalkozik, végül a tanításához szükséges anyagok beszerzésének nehézségeit taglalja, megoldásképpen néhány gyakorlati lehetőséget is felkínálva (egyszerűbb játékok programozása, szoftverek használata, pl. Bitsy, Scratch, Python).

A könyv végén találjuk a megoldókulcsot, amely az egyes fejezetekben feltett 130 kérdésre adott válaszokból áll. A bibliográfia gyakorlatilag egy bőséges repertórium, amely nemcsak a hivatkozott forrásokat tartalmazza, hanem az audiovizuális fordításhoz kapcsolódó, elsősorban német és angol (elvétve olasz, francia, spanyol) nyelvű forrásirodalmat is. A könyvben való tájékozódást a könyvvégi targonc segíti.

Mint a recenzió terjedelme is mutatja, egy terjedelmes (több mint 300 oldalas), rendkívül átfogó és nagyon korszerű tudást közvetítő könyvről van szó, amely az audiovizuális fordítás minden területét érinti. A szerző érdeme, hogy a téma gyakorlati beágyazottsága ellenére is sikerült legitim kutatási témává felemelnie az audiolingvális fordítást, bizonyítva azt, hogy kellő elméleti megalapozottsággal bármilyen témában lehet maradandót alkotni. Az olvasónak nemigen lehet hiány-

érzete: én talán a feliratozás/lokalizálás során elterjedt KNP („key names and phrases”) kifejezést hiányoltam, illetve véleményem szerint a szerző a feliratozás/szinkronizálás tárgyalásakor nagyobb figyelmet fordíthatott volna a reáliák fordításával kapcsolatos nehézségek kezelésére, mert ezek a nem audiovizuális fordítással szemben itt hangsúlyosabban jelentkeznek. Hasonlóan átfogó munka tudomásom szerint még nem jelent meg Magyarországon, ami nyilván a két ország eltérő kulturális hátterével és a különböző mértékű piaci kereslettel is magyarázható. Talán a téma gyakorlatorientált jellegének tudható be, hogy az audiovizuális fordítás Magyarországon is egyre népszerűbb, az utóbbi években az alábbi disszertációk jelentek meg a témában: (zárójelben a védés éve) Polcz Károly „Konvencionálisan indirekt beszédaktusok az angol-magyar filmfordításban” (2012), Zolczer Péter „The Effects of Technical Constraints in Multimedia Translation” (2013), Sereg Judit „A szinkronnyelv befogadói értékelése és hatása az anyanyelvi nyelvhasználatra” (2020), illetve két disszertáció is folyamatban van.

Milena Houžvičková, Jana Hoffmannová

Čeština pro překladaatele

Základy teorie, interpretace textů, praktická cvičení

(Praha, Univerzita Karlova, 2012. ISBN: 978-80-7308-405-9)

Csiborné Horváth Andrea

E-mail: csibornehorvathandrea@gmail.com

A *Čeština pro překladaatele* (Cseh nyelv fordítók számára) a prágai Károly Egyetem oktatója, Prof. Dr. Jana Hoffmannová Dsc és Milena Houžvičková tudományos munkájának és oktatói tapasztalatának eredményeképp született meg. A jelen kötet a *Základy teorie, interpretace textů, praktická cvičení* (Elméleti alapismeretek, szövegértelmezés, gyakorlófeladatok) alcímet viseli, amely összefoglalja a szerzők szándékát, hogy egy olyan gyakorlati útmutatót hozzanak létre, amely a nyelvész hallgatók egyetemi tanulmányai során megszerzett ismereteit osztályozza, megszilárdítja és gyakorló feladatok segítségével elmélyíti. A szerzők különös figyelmet fordítottak a cseh nyelvet minél több nézőpontból vizsgáló tudományos alaposságra, ugyanis a kötet a nyelvtudomány legkülönfélébb területeire kalauzolja el az olvasót. A *Čeština pro překladaatele* azokra az oktatási anyagokra épít, amelyek a szerzők tanítási-oktatási gyakorlatában a leginkább beváltak; az előszó szerint a könyv olyan szöveg- és feladatgyűjteményt tartalmaz, amelyek egyetemi szemináriumokon és önállóan tanulás során is hasznosíthatók. A kötet két fő szerkezeti egységre bontható, amelyek közül az elsőt Milena Houžvičková írta, és a nyelvrendszer szintjeinek sémáját követő négy fejezetből tevődik össze: *Fonetika a fonologie, Morfematika a slovtvorba, Tvaroslovi (morfologie)*, valamint *Skladba (syntax)*. Az első rész szerzője olyan gyakorló feladatokkal zárja fejezeteit, amelyek valós Európai Unió dokumentumokat vagy cseh média oldalakon publikált szövegeket dolgoznak fel. A második részt Jana Hoffmannová *Stylistika és Vystavba textu* című két fejezete alkotja. E két fejezethez tartozó feladatsor a kortárs beszélt nyelv különböző forrásokból származó szövegeit (pl. közszereplők levelezése, publicisztikák) használja fel. Végül a fejezeteket követően a könyvben egy több, mint ötszáz szakszót tartalmazó terminológiai szótár is helyet kapott, amely összefoglalja az érintett tudományterületek legfontosabb kifejezéseit.

Hivatkozás: Csiborné Horváth A. 2022. Milena Houžvičková, Jana Hoffmannová: *Čeština pro překladaatele. Základy teorie, interpretace textů, praktická cvičení*. Fordítástudomány 24. évf. 1. szám. 142–145.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.12>

A **Fonetika a fonologie** (Fonetika és fonológia) címet viselő első fejezetben megismerkedhetünk az emberi kommunikáció hangtani vonatkozását kutató két tudomány, a fonetika és a fonológia legalapvetőbb ismereteivel. A rövid elméleti bevezetőt a beszédszervek bemutatása, majd a cseh hangrendszer legfontosabb jellemzőinek összefoglalása követi. Először megismerkedünk a cseh nyelv magánhangzó repertoárjával, amely öt rövid és öt hosszú magánhangzót tartalmaz. A cseh nyelv érdekessége, hogy e tíz magánhangzó tizennégy grafémában fejeződik ki (a nyelv további grafémái: y/ý, ě, ů). A bevezető rész után a szerző felvázolja a magánhangzók különböző szempontok szerinti osztályozását, amelyek: a nyelv vízszintes mozgása szerinti, a nyelv függőleges mozgása szerinti, ajakműködés szerinti, időtartam szerinti. Végül kitér arra is, hogy a cseh nyelvben kettőshangzók (diftongusok) is megtalálhatók: ilyen az *ou* (cseh kettőshangzó), valamint az idegen eredetű szavakban található *eu* és *au*. A magánhangzók bemutatását a cseh mássalhangzók leírása követi. A cseh nyelvben huszonöt mássalhangzó (b, c, č, d, d', f, g, h, ch, j, k, l, m, n, ň, p, r, ř, s, š, t, t', v, z, ž) és további három graféma (x, q, w – az idegen szavakban) található. Ezeket különböző szempontok (pl. kiejtés módja, kiejtés helye) szerinti csoportosításáról is olvashatunk. A fejezet következő része a hangoktól a magasabb szerveződési szintű egységekig vezeti az olvasót, és többek között olyan témákat érint, mint a szótagok osztályozása, a hangsúly típusai, valamint a kadencia lehetőségei. A fejezet elméleti része néhány fontos kiejtéstani elv felvázolásával zárul. Ezt a fonetika és fonológia témájához kapcsolódó feladatsor követi, amellyel a cseh nyelv iránt érdeklődők gyakorolhatják a szótagolást, a szótagmag meghatározását, a szótagok osztályozását, a diftongusok felismerését, a fonetikai átírást, a hangsúly jelölését, a hanglejtést és az idegen eredetű szavak kiejtését is. A fejezet végén cseh nyelvtörők találhatóak, amelyek kapcsán kiemeli a szerző, hogy a nyilvános beszédre (pl. tolmácsolásra) való felkészülést és a beszédterápia folyamatát egyaránt segíthetik.

A **Morfematika a slovtvorba** (Morfematika és szóalkotás) című második fejezet elején a szóalak szerkezetével foglalkozó morfematika céljáról, valamint a morfémák és a szavak kapcsolatáról olvashatunk. Ezután a szerző áttér a morfémák osztályozására, és példamondattal szemléleti a különböző morfémátípusok (formaképző/tőképző/szóképző suffixumok, gyökérmorfémák, szóképző/formaképző prefixumok, posztfixum, lexikai morfémák és konnektorok) megjelenését a cseh nyelvben. Az alfejezet végén található feladatok lehetőséget adnak morfológiai elemzés és az ismertett morfémátípusok gyakorlására. A fejezet második része a cseh nyelv szóalkotási módjaival foglalkozik, azaz olyan lehetőségeket mutat be, amelyekkel új lexikai egységet alkothatunk. A szerző az új lexéma alkotásának három módját különbözteti meg: szóképzés (deriváció), szóösszetétel (kompozíció) és rövidítés (abbreviáció). Az elméleti bevezető után pedig áttér a szóalkotási eljárások részletes bemutatására, amelynek ismeretanyagát a fejezetet záró gyakorlatok segítenek elmélyíteni.

A harmadik fejezet a **Tvarosloví (morfologie)** (Alaktan (morfológia)) címet kapta, és egyes alfejezetei a különböző szófajok (főnév, melléknév, névmás, szám-

név, ige, határozó, elöljárószó, kötőszó, partikula, indulatszó) szerint vizsgálódnak. Minden alfejezet elméleti bevezetővel indít. Az első, főnevekkel kapcsolatos rész bevezetőjében a nyelvtani osztályozás kiemelt szerepet kap. A cseh nyelvben ugyanis egy főnév nyelvtani „viselkedését” alapvetően meghatározza többek között a grammatikai nem (hímnem/nőnem/semlegesnem, valamint e grammatikai nemek közötti esetleges ingadozás), az élőség és a szám, hiszen egy főnév ragozását mindezen jellemzők befolyásolják. A könyv ezen a ponton jut el a szláv nyelvek elsajátításának és megtanulásának egyik kritikus pontjához, a nyelvtani esetek kérdéséhez. A cseh nyelvben hét névszói eset különböztethető meg (alanyeset, birtokos eset, részeshatározó eset, tárgyeset, megszólító eset, elöljárós eset és eszközhatározó eset), ami a főnevek ragozását a nyelvtanulók és a cseh anyanyelvűek számára egyaránt bonyolulttá teszi. További nehézséget okoznak az idegen eredetű szavak, amelyek ragozásánál döntő szerepet játszik az adott szó nyelvi adaptálódásának foka (azaz, hogy a szónak sikerül-e beépülnie valamelyik ragozási típusba, vagy adaptálatlan lexikai egység marad). A főnevek bemutatását a melléknevek alaktanának ismertetése követi. Fontos kiemelni, hogy a mellékneveket ugyanazon nyelvtani kategóriák szerint határozzuk meg, mint a főneveket (nem, szám, eset), ugyanakkor a melléknevet mindig a hozzá tartozó főnév szerint ragozzuk. A ragozás mellett a melléknévfokozás hogyanjára is kitér a szerző, majd a fejezetet melléknévragozási és fokozási gyakorlatok zárják. A következő két alfejezet a névmások és a számnevek morfológiai bemutatásával foglalkozik; megismerhetjük a különböző szempontok szerinti osztályozásukat és ragozásukat, majd az alfejezetek végén lehetőség nyílik a ragozások gyakorlására. A cseh nyelv morfológiáját bemutató fejezetben helyet kap az igék problémája is, amely szintén feladja a leckét a nyelvtanulók számára. A szerző az igéket kétféleképp (szemantikai szempontból és a tárgyhoz való viszonyuk szempontjából) osztályozza, majd meghatározza az igék nyelvtani kategóriáit (személy, szám, mód, idő, aspektus, igenem). Végül az igék addig ismertetett jellemzői alapján felvázolja a cseh nyelv igeragozási rendszerét. E roppant aprólékos alfejezetben megismerhetjük az öt cseh igei osztályt, az osztályok igeragozási szabályait, valamint a legalapvetőbb rendhagyó igéket is. Az alfejezet végén gyakorolható az igealakok helyes használata. Az igék alfejezetét a határozók, az elöljárószók, a kötőszók, a partikulák és az indulatszók alfejezete és feladatsora követi.

A könyv negyedik, **Skladba (syntax)** (Mondattan (szintaxis)) című fejezetének bevezető részében megismerhetjük a szintaxis célját és alapfogalmait, majd a valencia szintaxis és a függőségi szintaxis elméletébe is betekintést nyerünk. A valencia szintaxis vizsgálódási elve szerint az igékhez kapcsolóérték tartozik a bővítmények száma szerint. E szempontot alapul véve elemezhetők a mondatok, meghatározható az alapvető mondat szerkezet, és megállapítható, hogy egy mondat nyelvtanilag és szemantikailag helyes-e. A függőségi szintaxis elméletének szemantikai nézőpontja szerint egy mondat a benne található szavak relációs jelentéseiből tevődik össze. A szavak közötti relációk különböző szinteken és módokon jelenhetnek meg, amelyek ismertetésére is kitér a szerző. A fejezetet utolsó elméleti része a mondatrészek

típusainak, szerkezetének és viszonyainak bemutatásával foglalkozik. A mondatnani ismeretek elmélyítését az alfejezeteket záró gyakorlatok segítik.

Jana Hoffmannová első (és egyben a könyv ötödik) fejezete a *Stylistika* (Stilisztika) címet viseli. A szerző először a tudományág központi fogalmát, a stílust határolja körül. Bár nem ad meg konkrét definíciót, de kellő alapossággal vázolja fel a fogalom legfontosabb ismérveit (választás, elrendezés, alkalmazkodás), valamint a hozzá kapcsolódó egyéb szakkifejezéseket (nyelvi stílus/beszédstílus, stilisztikai paradigmátika/szintagmatika, nyelvi/stilisztikai/kommunikációs normák, stiléma). Ezt követően áttér a szöveg vagy kommunikáció végső stílusát meghatározó stilisztikai tényezők ismertetésére. E tényezők egy része objektív (pl. funkció, szituáció), más része szubjektív, egyéni (pl. kor, nem), amelyek figyelembe vételével a stílusok többféleképp osztályozhatók (pl. funkció vagy objektivitás szerint). A fejezet elméleti ismeretanyagát itt is gyakorló feladatok segítenek elsajátítani.

A kötet utolsó fejezete a *Výstavba textu* (Szövegalkotás) címet kapta. Elméleti bevezetőjében kiemelt hangsúlyt kap a *szöveg* (mint a téma legfontosabb alapfogalma) körbejárása. A szerző e záró fejezetben a szövegalkotás legkülönbébb kérdéseit járja körbe, kiemelt figyelmet fordítva a szövegsemantika, a szöveg szintaxis, a koherencia és a kohézió, a szövegpragmatika, a beszédaktusok elmélete, a nonverbális kommunikáció eszközei, a intertextualitás, a szövegalkotás és szövegértés folyamatai, valamint a szövegtipológia legfontosabb aspektusainak bemutatására. Többek között olyan kérdésekre kapunk választ, mint az, hogy mennyiben lehetséges az írott és hangzó szöveg közötti különbségtétel, a kommunikáció eredményeként létrejövő szöveg hogyan viszonyul a kommunikáció folyamatához, valamint a kommunikáció nem nyelvi kifejezőeszközeinek vizsgálata képezheti-e a nyelvtudomány kutatási tárgyát. Véleményem szerint e szöveg szinten elmélkedő fejezet gyakorló feladatai készítetik az olvasót leginkább az elmélyült nyelvészeti gondolkodásra, hiszen olyan absztrakt kérdéseket feszeget, mint pl. az, hogy egy mondat szövegnek tekinthető-e, megfelel-e a szöveg kritériumainak (belső szerveződés, sorrend, koherencia).

A fentieket összefoglalva a jelen kötetről az állapítható meg, hogy egyrészt rendkívüli alapossággal és tudományos igényességgel megírt mű, másrészt pedig a sokszor apró részletekbe menő elméleti ismertetések a könyv logikusan – a nyelvi szintek szerint – egymásra épülő fejezeteinek feldolgozásával mind értelmet és relevanciát nyernek, és a feladatsorok kitöltése során gyakorlati hasznosíthatósággal egészítik ki a megszerzett elméleti ismeretanyagot. Kiemelném továbbá, hogy az eredetileg fordítóknak, fordítást hallgatóknak szánt könyv a cseh nyelvet olyan sokféle perspektívából világítja meg, hogy a nyelvtudomány egyéb területeivel foglalkozók is profitálhatnak a feldolgozásából. A mű egyetlen hiányosságaként azt jelölném meg, hogy a feladatsorokhoz sem megoldókulcsot, sem minta megoldásokat nem találunk, így számomra kérdéses, hogy oktatói felügyelet nélkül a kezdő nyelvészek számára mennyire zökkenőmentesen használható. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy az egyetemi oktatást remekül kiegészíti a jelen kötet, valamint az is, hogy hasonló felépítésű és témájú szakirodalomra szükség lenne számos más nyelv vonatkozásában is.

Lanstyák István

„Az Istennek könyve közönséges nyelven” (Tanulmányok bibliafordításról)

(Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda,
2021. 190 pp, ISBN 978-80-89978-19-9)

Lechner Ilona, Petrusinec András

E-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua; E-mail: petrusinec.andras@kmf.org.ua

Munkájuk során a fordítók minél magasabb fokú szöveghűség elérésére törekednek, vagyis igyekeznek minél pontosabban, a lehető legkevesebb jelentésvesztéssel átadni a forrásnyelvi szöveg tartalmát a célnyelven. Különösen fontos mindez a bibliafordítások tekintetében, hiszen a Szentírás szövege több százezer, millió emberhez jut el, akik iránymutatásként használják azt életük során. Jelen könyv szerzője, Lanstyák István saját bevallása szerint nyelvi lektorként figyelt fel a bibliafordításokra. Kutatásai során kezdetben a fordítástudomány és a kétnyelvűséggel kapcsolatos témakörök összefüggéseinek megvilágítására összpontosított, majd később a fordítástudomány kérdéseit a kognitív nyelvelmélet szemszögéből vizsgálta, mégpedig

a magyar bibliafordításokat elemezve. Utóbbi irányultságú tanulmányait összegezte jelen kötetben.

A könyv a szerző által megfogalmazott *Előszó*val kezdődik, amelyben az olvasó megismerkedhet a könyv szerkezetével, de egyidejűleg betekintést nyerhet az egyes tanulmányok tartalmába is. Lanstyák kitér a címválasztás okára, valamint a bibliafordítások pontosságának jelentőségére is utal. „Kötetem címe – Istennek könyve közönséges nyelven – idézet a Vizsolyi Biblia Elöljáró beszédéből. [...] Ebben a gönci prédikátor hitet tesz többek között amellett, hogy a Szentírás – amely Isten akaratát jelenti ki az ember számára – »tökéletes, teljes, fogyatkozás nélkül való, tiszta, igaz«, s ezért nem szorul rá emberi toldozásra-foldozásra: »nem

szabad ahhoz semmit adnunk, hogy Istennél bölcsőbbeknek ne láttassunk, sem pedig nem szabad abban elvenni, vagy attól elhajolni jobb kézre, vagy bal kézre». Ez a hit járja át és egyszersmind hitelesíti Károli és munkatársai fordítását, s értetűvé teszi hosszan tartó hatását” (11). A könyvben olvasható hét tanulmányt a szerző négy tematikus egységre tagolta. Az első – *Bibliafordítás és nyelvi probléma* – egy tanulmányt tartalmaz, amely olyan problémákkal foglalkozik, amelyek mind a fordítót, mind az olvasót érintik. A második tematikus egység – *Egyenértékűség és relevancia* – három tanulmányból áll, míg a harmadikban – *A Károli-fordítás és revízió* – két tanulmánnyal ismerkedhet meg az olvasó. A negyedik, *Revízió – új vízió* címet viselő tematikus egységet alkotó tanulmányban a szerző a magyar bibliafordítások jövőjéről ismerteti gondolatait. Mindemellett a könyv tartalmaz egy szlovák és egy angol nyelvű összefoglalót, amelyeket egy hosszú szakirodalomlista követ. A kötetet a részletes tárgy-, név- és szómutató zárja.

Az első tematikus egységben, amelynek címe *Bibliafordítás és nyelvi probléma*, a szerző saját lektori tapasztalatait osztja meg az olvasóval a bibliafordításokban felmerülő problémákkal kapcsolatban. Megkülönböztet fordítói és befogadói problémákat, amelyek külön-külön kisebb problémákra tagolódnak, viszont szoros kapcsolatban állnak egymással, hiszen minél több problémával küzd meg a fordító, annál kevesebb problémával kell szembesülnie az olvasónak. Ezt követően részletesen kitér arra, hogy milyen problémák társíthatók a fordítóhoz és a befogadóhoz. A fordítóhoz olyan problémákat társít, mint az eredeti szöveg értelmezése és a szövegalkotás. Előbbi fakadhat abból, hogy egy szövegnek vagy szövegrészletnek eltérő értelmezési lehetőségei lehetnek. A szövegalkotás ezzel szemben összetettebb problémának bizonyul, mivel a nyelvi tényezők mellett számos nyelven kívüli tényezőt is figyelembe kell vennie a fordítónak. A nyelvi tényezők közül elsősorban a forrás- és a célnyelv közötti különbségeket, valamint a forrásszöveg regiszterét, szövegtípusát és műfaját kell figyelembe venni a fordítónak; ezzel szemben, a nyelven kívüli tényezők közül a fordítónak főként a kultúrák közötti különbségeket, illetve a korabeli társadalmi, kulturális, politikai kontextust kell szem előtt tartani. Mindkét tényező figyelembevételének elmulasztása problémákat okozhat a fordítás során.

A befogadóhoz olyan problémákat társít a szerző, mint a fordítás „pontatlansága”, vesztesége, nehézsége, valamint „laposága” (25–26). A legfőbb forrása ezeknek a problémáknak az, hogy a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg soha nem lesz egyenértékű. Ez abból fakad, hogy a fordító interpretációja eltérő lehet a forrásszöveg szerzőjétől, illetve önmagában a fordításban résztvevő elemek is gyakran eltérő jelentésűek a forrás- és a célnyelvben. Ezek a különbségek visszaköszönhetnek a fordító által létrehozott produktumban is. A nyelvi szintet érintő legészrevehetőbb különbségek egyike a veszteség, amely bizonyos elemek kihagyását jelenti. A nyelvi szinteket érintő eltérések mellett a célszöveg értelmezési folyamata is eltérő lehet. Gyakran előfordul, hogy a célszöveg értelmezése nagyobb mentális erőfeszítést követel a célközönségtől, mint teszi azt az eredeti szöveg az eredeti célközönségtől (25). Ennek legfőbb oka a nyelvrendszerek közti különbségek

ben keresendő, amelyek egyúttal nem csak az értelmezési folyamatot befolyásolják, hanem esztétikai veszteséghez is vezethetnek. „A fordítónak el kell döntenie, hogy a formai és tartalmi egyenértékűséget követi-e, figyelmen kívül hagyva az esztétikai értéket, vagy az esztétikai értéket emeli ki, amely magában hordozza a formai és tartalmi veszteséget” (26). Mindkét esetben „laposabb” szöveget kap a célközönség.

A következő tematikus egység első tanulmánya *A fordítási egyenértékűség néhány válfajáról*, amelyben a szerző megkísérel választ adni arra a kérdésre, hogy mi alapján nevezhetünk egy fordítást pontosnak vagy szöveghűnek. A szerző a fordítás pontosságát az egyenértékűséghez köti, amely a két szöveg hasonlóságán alapul. Ezáltal megkülönböztet motivációs, denotatív, konnotatív, stiláris, pragmatikai, szerkezeti, illetve szövegszintű egyenértékűséget. Ezek a szempontok eltérő kritériumokon alapulnak, de legtöbbjük a nyelvek szókészletét érinti, leszámítva az ötödik és a hetedik szempontot. Mindemellett figyelmet szentel a kognitív kiindulású relevanciaelméletnek is (bár ebben a tanulmányban ezt a témát csak felületesen érinti), amely segít a fordítónak biztosítani az olvasók számára a „kommunikatív fogódzókat” (39), amelyek segítik a célközönség értelmezését.

A második tanulmány ebben a tematikus egységben a *Relevanciaelmélet és fordítás* címet viseli, amelyben Lanstyák részletesen szemlélteti Dan Sperber és Deirdre Wilson 1986-os relevanciaelméletét a fordításra vonatkoztatva. Célja, hogy felhívja a figyelmet annak hasznosíthatóságára a fordítás során. Ennek érdekében összefoglalja az elméleti háttérismereteket, amelyeket saját kutatási eredményeivel illusztrál, illetve támaszt alá. A nyelvészetben a 70–80-as évekre tehető kognitív fordulat után megjelent új szemlélet a fordítást egyfajta, a fordító és célközönsége között folyó írott kommunikációnak tekinti, ebből kifolyólag hasonló elvek vonatkoznak mindkettőre. A relevancia elve szerint a fordítás során létrejött szöveg akkor releváns, ha egyensúlyban van az értelmezésbe fektetett erőfeszítés annak eredményével, vagyis az értelmezés során kapott új információ mennyiségével. Lanstyák megfogalmazásában „a relevancia elvében a fordítás befogadóinak az a törekvése fejeződik ki, hogy a fordítás elolvasásába (vagy meghallgatásába) épp annyit kelljen befektetniük, amennyit várnak tőle. Ha sokat várnak [...], akkor sokat hajlandóak áldozni rá. Ha kevesebbet várnak [...], akkor elvárják, hogy a befektetés is kisebb legyen” (61). A tanulmányban a szerző részletezi a dekódolás és következtetés, a kognitív környezet és kontextus, a kontextuális hatás, a kommunikatív fogódzó, a metaforák fordítása témaköröket. Összegzésképp a szerző kifejezi arra irányuló reményét, hogy a későbbi revíziók és fordítások során az eddig „dinamikus vagy funkcionális egyenértékűség elve szerint fordítók” (73) figyelembe veszik a relevanciaelmélet alap gondolatait, ezáltal készek lesznek arra, hogy jobb megoldásokat keressenek.

A tematikus egység utolsó tanulmányában – *Direkt – Indirekt – Hibrid* – a fordítás különböző, a címben megjelölt válfajait taglalja a szerző. A tanulmány bevezetőjében a relevanciaelmélet idevágó téziseit foglalja össze a szerző, amelyek szorosan kapcsolódnak a három fordítási típushoz. Meglátása szerint az elmélet

gyakorlati alkalmazása a fordítót döntéshozatalra készíti, vagyis a fordítónak el kell döntenie, hogy „direkt”, „indirekt” vagy „hibrid” fordítási megoldást alkalmaz (81–89). A direkt fordítási megoldások alatt a szerző azt érti, amikor a fordító olyan fordítást készít, amely más nyelven ad vissza minél többet abból, amit az eredeti szerzők a saját olvasóközönségükkel akartak közölni, erősen támaszkodva az üzenet forrásnyelvi jellegzetességeit is tükröző kommunikatív fogódzókra (89–90). Ezzel szemben indirekt fordításkor a fordító olyan fordítást készít, amely igazodik a célnyelvi befogadói közeg igényeihez, valamint a célnyelvi befogadók világismertetéhez, s a fordító kevésbé törődik az üzenet forrásnyelvi jellegzetességeit is tükröző kommunikatív fogódzókkal, megelégszik azok részleges átadásával (90). A szerző szerint azonban a két válfaj csak elméleti kategória, mivel a tényleges fordítások mind direkt, mind indirekt módszerrel létrehozott szövegrészleteket tartalmaznak (89). A hibrid fordítás ezen két kategória ötvözete, amely mindkét megoldást tartalmazza. Ezen a ponton azonban a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy nem mindegy, hogy a szövegben melyik megoldás dominál. Azon hibridfordításokra, amelyekben inkább a direkt megoldások dominálnak, a szerző a „direkt fordítás” műszót alkalmazza, míg azon fordításokat, amelyekben az indirekt megoldások vannak túlnyomó többségben, az „indirekt fordítás” műszóval illeti (90).

A harmadik tematikus egység első tanulmánya *A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről* címet viseli, amelyben Lanstyák bemutatja azon kutatásait, amelyek során nyelvészeti és fordításelméleti szempontból vizsgálta a Károli Gáspár-féle bibliafordítás újszövetségi részének 20. és 21. századi változatait. Leszögezi, hogy a tanulmány nem a kutatás teljes eredményeit mutatja be, hanem néhány általános tanulságot tartalmaz. Kutatásai során a szerző összehasonlította az eredeti Károli Gáspár-fordítást (más néven Vizsolyi Biblia) és a róla készült fordításokat, illetve fordításváltozatokat. A tanulmány első felében elmagyarázza a revízió és a hozzá kapcsolódó rokon fogalmak lényegét, illetve bemutatja a vizsgálatba bevont fordításokat/revíziókat. A szerző elsődlegesen a következő kérdésekre szeretett volna választ kapni kutatása által:

- mennyire sikerült a vizsgált revízióknak hozzáigazodniuk nyelvhasználatukban a 20. és 21. századi magyar nyelvi normákhoz;
- mennyire tudták a revideálást végző szakemberek kiküszöbölni a kiindulásul szolgáló fordításváltozat nyelvi, illetve fordítási szempontból hibás vagy problematikus megoldásait;
- egyáltalán: hogyan voltak képesek tolmácsolni az eredeti görög Újszövetség mondanivalóját a 20. és 21. századi magyar olvasó számára (93).

A kérdések megválaszolása érdekében a szerző számtalan bibliaváltozatot vetett össze az eredeti Vizsolyi Bibliával, illetve Tótfalusi Kis Miklós 1685-ben kiadott Aranyas Bibliájával. Az összehasonlítást és az elemzést a BibleWorks és a theWord számítógépes programok segítségével kivitelezte. Az elemzés során a szerző mindenekelőtt a szöveghűséget/pontosságot és a normakövetést vizsgálta, de arra is

szeretett volna rávilágítani, hogy hogyan lehet sikeresen modernizálni a Bibliát, és más, egy-egy nyelvközösség által nagy becsben tartott irodalmi alkotásokat és fordításokat (118).

Meddig Károli a Károli? – teszi fel a kérdést Lanstyák a harmadik tematikus egység második tanulmányában, amelyben bemutatja az általános tanulságait annak, hogy a Károli-féle bibliafordítás legújabb, 2011-es revíziója mennyire tekinthető még Károli-fordításnak. Kutatása során a szerző azt feltételezi, hogy a Károli-biblia új revíziói nagymértékben eltérnek az eredeti változattól, mivel a fordítók nem csak nyelviileg modernizálták a szöveget, hanem módosították a fordítás koncepcióját is (122). A tanulmányból kiderül, hogy az eredeti fordításban Károli Gáspár inkább a direkt fordításra törekedett, míg a modernizált változatok inkább indirekt fordítási megoldásokat tartalmaznak. Erre alapozva a szerző felveti azt a kérdést, hogy vajon van-e létjogosultsága a Károli-biblia modernizálásának. Meglátása szerint szükség van efféle modernizálásokra, azonban csak olyan esetekben, amelyek alapjaiban nem változtatják meg a fordítás koncepcióját, és összhangban állnak a fordítás Károli Gáspár által képviselt elveivel.

Az utolsó tematikus egységben a szerző *A magyar bibliafordítások jövőjéről* osztja meg gondolatait. A tanulmány alapjául egy 2013. évi konferencia előadásai szolgáltak, amelyek a legfontosabb magyar bibliafordítások témakörét járták körbe. Ahogy az egész könyvben, így ebben a tanulmányban is fontos szerepet játszik a relevanciaelmélet, amelyet a szerző újfent felvázol. Ezt követően kitér arra, hogy hogyan lehetne elkerülni a fordítási hibákat, amelyek módosítanak a fordítás pontosságán. Továbbá részletezi azt is, hogy milyen normákat kell követnie a fordítóknak, hogy az ne módosítsa az alapkoncepciót. Megjegyzést tesz arra, hogy általánosságban a bibliafordítás szempontjából az a jó, ha a szövege lehetőleg „világi” szóhasználatot és mondatfűzést követ (113). Felhívja továbbá a figyelmet arra is, hogy a Biblia nem csak ünnepnapokon olvasandó, üzenete nem csak az ünnepnapokra és vasárnapokra vonatkozik, hanem inkább a mindennapokra, így hibásnak tartja annak „ünnepélyes” fordítását. Erre utal a könyv címe is, miszerint a Bibliát az embereknek közönséges nyelven kell olvasni, mivel csak így jut el Isten szövege és annak valódi üzenete a halandó emberekhez. A Szentírás fordítása során (is) kiemelten fontos a célközönség, a hétköznapi emberek, az ő nyelvi repertoárjuk, kognitív környezetük.

Az ismertető bevezetőjében felvetett probléma, a szöveghűség megőrzése több szempontból is kihívások elé állítja a fordítókat, amelyeket a szerző meglátása szerint a könyvben többször emlegetett relevanciaelmélet figyelembevételével lehet leküzdeni. Lanstyák világos gondolatmenettel és könnyen olvasható nyelvezettel mutatja be könyvében a kognitív pragmatikai szemlélet alkalmazhatóságát a fordítás során, példáit a bibliafordításokból meríti. Mindazonáltal a könyvet érdekes olvasmányként ajánljuk a fordítástudomány iránt érdeklődő nyelvészeknek, és általában a Biblia-fordítások elkötelezett elemzőinek is, hiszen a szerző érvelése és következtetései új megvilágításba helyezik a fordítás témakörébe tartozó problematikus területeket.

Szabó Csilla, Bakti Mária (szerk.)

Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai

**(Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 255. pp.
ISBN 978-615-5946-22-6)**

Láncos Petra Lea

E-mail: lancos.petra.lea@jak.ppke.hu

Az Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai a módszertani fókuszú Iránytű-sorozat második kötete, melyet három évvel a szakfordítóképzés módszertanát elemző tanulmánycsokrot tartalmazó első Iránytű-kötet követően adtak ki a szerkesztők. Szabó Csilla egyetemi docens, a Budapesti Műszaki Egyetem Tolmács- és Fordítóképző Központjának képzésvezetője, valamint Bakti Mária főiskolai docens, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara Alkalmazott Humántudományi Intézet intézet- és tanszékvezetője arra vállalkoztak, hogy ezúttal a tolmácsolás módszertanát vegyék görcső alá. A szerkesztők a kötetbe foglalt 14 tanulmányt három tematikus fejezetbe rendezték el. Az első fejezet a *Fókuszban a tolmácsolási kompetenciák* címet kapta. Bakti Mária tanulmánya az idegen nyelvű szakirodalom tolmácsolási kompetencia-modelljeit veszi számba, míg F. Csizmázia Erzsébet írása a blattolást hasonlítja össze a fordítással és tolmácsolással, továbbá egy blattolásra adaptált kompetencia-modellt mutat be. Eszenyi Réka chuchotage-zsal foglalkozó munkájának fő üzenete, hogy ezt a gyakorlatban sűrűn alkalmazott, számos kihívással tüzdelte tolmácsolási módot már a tolmácsolás során is érdemes volna oktatni. A fejezet utolsó tanulmányában Rohonyi Borbála hivatásos tolmácsokkal készített interjúk, valamint a nemzetközi szakirodalom alapján tesz javaslatot a szöveggel támogatott tolmácsolás során alkalmazott figyelemmegosztási készségek lehetséges fejlesztésére.

A kompetenciafejlesztés lehetőségei a tolmácsolásban című második fejezet Szabó Csilla tanulmányával indul, mely a tolmácsolásban alkalmazható, a tolmácsolók készségeinek erősségeit és gyengeségeit feltáró, korszerű értékelési technikákra koncentrálnak. Besznyák Rita az ideális gyakorló- és vizsgaszövegek összeállításával foglalkozik, a választott szövegek információsűrűségére, koherenciájára, szintaktikai és lexikai jellegzetességeire tekintettel. Veresné Valentinyi Klá-

ra blattolási részkészségek fejlesztésére koncentrálnak munkáját Seresi Márta tanulmánya követi, aki a fordító- és tolmácsolók körében végzett felmérésében azt vizsgálta, milyen gyakran merült fel a válaszadók szakmai gyakorlata során olyan igény, hogy a C nyelvükre fordítsanak, tolmácsoljanak. A második fejezetet Lakatos-Báldy Zsuzsanna dolgozata zárja, összevetve a gépi fordítás és tolmácsolást az emberi fordító és tolmács készségeivel.

A harmadik és egyben utolsó fejezet a *Tolmácsolás a gyakorlatban. Kompetenciák és tolmácsolási helyszínek* címet kapta. Csörgő Zoltán a bírósági tolmácsok kompetenciáit ismerteti és azok fejlesztésére tesz javaslatot, míg Puklus Márta a bírósági tolmácsok és jogászok együttműködésének jó gyakorlatait mutatja be. Németh Anikó munkájában kísérletet tesz az üzleti és vállalati tolmácsolás elhárítására, és az ún. vállalati életciklus-modell alapján ismerteti a felmerülő vállalati tolmácsolási eseményeket. Serman Eszter a tolmácsolással kapcsolatos nemzetközi szabványokat ismerteti; a kötet pedig Dabis Melinda – a tolmácsképzés fejlesztését szolgáló hallgatói utánkövetéssel foglalkozó – írásával zárul.

Jogászként, az Európai Unió Bíróságán rendszeresen dolgozó tolmácsként elsősorban a kötet bírósági és jogi tolmácsolással kapcsolatos tanulmányai keltették fel érdeklődésemet, így recenzióban Csörgő Zoltán és Puklus Márta írásaira térek ki részletesebben. Csörgő Zoltán, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének megbízott oktatója *A bírósági tolmács kompetenciái és azok fejlesztési lehetőségei* című munkájában a bírósági tolmács deklaratív és procedurális tudásával kapcsolatban alkotott modellt (Horváth 2013) fejti ki részletesen, saját rendszerbe foglalva azt (182). Csörgő elsősorban a deklaratív tudás tartalmára helyezi tanulmányában a hangsúlyt: *a bírósági tolmács általános nyelvi kompetenciája, szaknyelvi kompetencia, nyelvi automatizmusok, nyelvészeti ismeretek, terminológiai ismeretek, interkulturális kommunikáció, jogi alapismeretek, a helyszín és a „forgatókönyvek” ismerete*, valamint *a pszichológiai ismeretek* című alfejezetek alatt tárgyalva azt. Ennek oka, amint arra Csörgő is rámutat, hogy a bírósági tolmács procedurális tudása és annak fejlesztése semmi- ben nem különbözik az egyéb (szak)tolmácsokétól.

A bírósági tárgyaláson részt vevők aszimmetrikus repertoárjára utalva Csörgő aláhúzza: a bírósági tolmácsnak különös gondot kell fordítania arra, hogy „a kevés- sé ismert regionális és társadalmi nyelvváltozatokban megnyilatkozó beszélőket” is megértse, hiszen „a bírósági tolmácsoláson kívül kevés egyéb tolmácsolási feladat van, ahol a kommunikációban részt vevő felek anyanyelvi repertoárja ilyen nagy mértékű eltérést mutat” (183). Emellett a szerző a szaknyelvi fogalmak és kollokációk, valamint a nyelvi automatizmusok (panelek) elsajátításának jelentőségére hívja fel a figyelmet, kihangsúlyozva azt is, hogy „a kontextus és a háttérismeretek hiánya miatt a szótárak önmagukban egyébként sem jelentenek elegendő támaszt szaknyelvi kérdésekben” (184). Ehelyett Csörgő eredeti szövegek, így pl. ítéletek, végzések, jegyzőkönyvek stb. tanulmányozását javasolja a bírósági tolmács felkészüléséhez, melyek – véleményem szerint – a hatékonyabb figyelemmegosztást lehetővé tévő „sztereotíp-repetitív megnyilatkozások” (pl. a felek jogorvoslatra vonat-

kozó kioktatása) könnyebb elsajátítását is elősegíthetik. Ezzel kapcsolatban azonban érdemes megjegyezni, hogy az ilyen eredeti szövegek beszerzése akadályokba ütközhet. Így például magyar nyelven a Bírósági Határozatok Gyűjteményéből (<https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozatok>) elérhetőek a magyar bíróságok – igaz csak 2008 óta és csak az ügy érdemében hozott – határozatai, ugyanakkor hasonló, hatósági döntéseket tartalmazó kereshető adatbázis egyelőre nem áll rendelkezésre. Emellett a készülést megkönnyítő párhuzamos szövegek nagy biztonsággal csupán az Európai Unió Bíróságának (EUB) joggyakorlatából lelhetők fel, de ezek a nemzeti bíróságokon nem, vagy csupán szerencsés véletlennek köszönhetően hasznosíthatók (mert éppen a keresett nemzeti jogintézmény kontextusában vagy kapcsán döntött az EUB előzetes döntéshozatali kérelem vagy kötelezettségzegés ügyében).

Csörgő a bírósági tolmács jogi alapismereteinek kérdését is felveti, hangsúlyozva azonban, hogy a tolmácstól nem elvárható, hogy valamennyi munkanyelvéhez kapcsolódó jogrendszert tüzetesen ismerjen. Ugyanakkor a szerző szerint fontos, hogy a tolmács képes legyen a jogi nyelv elemzésére és felismerje az egyes fogalmak közötti összefüggéseket és különbségeket. Mindezek kapcsán Csörgő megemlíti, hogy a tolmácsnak „a kommunikációs helyzet bonyolultságát és a résztvevők igényeit kell felismernie” (189), amivel talán a Bhatia munkájából ismert, a nyelvi közvetítő felé esetlegesen fennálló *easification* iránti igényre utal (Bhatia 1983) – ezt azonban sajnos nem fejt ki a továbbiakban.

Végül a szerző azt is kiemeli, hogy a bírósági tolmácsnak ismernie kell a rá vonatkozó jogszabályokat és etikai kódexeket, valamint a hibás tolmácsolás jogkövetkezményeit is. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a legújabb eljárási kódexek a tolmácsra nézve a szakértőre vonatkozó rendelkezések alkalmazását írják elő (Be. 201. § (1) bek., Pp. 61. § (2) bek., Ákr. 73. § (3) bek.), a szakértőre vonatkozó, eljárási törvényekbe foglalt rendelkezések pedig továbbutalnak az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény 45. § (2) bek. *mb*) pontjára (*amennyiben hamis szakvéleményt ad, a Büntető Törvénykönyvbe ütköző cselekményt követ el, amely büntetőjogi felelősségre vonást von maga után*), melyet a Büntető Törvénykönyv a hamis tanúzás tényállása alá von (272. § (2) bek. a) pont: *mint szakértő hamis szakvéleményt vagy mint szaktanácsadó hamis felvilágosítást ad*). A tolmács státuszával kapcsolatban Kállai Sándor és Mozsolits András kritikai élel állapítják meg, hogy „a tolmácsokra és a szakértőkre vonatkozó rendelkezéseket szerencsésebb lenne külön választani, illetve önállóan szabályozni valós szerepükből és működésükből adódóan. Amíg egy szakértőnek a szakértelme alapján kidolgozott saját véleményét kell előadnia a bíróság előtt, addig egy tolmács feladata nem terjedhet túl a helyes fordításon, a semlegesség elvének érvényesülése miatt pedig még állást sem foglalhat. Ugyan mindkét perbeli résztvevő a bíróság hiányos szakértelmét pótolja, azonban teljesen más körülmények között. Míg a szakértő szakértelmét felhasználva bizonyítékot szolgáltat a bíróság számára az új Pp. 300. § (1) bekezdése alapján, addig a tolmács (vö. a tolmács fordítása) nem hordoz bizonyítékot, »csupán« közreműködik a nyelvi különbségek áthidalásában nyelvi közvetítőként” (Kállai és Mozsolits 2017).

Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy valamennyi bírósági tolmácsnak ismernie kell a tárgyalások „forgatókönyvét”, vagyis az egyes eljárási cselekményeket és azok sorrendjét, továbbá a tárgyalás helyszínét is. Csörgő arra is javaslatot tesz, miként lehet a képzés során elsajátítani ezeket az ismereteket: bírósági tárgyalások megfigyelésével, illetve szakemberek bevonása mellett történő szimulációjával. Valóban, a tárgyalóterem kötött elrendezése, a tárgyalás ünnepélyessége, a gyors egymásutánban „eldarált” eljárási elemek bénítóan hathatnak egy tapasztalt tolmácsra is. Éppen ezért nagyon fontos, hogy a tolmácsképzésben nagyobb hangsúlyt kapjon a bírósági tolmácsolás oktatása; ehhez képest sajnos egyedül a 2015-ös évben indult el az ELTE Bírósági és hatósági tolmács szakirányú továbbképzése (a képzésre tanulmányában Csörgő is utal, 193).

A kötet másik bírósági tolmácsolással foglalkozó írása Puklus Márta (a tanulmány írásakor a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének oktatója) *Az érem másik oldala. Hogyan tudnak együttműködni a jogi szakemberek a bírósági tolmáccsal?* című munkája. A szerző bevezetőjében arra hívja fel a figyelmet, hogy 2019-ben lezárult empirikus kutatása (Puklus 2019) alapján sok a bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogy mi a bírósági tolmács szerepe, helye és feladata a tárgyaláson. A szerző szerint a bírósági tolmácsok bizonytalan helyzetének feloldását a megfelelő szakirányú képzés, valamint a bírósági tolmácsolás jogszabályi kereteinek kidolgozása segítené, különös tekintettel a bírósági tolmácsoktól egységesen elvárt szakképzettségre, valamint kirendelésükre. Puklus szerint azonban a bírósági tolmácsok helyzetének rendezése mellett legalább olyan fontos az is, hogy a tárgyaláson részt vevő „jogi szakemberek” is tisztában legyenek a nyelvi közvetítés mibenlétével, a tolmács jogaival és a megfelelő munkavégzéséhez szükséges körülményekkel. A jogi szakemberek érzékenyítésének eszközeként Puklus a tolmácsolási folyamatot bemutató tréningek, workshopok és kerekasztal-beszélgetések megszervezését, valamint az EULITA Vademecum című, tíz pontból álló útmutatójának (https://eulita.eu/wp-content/uploads/files/QUALLETRA-Vademecum_HU.pdf) hozzáférhetővé tételét javasolja. Ehelyütt érdemes megemlíteni, hogy az írás egyik kulcsfogalmát, a jogi szakember fogalmát a szerző munkájában nem definiálja, így csak találgathatunk, hogy azzal Puklus a bíróra, ügyvédre, ügyész utalhatott.

A szerző két gyakorlati példát hoz arra, miként lehet a jogi szakemberekkel jobban megismertetni a bírósági tolmácsolás feltételeit. Puklus először Hale Ausztráliában felépített képzését idézi (Hale 2011), melyben öt rövid modul köré építve vezetik be a jogászokat a bírósági tolmácsolás elméleti és gyakorlati kérdéseibe. A képzés során a résztvevők saját maguk döbbenhetnek rá a bírósági tolmácsolás összetett, nyelvi és kulturális kihívásokkal terhelt valóságára. Hale munkája arra hívja fel a figyelmet, hogy a sikeres tárgyalótermi kommunikáció a jogi szakemberek és a bírósági tolmácsok közös felelőssége és érdeke, azért közösen kell tenniük. Másodikként a szerző a bécsi, trieszti, maribori és leuveni egyetemeken együttműködésében, 2018-ban indult uniós TransLaw projektet ismerteti. A projekt keretében a leendő jogi szakemberek és tolmácsok megismerkednek egymás mun-

kájával, közösen dolgoznak fel a büntetőjog körébe tartozó eseteket és ún. *transzkulturális jogklinikákon*, valódi ügyeken dolgozva szereznek a munkájuk során hasznosítható tapasztalatokat. Tanulmányát Puklus azzal zárja, hogy „elősegíti a jogi eljárás zökkenőmentes lefolytatását, ha a bíró és a jogi szakemberek is megfelelő ismeretekkel rendelkeznek a tolmácsolásról” (208), így akár az ausztrál, akár az uniós projekt egyes részeit megvalósíthatónak látja Magyarországon is, hogy hazánkban is partnerként tekintsenek a tolmácsokra a jogi szakemberek.

A kötet hasznos olvasmány a tolmácsolás-képzésben részt vevő oktatóknak, azonban a tolmácsolóhallgatók, sőt, az aktív tolmácsok is fontos ismereteket meríthetnek belőle, segítve reflektált, tudatosabb készülésüket a tolmácsvizsgára és tolmácsmegbízásokra. Izgalommal várom az Iránytű-sorozat következő kötetét, reménykedve abban, hogy a (jogi) terminológusképzés módszertani kérdései is terítékre kerülnek.

Irodalom

- Bhatia V. K. 1983. Simplification v. Easification – The Case of Legal Texts. *Applied Linguistics* Vol. 4. No. 1. 42–54.
- Hale S. 2011. *Interpreter policies, practices and protocols in Australian courts and tribunals. A national survey*. Melbourne: Australian Institute of Judicial Administration.
- Horváth I. 2013. *Bírósági tolmácsolás*. Budapest: Magánkiadás.
- Kállai S., Mozsolits A. 2017. A bírósági tolmácsok rendezetlen szerepe. *Ars Boni*. <http://arsboni.hu/birosagi-tolmacsok-rendezetlen-szerepe/> (utolsó megtekintés: 2021. 12. 05.)
- Puklus M. 2019. *A bírósági tolmácsolás nyelvi és nyelven kívüli tényezői, a bírói elvárások és a tolmács szerepe*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.

Csikai Zsuzsa, Kóbor Márta (szerk.)

Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez.

A műfordítás-oktatás kérdései

(Pécs: Kontraszt Plusz Kft., 2021. 239 pp. ISBN 978-615-80252-9-4)

Karádi Gerda

E-mail: karadigerda@gmail.com

Magyarország első fordító- és tolmácsképző programja 1973-ban indult az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának jóvoltából, felsőfokú végzettséggel és felsőfokú nyelvtudással rendelkező hallgatók számára (Klaudy 1997: 177). Ma már számos egyetem alap- és mesterszakja kínál valamilyen formában fordító-, illetve tolmácsképzést. Ugyanakkor a műfordítás oktatásával csak a közelmúltban kezdtek el egyetemi szinten is foglalkozni (leszámítva a szakfordítói képzés keretein belül nyújtott érintőleges kitekintést). Ennek ékes bizonyítéka, hogy Magyarországon kizárólag a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Külgazdasági és Külügyminisztérium Balassi műfordító képzésének keretein belül indítottak teljes egészében a műfordításra, a műfordítói kompetenciákra szakosodott képzést.

A kötet az Iránytű projekt keretében, a Pécsi Tudományegyetem két adjunktusa, Csikai Zsuzsa és Kóbor Márta jóvoltából látott napvilágot, előzménye a 2017-ben publikált *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*.

Az *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései* Csikai Zsuzsa bevezetőjét leszámítva 12 tanulmányt foglal magába. Az első fejezet, mely a *Műfordítói kompetenciák* címet viseli, leginkább a műfordítói készségek alapvető problémáira és oktatási lehetőségeire összpontosít. A második, *A szöveg-olvasás és szövegértelmezés jelentősége* című fejezetben a forrásnyelvi szöveg interpretálásának aspektusai és fontossága kerül középpontba. A *Műfaj jelentősége a célnyelvi szövegalkotásban – versfordítás* című zárófejezetben pedig a versfordítás mint a műfordítás magaskiskolája kap főszerepet.

Az írások mindegyike (akár teljes egészében, akár csak részleteiben, esetenként csak sugallva) a műfordítás oktatásának nehézségeire, újításaira és jelentőségére reflektál, sokféle irányból közelítve meg a témát, azzal a nem titkolt szándék-

kal, hogy az autodidakta készségelsajátításról minél inkább az intézményi kereteken belül, módszeresen elsajátított műfordítói gyakorlatra tolódjon a hangsúly. A kritériumok meghatározásakor a tanulmányok jelentős része a PETRA-E keretrendszer szempontjait is figyelembe veszi, értékeli vagy kiegészíti.

Az első tanulmányban Sohár Anikó leginkább kérdésfeltevések útján járja körül a műfordítás oktathatóságának kérdéseit – e kérdésekre nem minden esetben ad választ, inkább vitaindító, gondolatébresztő jelleggel veti fel őket. Hangsúlyozza az alapproblémát, azaz a műfordítás meghatározatlan mivoltát – vajon milyen módszerekkel tanítható egy olyan szakterület, amelyről egyelőre eldöntetlen, hogy szakmaként vagy inkább művészeti ágként érdemes kezelni? Megköveteli-e a velszületett talentumot, mint a festészet, a zene, vagy bárki számára elsajátítható kellő szorgalommal és nyelvismerettel? Ez utóbbi kérdésre a szerző a tanulmány végi összefoglalásban ad egyértelmű választ: az ő olvasatában minden (a PETRA-E keretrendszerben felsorolt) rész-készség tanítható és tanulható. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy egy korábbi bekezdés szerint a gyakorló műfordítók korántsem tartják igazán fontosnak a PETRA-E rendszerben felsorolt összes készséget, úgymint: a transzfer, a nyelvi, a szöveg-, a heurisztikus, az irodalmi-kulturális, a szakmai, az evaluatív és a kutatási kompetencia. A kutatás egyik legfontosabb következtetése, hogy kiemelkedő jelentőséget kell tulajdonítani a pedagógiai módszerek megváltoztatásának. Az interneten kutakodva számtalan tanulmányra bukkanhatunk, melyek mind az X-, Y- és Z-generációk megismerésével, ösztönzésével foglalkoznak – ebből is látható, hogy a munkaerőpiacon nem (az oktatásban pedig még kevésbé) fordíthatunk háttal a ténynek, hogy teljesen eltérő módszerekkel ösztönözhetjük egy-egy korosztály tagjait, függetlenül attól, örülünk-e a változásoknak vagy sem. Noha első olvasásra olybá tűnhet, a szerző kevesebbre értékeli a legújabb generációk tudásanyagát, később világossá válik, hogy erről szó sincs; ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a Z-generáció teljesen eltérő előismereteket, készségeket és munkamódszereket tart fontosnak és sajátít el, mint elődeik, ezt pedig semmiképpen nem hagyhatja figyelmen kívül a pedagógus, hiszen a régi módszerekhez való megrögzött ragaszkodás mindenképpen kudarcélménnyel jár – mind oktatói, mind hallgatói részről. Következtetésképp kijelenthető: a műfordítás oktatását tovább bonyolítja, hogy mindjárt számos – önmagában is igen jelentős – nehézséggel is meg kell küzdenie, és noha csak nemrég hozták létre a keretrendszert, a módszertant, mindjárt adaptálni is kell az újonnan felvetődő és dinamikusán változó egyedi igényekhez.

Gulyás Adrienn tanulmányában saját oktatói és műfordítói tapasztalatai alapján értékeli a PETRA-E referenciakeretet, leginkább a kezdő (LT1) és a haladó tanuló (LT2) szintekre összpontosítva. Kiemeli, hogy a referenciakeret jelentős és figyelemre méltó kezdeményezés, de – mint általános tanácsokat megfogalmazó összes iránymutatás – korántsem alkalmazható minden esetre, nemzetre vagy képzésre (ez egyébként nem is célja a programnak). Sokkal inkább tekinthető kiindulópontnak, ajánlásnak, mint előírásnak. Hangsúlyozza, hogy a forrásnyelvből MA-diplomával rendelkező diákok hatalmas előnyben vannak BA-t végzett hallgató-

társaikkal szemben (legyen szó akár a kezdő, akár a haladó tanuló szintről), hiszen a hallgatók az MA-képzés során sajátítják el azt a célnyelvi magabiztosságot, irodalmi, nyelvi és szövegkompetenciát, amely kiváló alapot szolgáltat a műfordítói képzés elvégzéséhez. Fontosnak tartja továbbá, hogy a szövegkompetencia és az önkritika már a kezdő szinteken kiemelt hangsúlyt kapjon. Az előző tanulmány-nyal szemben összegzésében egyértelműen állást foglal amellett, hogy a műfordítás művészi alkotás, és bár fejleszthető, mindig érzékelhető különbség lesz a tehetséggel, kreativitással megáldott és a szorgalmas, de kevésbé jó képességű műfordítók között – habár általában mindkét típus jelentős fejlődésen megy keresztül a képzés során.

Pusztai-Varga Ildikó írásában a minőségi fordításhoz szükséges kompetenciákat vizsgálja, különböző szövegtípusok, műfajok tükrében. Osztja Heltai Pál véleményét a szakszövegek és irodalmi szövegek fordítási mechanizmusainak hasonlóságát illetően. Érdekes megállapítás, hogy hallgatói a forrásnyelv ismeretét tekintették az egyik legfontosabb kompetenciának – erre azonban több szövegtípus felől közelítve is könnyedén rácáfol. Egy finn vers magyarra fordítását mutatja be, mely esetben a tanulók nyelvismeret híján kizárólag a denotatív, szótári jelentésekre támaszkodhattak. Remekül illusztrálja a diákjainak kiadott feladaton keresztül, hogy bizonyos műfajok nem (feltétlenül) követelik meg a forrásnyelv beható ismeretét – mi több, néha egyenesen gátolja a fordítói kreativitást az idegen nyelv tökéletes elsajátítása –, ez azonban korántsem igaz a szakfordításra, és a műfordításon belül is csak bizonyos műfajokra korlátozódik az állítás. Ugyanezen kijelentését igazolja a képes hirdetések, bizonyos reklámszövegek, gyermekmondókák és szinkatológusok fordításának példáin keresztül. A szerző megjegyzi ugyanakkor, hogy ezen esetekben sokszor inkább beszélünk transzkreációról, mint a szó szoros értelmében vett fordításról, hiszen a tartalom helyett a hatása a főszerep. Zárásképpen kijelenti, hogy a szakfordítás során elsajátított kompetenciák, stratégiák és jól bevált gyakorlatok remekül alkalmazhatóak (legalább részben) a műfordítás oktatása során, és vice versa; egyben jogosan kérdőjelezi meg az első bekezdésben leírt és sokak által vallott tézist, mely szerint nem vonható párhuzam a műfordítás és a szakfordítás között – következtetésképpen tanítási módszereik között sem lehet közös metszet.

Hetényi Zsuzsanna írásában az ELTE BTK Műfordítói Műhelyének kialakulására, változásaira, a nehézségekre és a tapasztalatokra összpontosít. Hangsúlyozza a műfordítás mint közösségi tevékenység jótékony hatásait és fontosságát, valamint hogy miért fontos a szerzői jogok kérdésével kezdeni a műfordítói szemináriumot. Az előző tanulmány szerzőjéhez hasonlóan ő is azt az álláspontot képviseli, mely szerint a forrásnyelv beható ismerete nem a legfontosabb szempont a műfordítás során – lényegesebb elem a célnyelv kitűnő ismerete, alkalmazása, és ezen állítását igazolja is a praxisából merített empirikus eredményekkel. Kitér ugyanakkor a műfordítás oktatásának az oktatási rendszer döntéshozói ellen vívott kitarató, ám mindeddig sikertelennek bizonyuló harcára, és rámutat, hogy bár a jelenlegi struktúra igen csekély teret biztosít a műfordítás fejlesztésének, mégis

fontos mind hallgatói, mind nemzeti szempontból, hiszen a műfordítás a kultúra terjesztésének egyik elsődleges csatornája – erre pedig Magyarországnak, nyelvi-kulturális elszigeteltségéből adódóan, különösen nagy szüksége van.

A fejezet Galambos Dalma kutatási eredményeinek bemutatásával zárul. Vizsgálati módszerül kérdőíves felmérést választott. Ezt három fő részre osztotta, és nyolcvanöt szakmabelivel végezte el. A PETRA-E referenciakeretben meghatározott kompetenciákat alapul véve kívánta felkutatni, mely készségeket tartják leginkább relevánsnak a műfordítók tapasztalati, oktatási és piaci szempontból. A kutatás első részében leginkább a kitöltők demográfiai hátterét ismerteti. A második rész kérdései azt kívánják felfedni, hol és milyen keretek között sajátították el a szakmához szükséges ismereteiket az aktívan tevékenykedő műfordítók valamint, hogy ők maguk továbbadják-e tudásukat valamilyen formában. Érdekes paradoxon, hogy – noha a legtöbben maguk is mentorálás útján sajátították el a szakma fortélyait – rendkívül kevesen választják tudásuk, ismereteik e formában történő továbbadását. A szerző két opciót valószínűsít: vagy csekély számú mentor vesz nagyszámú diákot a szárnyai alá, vagy annyira természetesnek veszik a műfordítók az ismeretterjesztés e típusát, hogy meg sem említik a kérdőív kitöltése során. A harmadik szakaszban tér rá a PETRA-E keretében megjelölt kompetenciák fontosságának besorolására. Ahogy az előző tanulmányokból várható volt, a szövegértés és a nyelvi kompetencia került a lista élére, míg a kutatómódszertant és az oktatói készségeket találták a legkevésbé fontosnak a szakmabeliek. A fordításelméletet is meglehetősen irrelevánsnak bélyegezték – ezt nyomatékosítja a következő kérdéskör, melynek eredménye szerint az oktatásban túl nagy hangsúlyt kap az elmélet, a kutatás, és túl kicsit az adatgyűjtés, a digitális ismeretek. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kitöltők egy gyakorlatorientált, piaci versenyképességre nevelő és ösztönző oktatást részesítenének előnyben (ugyanakkor a szerző szerint a műfordítók kora is eredményezheti ezt a véleményt, hiszen akár az elmúlt évtizedben is, aligha volt lehetőség az informatikai ismeretek terjesztésére az egyetemi vagy főiskolai képzés keretein belül). Noha maga a szerző is megjegyzi, hogy az eredmények helyenként nem mutatnak pontos képet, valamint hogy a válaszok – dacára a szokásosnál jelentősebb számú, 85 kitöltőnek – korántsem nevezhetők reprezentatívnak, mégis remekül rámutatnak, mekkora szükség van a megfelelő oktatás kialakítására – nemcsak tanulmányi szempontból, hanem az elismertség szempontjából is.

A második fejezet Nádori Livia tanulmányával nyit. Ő a Terézia Mora *Simon* című novellájának fordítása során felvetődött gondolatokat osztja meg az olvasóközönséggel. A fordító gyakorlati példákon keresztül mutatja be, miért fontos az elfogulatlan, előítéletektől és preconcepcióktól mentes első olvasat, valamint hogy miképpen befolyásolhatja (leginkább ronthatja) az eredményt a hipotézisünk „ráerőltetése” a szövegre – hiába ismerjük töviről hegyire az író korábbi munkásságát, életrajzát, alkotói stílusát, minden egyes szöveget önmagában, elvárásoktól mentesen kell megközelítenünk a minél tökéletesebb, kreatívabb célnyelvi szöveg létrehozása érdekében.

Somló Ágnes szintén az első olvasás fontosságára hívja fel a figyelmet, első-sorban – de nem kizárólag – a Lefevere és Basnett által képviselt kultúraközpontú gondolkodás fényében. Tanulmánya szerint az olvasásnak három különböző fázisa van: az első olvasás nagyjából a hétköznapi olvasó szokásainak felel meg; az újra-olvasás előfeltételez bizonyos irodalmi, nyelvészeti, filológiai ismereteket; a műfordítói olvasás pedig valahol a kettő között helyezkedik el, ám mégis több náluk – a fordító egyrészt elolvassa és értelmezi, irodalomkritikai vizsgálatnak veti alá a szöveget, másrészt azonban ezen a szinten már komoly döntéseket kell meghoznia azzal kapcsolatban is, milyen mértékben ültesse át vagy adaptálja a kulturálisan kötött elemeket a szövegbe, végig szem előtt tartva a befogadó kulturális közeg igényeit és elvárásait.

Ádám Péter és Kiss Kornélia tanulmányukban némileg ellentmondanak a fejezet első írásának, hiszen éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy a preconcepciók kialakítása ugyan némely esetben rontja a produktumot, más esetekben azonban rendkívül fontos fenntartásokkal kezeli a szöveget – a paradoxon feloldásaként azt a következtetést vontam le, hogy az önkényes preconcepciók kiirtása a leginkább üdvözlendő feladat a fordítás megkezdése előtt, és meg kell tanulnunk elengedni a feltételezéseinket egy adott műről vagy alkotóról. Erre hoznak fel különböző példákat Alexis de Tocqueville *Az Amerikai demokrácia* című művének régi és új fordításából szemezgetve. Kiemelik, hogy a francia nyelv esetében és az adott szövegtípus fényében rendkívül fontos a megfelelő, korhű képet adó szótár kiválasztása, a szerző életművének beható ismerete – e tényezők nélkül a fordításban számtalan hibalehetőség rejtőzik. Éppen ezért alapvető fontosságú a szövegértelmezés és a forrásszövegnek, valamint megalkotási körülményeinek beható ismerete. Hozzáteszik még, hogy érdemes beépíteni a műfordítás oktatásának folyamatába az új és a régi fordítások összevetését, ezáltal tudatosítva a hallgatókban, miért is fontos (természetesen észszerű kereteken belül) elrugaszkodni a forrányelvi szövegtől, és a mondatszintről inkább a szövegszint felé fordítani a figyelmet a célnyelvi szöveg megalkotása során. Valószínűleg ugyanezen motívumot követve került a kötetbe Gula Marianna tanulmánya is James Joyce *Ulysses* című művének újrafordításáról, melyben összeveti Szentkuthy Miklós (és érintőlegesen Gáspár Endre) fordítói megoldásait a legújabb, idén megjelent változat megfejtéseivel. Világos tehát, hogy miért fontos újra és újra elővenni a klasszikusok múlt századi (vagy akár még frissebb) fordításait, kritikus szemmel újraolvasni őket, és ha szükséges, átdolgozni a kevésbé sikerült részeket – ez a folyamat a műfordítás oktatása során is remekül fejlesztheti az elsajátítandó készségeket.

A harmadik, versfordításról szóló fejezet Kappanyos András nagylegzetű tanulmányával indít. Írásából kiderül, hogyan degradálódott a műfordítás egy magas presztízzsel bíró művészeti tevékenységből az egyik leginkább alulfizetett (más szóval alábecsült) fordítási ággá. A tanulmány fő témája a formahűséghez való hozzáállás, ámbar a kérdés sokrétű bemutatásának és megközelítésének hála számtalan egyéb témát is érint. Noha nem a PETRA-E referenciakeret kritériumai alapján (inkább a festőművészek rajzóráihoz hasonlítva a versfordítás elsajátítását),

mégis számos olyan remek gondolatot oszt meg a versfordítás oktatásának lehetőségeivel kapcsolatban, melyet mindenképpen érdemes megszívlelni a műfordítás tanításának szervezése során.

Molnár Angelika tanulmányában egy műfordítói kurzus tapasztalatait mutatja be két Lev Rubinstein-vers (*A mama ruhát mosott* és *A hatszárnyú szeráf*) fordításán keresztül. Bepillantást enged abba, hogy a versfordításban a formán és az elvont, szimbolikus tartalom túl az intertextualitás is nehezítheti a versfordító dolgát. Bemutatja továbbá, mekkora előnyhöz juttatta a hallgatókat a csoportokban történő munkavégzés, valamint a külső segítség bevonása (aki duplán szerencsés választás volt, hiszen nem pusztán egy anyanyelvi beszélőhöz, hanem egy szakmabeli professzorhoz fordultak) – ez nagyon fontos mozzanat, mivel a kötetben korábban nem igazán esett szó arról, hogy ne féljünk a téma szakértőihez fordulni támogatásért, ugyanis meglepően nagyot lendíthet a munkánkon egy specialista véleménye.

A kötet V. Gilbert Edit írásával zárul. Kifejti, hogy a versfordítás mindenképpen „lemondással”, kompromisszummal jár – vagyis a fordítónak döntést kell hoznia, mi az, amit mindenképpen meg szeretne tartani, amikor a célnyelvi közegbe ülteti át a verset: a rímet, a formát, a szemantikai tartalmat stb., de mindet nem lehet. (Kissé a fordítói berkekben is népszerű aforizmára emlékeztet ez az állítás, úgymint: jó, gyors, olcsó munka – kettőt választhatsz.) Újra előkerül a Pusztai-Varga Ildikó és Hetényi Zsuzsanna kutatásában már említett módszer, azaz a nem minden hallgató által beszélt és értett nyelvek bevonása a műfordítói kurzusba, lévén a nyersfordításból kiindulva születhetnek érdekes és – meglepő módon – helyes észrevételek, javaslatok; ahogy a tanulmány szerzője kiemelte: [ezáltal] „maga a mechanizmus válik láthatóvá”. Megerősítést nyer a műfordítás már korábban ismertetett óriási jelentősége, és pedig, hogy nem ismernénk sem Shakespeare, sem Verlaine, sem pedig Tolsztoj műveit csodálatos műfordítóink elhivatott munkája nélkül, ez pedig – mondanunk sem kell – felbecsülhetetlen értékektől fosztaná meg a magyar olvasókat.

Zárszóként kijelenthető, hogy a tanulmányok rendkívül különböző módokon és aspektusokból közelítik meg a fő témát, azaz a műfordítás oktatását. Örvendetes, hogy bár a szerzők közös célért harcolnak, mégis néha egymásnak ellentmondó, de nem összeegyeztethetetlen véleményeket fogalmaznak meg. Abban mindenképpen egyetért, hogy szükség és igény mutatkozik a műfordítás tanítására a felsőfokú intézményekben, valamint hogy a csoportmunkának mindenképpen pozitív hozzáadékaik vannak a fordítói készségek fejlesztésének tekintetében. A PETRA-E nagy-szerű kiindulópont, így relatíve jól hasznosítható rendszer – már amennyiben nem szentírás-ként, hanem irányadóként kezeljük egy magasabb cél érdekében, nevezetesen, hogy a műfordítás újra elnyerje méltó helyét, és visszaszerezze valaha volt presztízsét.

Summaries in English

Mária BAKTI, Csilla SZABÓ

Interpreting Studies in the Service of Interpreter Training

Abstract: Interpreting studies and institutional interpreter training started almost at the same time. Although one fifth of the studies published in the field of interpreting focus on training issues, the past few decades have seen the gradual widening of the gap between practice, training and research: it seems that interpreter training, independent of working mode, is very rarely built on research findings. The aim of this paper is to survey the most important international and Hungarian results of Interpreting Studies from the past 10 years, highlighting those related to and relevant for interpreter training.

Keywords: bibliometric data, CIRIN Bulletin, interpreter training, interpreting studies

Andrea GÖTZ

The Strategic Use of Added Discourse Markers in Hungarian to English Translation

Abstract: This study investigates the strategic use of added discourse markers in Hungarian to English European Parliamentary (EP) interpreting. Although recent research in corpus-based interpreting studies has shown that discourse markers are common in interpreted discourse, the reasons for this trend have not yet been investigated in depth. This paper discusses added discourse markers in relation to the concept of interpreting strategies. The study also takes into account the gender of the interpreters and the type of interpreting they perform. The results show that cohesion is the most dominant strategy in the corpus.

Keywords: corpus-based interpreting studies, simultaneous interpreting, European Parliamentary interpreting, discourse markers, gender, relay interpreting, relay interpreting

Dániel MÁNY

Transfer of Information and Emotional Dimension in Medical Translation

Abstract: The present paper aims to analyse informative texts, a key text type in healthcare communication, and presents the pragmatic characteristics of these texts, which are the results of intralingual and interlingual translation. The qualitative research is based on a parallel corpus analysis with a functional cognitive pragmatic theoretical background. The corpus consists of 1.7 million words. Texts are available for free and translated from English into Hungarian by a group called 1001 medical translators. Corpus building and analysis were realised in Sketch Engine using manual analysis and automatic functions (word sketch, Thesaurus, parallel concordance). Based on the results, it can be concluded that authors seek to linguistically establish a doctor-patient relationship based on partnership by using informal structures and explicitly expressing co-partnership with the patient. Person deixis as well attitude deixis, informal speech, the elaboration of patients' emotional dimension play a major role in these texts. In the interlingual translation process, a shift can be identified regarding collocations standing for patients and diseases, metaphors and litotes, as well as prohibitions and imperative constructions by using the antonym translation strategy.

Keywords: medical translation, information leaflets, pragmatics, COVID-19, emotional dimension and partnership

Kinga Fanni SÁRVÁRI, Miklós FÖLDVÁRI

On the Relationship of Translation Studies and Musicology

Abstract: The aim of this paper is to outline and illustrate the relationship between music and translation, and between musicology and translation studies. The authors propose to situate the problem of musical translations within the field of translation studies, noting the relevant literary, linguistic and textual connections. Different translation choices and strategies to achieve different language mediation goals (scopos) are also discussed. In addition to singability as a central concept, other key factors (e. g. mode of use, prior knowledge of the recipients, whether the text is vocalised and in which form, etc.) can also be considered when analysing translations of vocal texts, with regard to the creators, users, recipients and researchers of musical translations. The literature review of the paper pays, in addition to summarising research perspectives and findings that reflect on each other and are sometimes even in dispute with each other, particular attention to the academic publications on the translation of songs and operas. These two vocal genres have proved to be particularly popular in translation studies, and they also represent extremes of form and scope within the category of vocal works with instrumental accompaniment. This makes them suitable for demonstrating not only the general characteristics of musical translations, but also genre-specific translation features and aspects. The authors hope that the findings of this paper

can provide new insights and research ideas for those interested in music translation and for professionals working in the field.

Keywords: song translation, singability, opera translation, vocal translation, music text

Piroska SZENTIRMAY

Specific Features of Ecclesial Interpreting in Simultaneously Interpreted Speech from Hungarian to Italian and English

Abstract: The descriptive case study examines a simultaneous interpreting event at the 52nd International Eucharistic Congress (CEI) held in Budapest from 5 to 12 September 2021, concentrating on the linguistic and non-linguistic peculiarities of the work of interpreters in ecclesial environment. The parallel and multilingual corpus of the case study was built from a spontaneous speech in Hungarian source language given at the CEI, as well as its Italian and English target language versions. The results of the study suggest that the specific characteristics of the religious context, the terminology, the intertextual references, and the formulaic language elements require special preparation from the interpreters, which the study aims to demonstrate through linguistic examples as one of the most important linguistic features for this special type of interpreting. The study serves as a pilot-research for a PhD dissertation focusing on the characteristics of interpreting in ecclesial context, and its results contribute to the formulation of research questions and hypotheses, to outline the research methods to be applied by the definition of the identified research gap.

Key words: special types of interpreting, interpreting in ecclesiastical setting, religious context, intertextuality, formulaic elements

Szilárd SZLÁVIK

Basic Terms and Definitions Related to Machine Translation and the Contradictions Between Them

Abstract: The present paper introduces the basic concepts and terminology related to machine translation in the context of translation studies through a review of the national and international literature. This includes the place of computational linguistics among the disciplines; the various definitions of machine translation and CAT; the question, whether machine-translated text is artificial or natural language; possible definitions and types of post-editing; the relationship between translation, revision and post-editing; and the role of post-editing in the translation process. In addition to summarising the literature, the paper points out contradictions between these concepts and suggests ways of resolving some of these contradictions.

Keywords: machine translation, machine-translated text, computational linguistics, CAT, post-editing, revision

Nóra UNGÁR

Research Ethics and Methodology in the Research of Sign Language Interpreting

Abstract: The ethical considerations a researcher has to address when choosing the research paradigm and methodology of a research in sign language interpreting are very similar to social sciences. The importance of ethical paradigms in the research of sign language interpreting can be supported with the involvement of the members of a vulnerable, disadvantaged group, the sign language using Deaf community, as research subjects or participants. This overview is aiming to present the participatory research paradigm and methods used to conduct research in powerless, minority communities. Participatory research methods were applied from the social sciences by both researchers in the field of sociolinguistics or Deaf studies as an example, and application is desirable also in the field of sign language interpreting research.

Keywords: Sign language interpreting, Deaf studies, ethics, participatory research, empowerment research

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

ISSN 2732 1924 (online)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató szerzőinknek

A folyóirat célja

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító és Tolmacsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmácsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

Szerkesztőbizottság

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** élén független szakértőkből álló Szerkesztőbizottság és Tanácsadó testület áll. A szerkesztők szakterületük elismert képviselői, és a fordítástudomány különböző területeit, valamint a különböző fordítóképző intézményeket képviselik. A Szerkesztőbizottság és a Tanácsadó testület tagjainak névsora a folyóirat honlapján megtalálható.

Kapcsolat

A szerkesztőség címe:

Klaudy Kinga, DSc. professzor emeritus, főszerkesztő

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 9–11.

Telefon: (+36 1) 411 6500/5894

Honlap: <http://www.languages.elte.hu>

A megjelenés ideje

A folyóirat évente kétszer júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15.

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek eredeti kutatást tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail-címére kérjük küldeni:

klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A kéziratok elbírálása

A beérkezett cikkeket először a Szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a kettős anonim szakmai bírálati folyamat, amelyben két szakmai bíráló kapja meg a szerző neve nélkül a kéziratot, akik elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval. A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenzius saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, összoldalszám és ISBN szám. **Konferenciabeszámoló:** A konferencia-beszámoló címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata: a **Krónika** és **Levezetés**.

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferenciabeszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz 150-200 szó hosszúságú absztraktot kérünk magyar és angol nyelven, valamint 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni.

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy kivastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötté egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük, szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetit közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepeltetni az internetes hivatkozásokat, mivel megtörésük gondot okoz. Mivel a folyóirat nyomtatott formában nem jelenik meg, az internetes hivatkozásokban nem kell törölni a kék színt és az aláhúzást. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már).

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója, azt is fel kell tüntetni.

- **Hivatkozás monográfiára**

Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781351189354>

- **Hivatkozás folyóiratcikkre**

(Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni)

Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. Translating Science. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>

Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

- **Hivatkozás tanulmánykötetre**

Dróth Júlia (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

- **Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra:**

(Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurziválni)

Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. <https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis>

- **Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra**
Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.
- **Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferencia-előadásra**
Klaudy K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1). https://www.researchgate.net/publication/277326602_The_Asymmetry_Hypothesis_Testing_the_Asymmetric_Relationship_between_Explicitations_and_Implicitations
- **Hivatkozás interneten elérhető tanulmányra**
ELTE BTK. 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf (letöltve: 2021. 09. 03.)

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában. Az 1999 és 2005 közötti számok a MEK-ben (epa.oszk.hu), a továbbiak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat-szerkesztő rendszerében <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények és magánszemélyek számára az esetleg hiányzó példányokat díjmentesen pótolni tudjuk. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT 1088 Bp., Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 3–4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu.

Etikai záradék

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a **Committee on Publication Ethics** (COPE) kiadókra vonatkozó magatartási kódexével <https://publicationethics.org>

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

2022. 24. évf. 1. szám

E számunk munkatársai:

Bakti Mária	Szegedi Tudományegyetem
Csiborné Horváth Andrea	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Delatović Sonja	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Fáy Tamás	Eszterházy Károly Egyetem
Földvári Miklós	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Götz Andrea	Károli Gáspár Református Egyetem
Jelencsik-Mátyus Kinga	Nyelvtudományi Kutatóközpont
Karádi Gerda	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Láncos Petra Lea	Pázmány Péter Tudományegyetem
Lechner Ilona	II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Mány Dániel	Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet
Sárvári Kinga Fanni	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szabó Csilla	BME Idegen Nyelvi Központ
Szentirmay Piroska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szlávik Szilárd	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Petrusinec András	II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Ungár Nóra	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Vadász Noémi	Nyelvtudományi Kutatóközpont

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)